

TÜRKİYE’DE TOPLUMSAL CİNSİYET VE TARIMDA ÜCRETSİZ AİLE İŞÇİLİĞİ

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı
Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Programı**

Aylin SEZER

Danışman: Doç. Dr. Çağla ÜNLÜTÜRK ULUTAŞ

**DENİZLİ
Mart – 2022**

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza
Aylin SEZER

X

TEŞEKKÜR

“Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Ve Tarımda Ücretsiz Aile İşçiliği“ adlı yüksek lisans tezi çalışmasında, Türkiye’de toplumsal cinsiyet ve ataerki olguları çerçevesinde tarımda ücretsiz aile işçiliği konusu incelenmiş ve bu nitel çalışma kapsamında İzmir Torbalı Karakızlar, Karakuyu ve Çapak Mahalleleri özelinde 9’u erkek 30’u kadın toplamda 39 katılımcı ile görüşülmüştür. Görüşmeler birebir görüşme ve odak grup görüşmeleri şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Öncelikle, bu çalışma aracılığıyla kendisi ile çalışma fırsatı bulduğum, umudumun kırıldığı her anda beni yeniden cesaretlendiren ve ayağa kaldıran, deneyimi, yol göstericiliği, gerçek bir eğitimci yaklaşımı, bana olan inancı ve sabrıyla tezime ve bundan sonraki yaşantıma paha biçilemez katkıları için sayın danışmanım Doç. Dr. Çağla ÜNLÜTÜRK ULUTAŞ’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Hem eğitim hayatımda hem de sosyal hayatımda sevecen yaklaşımı ve yardımlarıyla öğrencilerini asla yalnız bırakmayan değerli hocam Prof. Dr. Kamil Orhan’a ve kıymetli yapıtlarından sıkça faydalandığım tüm bölüm hocalarıma teşekkürü borç bilirim.

Eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi her anlamda beni asla yalnız bırakmayan çiftçi ve emekçi babam Ali SEZER ve annem Nefse SEZER’e, sevgili kardeşime ve sevgili kuzenlerim Fatma KARASU ve Öğr. Gör. Meral Sabancı Ateş’e, çalışmam boyunca zaman zaman zorlandığım ve umudumu yitirdiğim her anda beni yeniden cesaretlendiren başta Emine ATLIĞ, Şeniz YILMAZ, Bilge Naz SAK ve Mehmet YARA olmak üzere tüm dostlarıma teşekkür ederim.

Son olarak, başta sevgili teyzem Güler KARASU olmak üzere Karakızlar Mahallesi’nin tüm kadın emekçilerine, Karakızlar Mahallesi Muhtarı Niyazi Soytürk’e, Karakuyu ve Çapak Mahalleleri katılımcılarına ve bu çalışma süresince benden desteğini esirgemeyen herkese sonsuz teşekkürlerimi iletirim.

ÖZET

TÜRKİYE’DE TOPLUMSAL CİNSİYET VE TARIMDA ÜCRETSİZ AİLE İŞÇİLİĞİ

Sezer Aylin

Yüksek Lisans Tezi

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı

Tezli Yüksek Lisans Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Çağla Ünlütürk Ulutaş

Bu çalışmanın amacı, özellikle tarımdaki kadın ücretsiz aile işçiliğinin boyutlarını toplumsal cinsiyet ve ataerki olguları ekseninde incelemek ve kadınlar üzerindeki etkilerini tartışarak göz önüne sermektir. Bu bağlamda, İzmir-Torbalı Karakızlar, Karakuyu ve Çapak Mahalleleri özelinde ücretsiz aile işçisi olarak çalışan 9’u erkek 30’u kadın olmak üzere toplamda 39 katılımcı ile gerçekleştirilen nitel araştırmanın sonuçları incelenecektir. Araştırma, tarımda ücretsiz aile işçiliğinin kadınlar üzerine hiçbir ücret karşılığı bulunmayan ağır sorumluluklar yüklediği ve kadınların bu sebeple sosyal güvenlik, karar alma, iş paylaşımı ve yoğunluğu, çalışma koşulları, sosyal hayata katılım gibi konularda oldukça dezavantajlı bir konumda oldukları sonucunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ücretsiz aile işçiliği, tarımda ücretsiz aile işçisi kadın, toplumsal cinsiyet, ataerki, cinsiyete dayalı iş bölümü

ABSTRACT

GENDER AND UNPAID FAMILY LABOR IN AGRICULTURE IN TURKEY

Sezer Aylin

Master thesis

Department of Labor Economics and Industrial Relations Master's Program

Advisor: Doç. Dr. Çağla Ünlütürk Ulutaş

The aim of this study is to examine the dimensions of women's unpaid family work, especially in agriculture, on the axis of gender and patriarchy and to discuss its effects on women. In this context, the results of the qualitative research conducted with a total of 39 participants, 9 men and 30 women, working as unpaid family workers in İzmir-Torbalı Karakızlar, Karakuyu and Çapak Neighborhoods will be examined. The research reveals that unpaid family work in agriculture imposes heavy and unpaid responsibilities on women. Unpaid family worker women are in a very disadvantageous position in terms of social security, decision-making, job sharing and intensity, working conditions, participation in social life.

Keywords: Unpaid family work, unpaid family worker women in agriculture, gender, patriarchy, gendered division of labor

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xii
TABLOLAR DİZİNİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM TÜRKİYE’DE TOPLUMSAL CİNSİYET İLİŞKİLERİ VE KADIN EMEĞİ

1.1. Ataerkillik ve Toplumsal Cinsiyet Olguları	2
1.1.1. Ataerkillik	2-5
1.1.2. Toplumsal Cinsiyet.....	5-6
1.2. Üretim İlişkilerinde Ataerki ve Toplumsal Cinsiyet	6-9
1.3. Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Olgusu Ekseninde Kadının Aileye Bakış Açısı... 9-11	
1.4. Türkiye’de Toplumsal Cinsiyete Dayalı İşbölümü Ekseninde Kadın Emeği.....	11-14

İKİNCİ BÖLÜM TÜRKİYE’DE TARIMSAL DÖNÜŞÜM VE KADIN EMEĞİ

2.1. Türkiye’de 1980 Sonrası Tarımsal Dönüşüm.....	14
2.1.1. 1980-2000 yılları Arası Türkiye’de Tarımsal Dönüşüm	14-15
2.1.2. 2000 Yılı Sonrası Türkiye’de Tarımsal Dönüşüm	15-17
2.1.3. Tarım Kanunu Çerçevesinde Türkiye’de Tarımsal Dönüşüm	17-18
2.1.4. Tarımsal Dönüşümün Küçük köylüye Etkisi.....	18-19
2.2. Türkiye’de Tarımsal Dönüşümün Kadınlara Etkileri ve Tarımda Kadın Emeği.....	19-20
2.2.1. Türkiye’de Tarımda Kadın Emeği.....	20-22
2.2.1.1. Türkiye’de Tarımda Kadın Emeğine Dair Veriler.....	22-23
2.2.1.2. İzmir İli Tarımda Kadın Emeği Verileri.....	23-26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ÜCRETSİZ AİLE İŞÇİLİĞİ

3.1. Ücretsiz Aile İşçiliği	26-29
3.2. Hane İçi Emek/Karşılıksız Emek Ekseninde Ücretsiz Aile İşçisi Kadınlar	29-31
3.3. İzmir İli Hane İçi Emek Verileri.....	31-32
3.4. Tarımda Ücretsiz Aile İşçisi Kadınlar.....	32-35

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TARIMDA ÜCRETSİZ AİLE İŞÇİSİ KADINLAR: İZMİR-
TORBALI KARAKIZLAR MAHALLESİ VE KARAKUYU
MAHALLESİ ÖRNEĞİ

4.1. Araştırmanın Amacı.....	36
4.2. Araştırmanın Tekniği.....	36-37
4.3. Araştırma Bulguları.....	38
4.3.1. Cinsiyet Boyutu ve Kadın Emeginin Görünmezliği.....	38-41
4.3.2. İş Paylaşımı ve İş Yoğunluğu.....	41
4.3.2.1. Rutin Ev İşleri.....	41-46
4.3.2.2. Bakım İşleri	46-49
4.3.2.3. Hayvan Bakımı	49
4.3.2.4. Tarladaki Sorumluluklar	49-50
4.3.2.4.1. Zeytin.....	50-52
4.3.2.4.1.1. Çalışma Saatleri.....	52-53
4.3.2.4.1.2. İş Bölümü.....	53-59
4.3.2.4.1.3. Çalışma Koşulları.....	58-59
4.3.2.4.2. İncir.....	59-61
4.3.2.4.3. Üzüm.....	61-63
4.3.2.4.4. Bahçe Ürünleri.....	63-64
4.3.2.4.4.1. Börülce.....	64-69
4.3.2.4.4.2. Bamya.....	69-71
4.3.2.4.4.3. Domates, Biber, Patlıcan.....	71-72
4.3.2.4.5. Karakızlar Mahallesi'nde Ücretsiz Aile İşçiliğine	
Dayalı Unutulmuş Bir Ürün: Tütün.....	72-74
4.3.3. Tarımda Ücretsiz Aile İşçiliği ve Sosyal Güvenlik	74-77
4.3.4. Ücretsiz Aile İşçisi Kadınlar ve Kararlara Katılım.....	77-81
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	81-84
KAYNAKÇA.....	85-93

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1: Hane üyeleri için yiyecek hazırlığı yapan ücretsiz aile işçisi kadın.....	31
Resim 2: Kışlık konserve domates ve salça yapan kadınlar-Karakızlar Mahallesi.....	45
Resim 3: Zeytin hasadı- Karakızlar Mahallesi.....	52
Resim 4: Erkekler tarafından yapılan makineli zeytin hasadı.....	53
Resim 5: Zeytin toplayan ücretsiz aile işçisi kadın.....	54
Resim 6: Traktör kullanan genç.....	55
Resim 7: Çul (zeytin hasat örtüsü) serme işlemini gerçekleştiren ücretsiz aile işçisi kadın.....	56
Resim 8: Öğle molası için yiyecek ve içecek hazırlığı yapan ücretsiz aile işçisi kadın.....	57
Resim 9: Börülce odak grup görüşmesinden bir kare-Karakızlar Mahallesi.....	65

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: Tarım Sektörünün Toplam İstihdam İçindeki Payı ve Cinsiyete Göre Dağılımı 1980-2021.....	22
Tablo 2: Tarımda İstihdam Edilenlerin Cinsiyete Göre İşteki Durumu, 2021 2. Çeyrek.....	23
Tablo 3: 2020 Yılı İktisadi Faaliyet Kollarına Göre istihdam Edilenler[15 yaş ve üzeri].....	23
Tablo 4: 2020 Yılı TR31 Bölgesi İstihdam Edilenlerin Cinsiyete Göre İktisadi Faaliyet Kolları.....	24
Tablo 5: 2020 Yılı TR31 Bölgesi Tarımda İstihdam Edilenlerin Cinsiyete Göre İşteki Durumu.....	24
Tablo 6: İzmir İli Cinsiyete Göre Hanedeki İşlerden Genellikle Sorumlu Olan Kişiler, 2016.....	31
Tablo 7: İzmir İli Cinsiyete Göre Hanedeki İşlerden Genellikle Sorumlu Olan Kişiler, 2016.....	32
Tablo 8: Görüşmecilere İlişkin Köyler Bazında Demografik Bulgular.....	38
Tablo 9: 2018 Yılı İzmir İli Geneli ve Torbalı İlçesi Sofralık Zeytin Ağaç Sayıları, Verimi ve Üretimi.....	51
Tablo 10: 2018 Yılı İzmir İli Geneli ve Torbalı İlçesi Yağlık Zeytin Ağaç Sayıları, Verimi ve Üretimi.....	51
Tablo 11: 2018 Yılı İzmir İli Geneli ve Torbalı İlçesi İncir Ağaç Sayıları, Verimi ve Üretimi.....	59
Tablo 12: 2018 Yılı İzmir İli Geneli ve Torbalı İlçesi Çekirdeksiz Üzüm Bağ Alanları, Verimi ve Üretimi.....	61
Tablo 13: 2018 Yılı İzmir ili Geneli ve Torbalı İlçesi Taze Börülce Ekim Alanları, Verimi ve Üretimi.....	65
Tablo 14: 2018 Yılı İzmir İli Geneli ve Torbalı İlçesi Bamya Ekim Alanları, Verimi ve Üretimi	69

GİRİŞ

Ücretsiz aile işçiliğinin diğer ülkelere oranla ülkemizde yeterince ilgi görmeyen, çalışılmamış ve ihmal edilmiş bir alan olduğu aşikârdır. Öyle ki ülkemizde asıl odak noktası ücretsiz aile işçiliği olan çalışmalara pek rastlanmamaktadır ancak pek çok araştırmacı emek çalışmalarında bu konuya değinmektedir. Bu çalışma literatür bazında, bu değinmelerden, tanımlardan ve uluslararası kaynaklardan beslenerek hazırlanmıştır. Ayrıca çalışmanın amacı, özellikle tarımda ücretsiz aile işçiliğinin yoğun varlığını göz önüne dökmek ve bu alanda yıllarca görünmez bir şekilde emek sarf etmiş kadın emekçileri görünür kılmaktır. Ücretsiz aile işçiliğinin kadınlar üzerinde yoğunlaşmış oluşu ve tarımda artan oranlarının toplumsal cinsiyet ve ataerki olguları ile yakından ilintili olduğu düşünülmektedir. Kadın işçilere odaklanılmış olma nedeni, Türkiye’de istihdam edilen ücretsiz aile işçilerinin %22,1’inin kadın olmasıdır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2021). Çalışma kapsamında İzmir-Torbalı Karakızlar, Karakuyu ve Çapak Mahalleleri özelinde ücretsiz aile işçisi olarak çalışan 9’u erkek 30’u kadın toplam 39 kişiyle odak grup görüşmeleri ve yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Mahallelerdeki kadınların çok büyük bir kısmının ücretsiz aile işçisi olarak çalışıyor olması da bu mahallelerin en önemli seçilme nedenidir. Mahallelerin temel geçim kaynağı tarım olmakla birlikte zeytin, incir, üzüm ve bahçe ürünleri gibi farklı tarım ürünlerinin yetiştiriciliği yerel halk tarafından yapılmaktadır. Çalışma kapsamındaki katılımcıların seçiminde başta zeytincilik olmakla birlikte meyve yetiştiriciliği, bamya, börülce, biber gibi halk tarafından bahçe işi olarak adlandırılan sebze yetiştiriciliği gibi çoğunlukla kendi işlerinde ancak zaman zaman akraba veya tanıdıkların işlerinde ücretsiz aile işçisi olarak çalışmış veya çalışıyor olmalarına özellikle dikkat edilmiştir. Bu çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. Çalışma kapsamında, birinci bölümde ataerki sistemin kadınlara biçtiği roller, toplumsal cinsiyet ekseninde kadının aileye bakış açısı ve cinsiyete dayalı işbölümü ekseninde kadın emeği konularına yer verilecektir. İkinci bölümde, Türkiye’de 1980 sonrası tarımsal dönüşümün küçük köylülüğe etkisi irdelenmiştir. Ardından Türkiye genelinde ve İzmir ili özelinde tarımda kadın emeği konusu incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise ücretsiz aile işçiliğinin kavramsal arka planı tartışmaya açılmış ve Türkiye’deki istatistiksel boyutu göz önüne serilmiştir. Son olarak dördüncü bölümde ise, İzmir ili Torbalı ilçesinde üç mahallede gerçekleştirilen alan araştırması sonucunda elde edilmiş bulgular analiz edilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE TOPLUMSAL CİNSİYET İLİŞKİLERİ VE KADIN EMEĞİ

1.1. Ataerkillik ve Toplumsal Cinsiyet Olguları

1.1.1. Ataerkillik

Geçmişten günümüze ataerkillik kavramını inceleyen farklı yaklaşımlar mevcuttur. Kimi yazar ataerkiyi kapitalizmden ayrı düşünmez, kimisi ise ayrı bir üretim biçimi olarak nitelendirir. Ataerkilliği kapitalizmle eklemleyen yaklaşımda ataerki bir ‘yeniden üretim biçimi’ olarak algılanırken diğer yaklaşımda kapitalizmden ayrı bir ‘üretim biçimi’ olarak nitelendirilebilmektedir. Bunun yanı sıra bazı yaklaşımlar ise bu ikili çıkmazdan sıyrılmak için ataerkillik temeline hem üretimi hem de yeniden üretimi birlikte değerlendirmektedir (Acar Savran ve Demiryontan, 2008: 21-26). Bu çalışmanın konusu ücretsiz aile emeği olduğu için çalışmanın odağında yer alacak olan kuramcılar toplumsal yeniden üretim kuramcılarıdır.

‘Toplumsal yeniden üretim kuramcıları’ toplumsal pek çok alanda kadının geri planda oluşunu kadınların yeniden üretim sürecindeki rollerine bağlamaktadırlar. Yeniden üretimi ise kapitalizmle ilişkilendirerek cinsiyet eşitsizliklerinin kaynağını irdelemeye çalışmaktadırlar. Toplumsal yeniden üretim, kadınların pek çok alanda geri planda oluşunu ve eşitsizliklerin nedenlerini açıklayabilecek bir kavramdır ancak bu eşitsizlikleri yalnızca kapitalizmle bağdaştırmak yetersiz olacaktır (Yaman, 2019: 12). Ataerki sistemin bu eşitsizlikler bağlamında hesaba katılması ve çalışmanın odağının ataerkiden hareketle kurulması önem arz etmektedir. Ataerki kavramına farklı yaklaşımlar mevcuttur. Örneğin Coontz ve Henderson ataerkiyi erkek egemenliğiyle eşdeğer tutup onun tarihsel kökenlerine inmeyi amaçlamışlardır. Onlara göre ataerkinin temeli kadınların toplumsal üretimdeki paylarında gizlidir. Evlilik yoluyla kadınların emeklerinin denetlenmesi ve bu emeğe el koyulması erkek egemenliğini/ataerkiyi geliştirmiştir. C. Delphy (Acar Savran ve Demiryontan: 2008’den aktaran) ise ‘Baş Düşman’ adlı yazısında ataerkiyi kapitalizmden ayrı tutup kendi içinde bir bütün olarak incelemektedir. Ona göre kapitalist üretim ve ataerki üretim ayrı iki üretim biçimidir ve her ikisinin de kendine has sömürü biçimi mevcuttur. Bu noktada ise Delphy, üretim

ilişkileri içindeki erkek egemenliğini evlilik, toplumsal üretim ve aile ekseninde incelemektedir. Ayrıca Delphy kadınları ayrı bir sınıf olarak gören tek yazardır. Bununla birlikte patriarka/ataerki kavramını kapitalizmle bağdaştıran Molyneux ve Hartmann gibi yazarlar da mevcuttur. Örneğin Hartmann'a (Acar Savran ve Demiryontan: 2008'den aktaran) göre ataerkinin maddi temeli, erkek denetiminde gizlidir ve üretim-yeniden üretim tarzlarının bir bütün olarak düşünülmesiyle açıklanabilir. Görüldüğü gibi ataerki kavramına yönelik pek çok farklı yaklaşım mevcuttur ancak temelde her bir yaklaşım ortak bir sorunda buluşmaktadır. Bu sorun ise kadınların harcadıkları emeğin, yaptıkları işlerin ve asıl kendilerinin erkeklerin egemenliğinde olduğu görüşüdür (Acar Savran ve Demiryontan, 2008: 20-26).

Ataerkillik, toplumsal cinsiyet ve cinsiyete dayalı işbölümü kavramları birbirinden beslenmektedir. Bu kavramlar ayrı düşünülemez. Birbirlerinin nedenleri ve aynı zamanda da iç içe geçmiş sonuçlarıdır. Ataerkillik, Hartmann (2008: 174) tarafından, maddi temellere dayanan, kadınların emek gücünün üzerinde erkeklerin denetiminin bulunduğu hiyerarşik ve erkek erkeğe dayanışmayı içeren toplumsal ilişkiler bütünü olarak tanımlanmıştır. Erkeklerin kadınların emeğini sömürerek veya kadınlar üzerinde baskı kurarak elde ettiği egemenlik kalıplarının görüldüğü ataerki sistemde erkekler, hem ev içinde hem de üretim ilişkilerinde kadın üzerinde denetim kurmaktadır. Bu denetimci, baskıcı ve sömürücü ilişkiler ise kadının konumunu ikincil plana atmakta ve erkeği ise toplumsal ilişkiler ağı içerisinde daha üstün ve güçlü olarak nitelendirmektedir (Özçatal, 2011: 25).

Ataerkillik kavramı genel anlamda *“Kadınlar üzerindeki erkek egemenliğinin karakterize edildiği toplumsal bir sistem”, “Her iki cinse ait özellikleri öğrenme sürecinde etkili olan ideolojik bir tarz”* ve kapitalizmle eşdeğer tutulmasıyla farklı birçok biçimde kullanılmaktadır (Kuzu, 2012: 116-117). Kadınların konumlarının farkına varıp zamanla esnekleşmiş olan ataerkillik kavramı özellikle Türkiye gibi ülkelerde varlığını yoğun bir biçimde sürdürmeye devam etmekte, kadınların sosyal, ekonomik, kültürel vb. pekçok alandaki konumlarının belirlenmesinde etkin bir rol oynamaktadır.

Sosyalist toplumların da içinde bulunduğu birçok toplum çocuk bakımı ve ev içi işlerin sorumluluğunu karşılıksız bir biçimde kadına yüklemektedir. Burada erkeğin

yani kocanın görevi ise çoğunlukla kadının emek gücünün bakımını üstlenmektir ki bu da kuşkusuz kendi çıkarınadır (Delphy, 2008: 92-93). Kır ve kent yaşamı ayrımına gidildiğinde ise özellikle geniş aile tipinin kadın yaşamında daha belirleyici bir rol oynadığı görülmektedir. Türkiye, geniş aileden çekirdek aileye doğru bir dönüşüm gösterse de (Dedeoğlu, 2000: 155) kırsal alanlarda geniş aile modeli hala varlığını sürdürmektedir. Bu tip hem geniş hem ataerkil aile yapılarında yaşlı erkek birey tüm karar alma süreçlerinde en çok söz hakkına sahip bireydir. Bunu yaşlı kadın, genç erkek ve son olaraksa genç kadın takip etmektedir (Dedeoğlu, 2000: 157-158; Coontz ve Henderson, 2008: 42).

Kadın emeği üzerinde ataerkil bir sömürü söz konusudur. Bu ataerkil sömürü kadınların temel, ortak ve özgül ezilmişliklerini oluşturmaktadır. Ataerkil sömürü özellikle evli olan neredeyse tüm kadınlar için ortaktır. Ev içi işlerin karşılıksızlığı yalnızca kadınlara özgüdür ve bu yüzden özgüdür. Temel ezilmişliktir çünkü kadınların mülkiyet hakları, miras uygulamaları, karşılıksız ve kesintiye uğratılmış emek değerleri genellikle erkek egemenliğindedir. Kadınların çalışma durumları dahi çoğu zaman ailelerine bağlıdır bunun sonucunda da üretime katılmaları ya imkansızlaşmakta ya da temel sorumlulukları ve üretimleri ev içi ile kısıtlanmaktadır. Dışarıda çalışsalar bile kapitalizmin ayrımcı ve sömürücü politikalarıyla mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Sosyal, ekonomik, kültürel her alan kadın için bir mücadele alanı gibidir. Toplumca belirlenmiş roller, ataerkil geleneksel yapı ve erkek egemenliği kadının sınırlarını, yaşam tarzını ve hatta düşüncelerini bile belirleyebilmektedir. Bu durumdan kaçışı, kadının kurtuluşunu bazı yazarlarsa doğrudan ataerkil sömürü sisteminin ve yeniden üretim sisteminin tümünden yıkımına bağlamaktadır (Delphy, 2008: 111-112). Ancak geçmişten günümüze süregelen kalıp yargılar etkisini zamanla yitirse bile tamamen ortadan kalkmaları oldukça zordur. Bu aşamada kadın erkek fark etmeksizin toplumun her bir üyesi ve devlete büyük sorumluluk düşmektedir. Kalıp yargılar kırılmalı, kadın üretime daha çok katılmalı ve karar alma mekanizmalarında daha etkili kılınmalıdır.

1.1.2.Toplumsal Cinsiyet

Toplumsal cinsiyet, cinsiyetler arası ayrımın kişinin bir niteliği olarak kalıplaştırılmasının bir sonucudur (Butler, 2008: 17). Güncel anlamıyla ‘toplumsal cinsiyet’ kavramının ilk kez Amerikalı feministlerce kullanıldığı düşünülmektedir (Scott, 2010: 113). Kavramı sosyolojiye dahil eden kişinin ise Ann Oakley olduğu bilinmektedir (Vatandaş, 2007: 31). 1976 yılında Sussex Üniversitesi’nce düzenlenen atölye çalışmasında toplumsal cinsiyet kavramı feminist teorinin en eski kullanımı olarak karşımıza çıkmıştır. Çalışmada kadın ve erkeğin biyolojik açıdan farklı oldukları ancak kadının tabiiyetinin toplumsal olarak belirlendiği vurgulanmıştır. Toplumsal cinsiyet olgusu temelini üretim ve yeniden üretim kavramlarında bulmaktadır ve dinsel, kültürel, ideolojik vb. sistemlerce pekiştirilmektedir. Bu açıdan cinsiyet olgusu ile karıştırılmaması önem arz etmektedir. Öyle ki ‘cinsiyet’ biyolojik, sabit ve değişmez özelliklerle tanımlanırken ‘toplumsal cinsiyet’ ise toplumca belirlenen kadın ve erkek rolleri ile tanımlanmaktadır. Toplumsal cinsiyet ilişkileri kadın ve erkek arasındaki güç ve hakimiyet çerçevesinde kurulur. Bu çerçevede genel olarak egemen ve güçlü olan erkektir. Kadın ekonomik anlamda daha geri planda, kocasından daha düşük statüde ve karar almada daha pasif bir konumdadır (Toksöz, 2018: 64-66).

“*Toplumsal cinsiyet*” kavramını daha yakından irdelemek için Feminist kuramın değişen bakış açısına kısaca değinmekte fayda vardır. Öyle ki Feminist kuramın 1970’lerdeki homojen bakış açısının 1980’lerde farklı bir hal almaya başlamasıyla birlikte Feminist hareketin öznesi olan “kadınlar” kategorisi ve bu hareketin temelini oluşturan ataerkillik, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet gibi kavramların aşırı genellemelerden dolayı eleştirilmeye başlandığı görülür. Sınıf ve etnisite gibi kavramları denkleştirme ve değersizleştirme çabasından dolayı özellikle ataerki kavramı en çok eleştiriye tabii tutulan kavramlardan biri olmuştur. Ancak daha sonraları ataerki kavramı kadınların konumlarının farklılığını da içerecek şekilde esnekleşebilmiştir. Feminist kuramın 1980 sonrası değişen geleneği, erkekliğin de kadınlık gibi toplumsal cinsiyet ilişkilerinin bir ürünü olduğu fikrini doğurmuş ve bununla birlikte ekonomik alana hakim olan üstünlük ilişkisinin yanı sıra kültürel süreçlerdeki üstünlük ilişkileri de tartışılmaya başlanmıştır. Böylece feminist çalışmalar sadece kadın odaklı çalışmalar

olmaktan çıkıp erkeklik konumlarını da içeren toplumsal cinsiyet odaklı çalışmalar halini almaya başlamıştır (Kuzu, 2012: 113-114).

Toplumsal cinsiyet olgusu, her bir toplumdaki kadın ve erkeğe farklı roller yüklemektedir. Bu roller temelde ikiye ayrılır ve kadın rolü – erkek rolü veya dişil rol – eril rol olarak toplumca belirlenir (Vatandaş, 2007: 34). Toplumsal cinsiyet tanımlarında kadınlık ve erkeklik rolleri olguları sıklıkla kullanılmaktadır. *“Kadının ve erkeğin sosyal olarak belirlenen rol ve sorumluluklarına verilen ad.”* şeklindeki kısa tanımda da bu rollerin önemi açıktır. Biyolojik olmayan ve toplumun ideolojik, dini ve kültürel sistemlerince belirlenmiş (Özçatal, 2011: 24) toplumsal cinsiyet rolleri toplumdan topluma farklılık göstermekle birlikte bireyler arası eşitsizliklere neden olmakta ve bu eşitsizliklerden en çok etkilenenler kadınlar olmaktadır. Kadınlar, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri nedeniyle sağlık, eğitim, iş olanakları, sosyal ve kültürel aktivitelere erişimde sorun yaşamakta ve ikincil sınıf insan muamelesi görmektedir (Demirgöz Bal, 2014: 15).

1.2. Üretim İlişkilerinde Ataerki ve Toplumsal Cinsiyet

1970’li yılların ikinci yarısından itibaren, ataerki kavramını tanımlama girişimlerinde hane içi emek kavramına farklı bakış açıları geliştirmiş ve özellikle kadının bu süreçteki emeği göz ardı edilmiştir. Örneğin; Neoklasik iktisat kurucularının kadınların piyasada var olmalarının aile yapısına zarar vereceği yönündeki yaklaşımları hane içi toplumsal cinsiyet olgularını görmezden gelen bir anlayışın ürünüdür. Bu yaklaşımlar erkeği ev geçindirmekle kadını ise ev işleriyle sorumlu kılan yaklaşımlardır. Piyasa merkezli Neoklasik iktisat, hane içi emeği genellikle görmezden gelmiştir. Bunun yanı sıra; Marksistler kadınların toplumdaki konumunun ve emeğinin değersizleştirilmesini özel mülkiyet ve sermayeye bağlamaktadır. Özel mülkiyetteki erkek egemenliğinin kadını kocasının ve babasının mülkiyeti haline getirdiğini ortaya koymuşlardır (Toksöz, 2018: 88-95).

Toplumlar, varlıklarını devam ettirebilmek için üretim ve yeniden üretimi sağlamak zorundadır (Delphy, 2008: 92). Sosyalist toplumların da içinde bulunduğu pek çok toplum ev üretimi ve yeniden üretimi kadınların karşılıksız emeğine dayandırmaktadır. Ev içi emeğin karşılıksız oluşu ve bir değişim değeri taşımayışı pek

çok yazar ve yaklaşım tarafından ev içi hizmetlerin doğasına bağlanmaktadır. Örneğin Delphy bu tezi kabul etmekte ancak temelde dışlanan ve değer atfedilmeyenin kadınların üretimi değil kadınların kendilerin olduğunu iddia etmektedir. Çünkü yazara göre kadınlar açısından emeğin karşılıksızlığı yalnızca ev içi hizmetlerle veya çocukların yetiştirilmesiyle sınırlı kalmayıp aile içinde üretilmiş piyasada bir değeri bulunan ürünler için de geçerlidir (Delphy, 2008: 92-94).

Klasik ekonomik teoride tanımlanan iş kavramına ev işleri ve geçimlik üretim işleri dahil edilmemektedir. Bunun nedeni ise bu işlerin yine yapılanlarca tüketilmesi ve herhangi bir ücret karşılığının bulunmamasıdır. Buna karşılık kadınlar toplumda hem üretici hem de yeniden üretici olarak pek çok rol üstlenmekte, aile üyelerinin bakımında günde 16-18 saat çalışmaktadır. Örneğin Sahra Altı Afrika ülkelerinde kadınlar işleri ve çocukları arasında ayırım yapmadan çalışmak zorundadırlar. Bu ülkelerde kırsal ailelerin üçte birini kadınlar yönetmektedir. Bunu ise Sahra Altı Afrika ülkelerinde baskın üretim tarzı olan tarım ile yapmaktadırlar. Buradaki yönetme biçiminin salt bir kadın baskınlık ilişkisi olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Toprağı tahsis edenin erkek soy reisleri olması, geleneksel olarak akraba merkezli bir tarımın hakim olması ve erkek egemenliğinin giderek kurumsallaşması tarımda çalışanlar ağırlıkla kadınlar olsa bile onlara bir üstünlük, baskınlık, karşılık veya değer atfetmemekte, emek değerlerinin görünmezliği yadsınamamaktadır. (Peterman, 1987: 5). Benzer bir şekilde Fransa’da da geçmişten beri tarım işlerinde ilk sorumluluğu kadınların aldığı Delphy’ in ‘Baş Düşman’ adlı eserinde vurgulanmaktadır. Eserde kadınların hayvanlarının bakımından sorumlu, süt ve yumurta üreten ve köylülerin hizmetçi alacak paraları olmadığı için evlendikleri ‘aile yardımcısı’ statüsündeki kişiler olarak görüldüğü açıkça belirtilmiş, kadınlar olmadan erkeklerin bir çiftliği ayakta tutamayacakları vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra Fas’ta ise kırsal alanda kadınların meyve toplama, hayvan bakımı gibi işlerde çalışıp hiçbir karşılık almadıklarına ve kendi bakımlarının erkek aile reisi tarafından sağlandığına değinilmiştir. (Delphy, 2008: 94-95). Dünya’nın hemen hemen her yerinde tarımsal alanda ve ev işlerinde kadınlar önemi yadsınamaz bir gerçektir. Kadınlar kendisi ve ailesi için yemek yaparken aynı zamanda bu yemeğin ürününü yetiştiren, toplayan ve hazırlayan kişidir. Türkiye’de de kır kadınları tarlada, bahçede, ahırda çalışmakta, yetiştirdikleri ürünleri yiyeceğe dönüştürmektedir. Ekmek, bulgur, tarhana, salça, turşu, süt, yoğurt ve pek çok ürün elde etmektedir. Kır kadını üretendir

ancak Türkiye gibi ataerkil geleneksel yapının sürdüğü ülkelerde kadınlar ev ve tarım üretimin her aşamasında yer almalarına rağmen karar alma süreçlerinden dışlanan taraftır. Mülkiyet hakkına, ürettiği ürünün satış hakkına, kredi ve girdi teminine erişemeyendir (Aysu, 2005: 72-73).

Piyasada bir ücret karşılığı bulunan üretim tarzına bakıldığında ise kadınların burada da egemen konumda olmadıkları görülmektedir (Dedeoğlu, 2009: 42). Düzenleyici kural ve uygulamalarda, işgücü piyasası kurumlarının yapısında ve kültürel pratiklerde var olan ataerki, işgücü piyasasında da kadının erkeğe bağımlı olmasına neden olan en önemli etmendir. Tıpkı özel ataerkinin hane içinde kadının hem bedeni hem de emeği üzerinde erkeklerin bir egemenlik kurmasına yol açtığı gibi kamusal ataerki de işgücü piyasasındaki ayrımcılıklar ve eşitsizliklerle ya da cinsiyete dayalı işbölümü pratikleriyle kadınlar üzerindeki erkek egemenliğinin devamını sağlamaktadır. Bu durum ise kadınları işgücü piyasasından ya alıkoymakta ve onları ev hanımı olmaya mahkum etmekte ya da enformel sektörde düzensiz ve güvencesiz işlerde çalışmaya itmektedir. Düzensiz, güvencesiz, kayıtdışı ve düşük ücretli işlerde çalışmak zorunda kalan kadınlar yeterli gelir elde edemediklerinden dolayı yoksullukla yüz yüze kalmakta, elde ettikleri ücret ise erkek denetiminde genellikle hane için harcanmaktadır (Toksöz, 2018: 217-218).

Öte yandan değinilmesi gereken bir başka konu kadınların işgücü piyasasına daha çok dahil edilmelerinin cinsiyetçi işbölümünü onların lehine dönüştürüp dönüştürmediğidir. Özellikle teknolojinin gelişmesi ve kadınların ücretli istihdama daha çok katılmaya başlamasıyla birlikte ev içi işlere ayrılan zamanın azaldığı söylenebilir. Ancak bu gelişmelerin erkeklerin daha çok ev işi yapmalarını ve kadının payına düşen ev işi ve bakım işi sorumluluklarının azalmasını sağladığı söylenemez. Kadınların istihdamının artırılması veya teknolojik gelişmeler eşler arasındaki işbölümünün adilliğini sağlamada yetersizdir. Eşler arası işbölümünün daha adil bir yapıya evrilmesi için evin geçimini kadının sağlaması gerekmekte ve hatta erkek işsizse roller tamamen değişmese bile adil işbölümünü sağlamak daha kolay olmaktadır. Böyle bir durumda kadının iş yükü azalıp geleneksel işbölümü yerini iş paylaşımına bırakmaya başlasa bile yine de ev işleri ve bakım işinin en önemli kısmı kadına aittir. Tam anlamıyla adil bir iş paylaşımı kadın ve erkeğin eşit statüde olduğu durumlar için geçerlidir. Daha yoksul ve

orta sınıf ailelerde bu durum geçerliliğini yitirmekte, işsiz olan erkek bile olsa iş paylaşımına katılmaları bazı şartlara bağlı olmaktadır. Çoğu durumda kadının işgücü piyasasına katılması onu çifte iş yükü ile karşı karşıya bırakmaktadır (Acar Savran, 2009: 20-25).

Adil iş paylaşımına ulaşmanın Türkiye kırsalında çok daha zor ve hatta imkansız olduğu çalışma kapsamında erişilen bulgular arasındadır. Burada ise devreye ‘Erkek adam ev işi yapmaz’, ‘erkeğe ev işi yakışmaz’ düşüncelerinin ve ‘ayıp’ olgusunun girdiği görülmektedir. Çalışmanın alan kısmında detaylıca yer vereceğim bu duruma burada kısaca değinmek yerinde olacaktır. Öyle ki Yavuz (2015)’un çalışması da bu tezi doğrular niteliktedir. Çalışmaya göre Karadeniz’de bir kadın erkeğin yapacağı işleri yapabilirken bir erkeğin kadınlarca yapılan işleri yapması pek mümkün değildir. Çalışmada görüşülen katılımcıların çoğuna göre bu işleri yapmak bir itibar kaybı sayılmakta ve yapılsa bile kadınlar tarafından beğenilmemektedir. Kadınların bu durumu doğallaştırmaları ve rıza göstermeleri ise ataerkil düzenin devamına katkı sağlar niteliktedir (Yavuz, 2015: 127).

1.3.Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Olgusu Ekseninde Kadının Aileye Bakış Açısı

Toplumsal örgütlenmenin ilk biçimi ailedir (Mitchell,2020: 2013). Türk aile yapısı modernleşme ile birlikte geniş aileden çekirdek aileye doğru evrilse bile çekirdek ailelerdeki ilişkilerin hala geniş aile kültürü ile belirlendiği görülmektedir. Türk aile yapısı incelendiğinde geleneksel ataerkil aile yapısının özellikle kırsal kesimde hala varlığını sürdürdüğü, yaşlı erkeğin diğer aile üyeleri üzerinde bir otoriteye sahip olduğu ve karar alma süreçlerindeki etki oranının sırasıyla yaşlı erkek, genç erkek, yaşlı kadın ve genç kadın şeklinde giderek azaldığı görülmektedir. Eşler arası ilişki ise daha çok görev ve sorumluluk ekseninde kurulmakta, erkek eve ekmek getirmekle kadın ise annelik, bakım ve ev işleri ile yükümlüdür. Bu düzen kadının emeğine el koymakta ve çoğu zaman emeğini görünmez kılmaktadır. Eş, anne, gelin, ev işçisi sarmalında yitip giden kadınlar ne yazık ki sosyal, kültürel, ekonomik pekçok alanda kendini geri plana itmekte, öncelikli görevinin toplum tarafından ona yüklenen roller olduğunu düşünmektedir (Dedeoğlu, 2000: 150-159).

Toplumca kadına biçilmiş rol annelik olarak görülmektedir. Öyle ki kadın doğumdan hemen sonra çocuk bakımını ve yetiştirilmesini üstlenen taraftır. Bu nedenle

de kadının rolü çoğu zaman ev içi ile sınırlı kalmakta ve bu durum kadının yerini evle ve rolünü yeniden üretimle sınırlandıran bakış açısının süregelmesinde temel rol oynamaktadır (Erdoğan, 2008: 76; Günay ve Bener, 2011: 158). Toplum, kadın ve erkeğin nasıl davranacağını, nelerden sorumlu olacağını, nasıl düşünüp nasıl hareket edeceğini daha küçük yaşlardan itibaren şekillendirmektedir. Buna göre erkeklerden ailelerinin temel ihtiyaçlarını karşılamaları ilk öncelik olarak beklenirken kadınlardan ise evi çekip çevirmeleri, çocukların bakımını üstlenmeleri, yemek, çamaşır, bulaşık, temizlik gibi ev işlerini yapmaları beklenmektedir (Günay ve Bener, 2008: 158-160).

Kadınlar tarafından yapılan ev içi-ev uzantısı işler ve bakım işleri karşılıksız emek kategorisinde değerlendirilmektedir. Bunun nedeni ise kadınların tüm bu işleri en sevdikleri, en önem verdikleri kişiler için yapıyor oluşlarıdır. Hatta bu işlerin oldukça büyük bir bölümü içten gelen sevginin gösterilme biçimi olarak algılanmaktadır. Temelde kadınların karşılıksız emeği ‘sevgi karşılığı çalışma’ olarak biçimlenmektedir. Bu durumu pekiştiren bir başka neden ise yapılan işlerin nasıl yapıldığı, nasıl bir çalışma biçimi olduğuyla alakalıdır. Örneğin bu işlerin bir başlangıç ve bitiş saatinin olmaması, boş zaman-çalışma zamanı ayrımının yapılmasının çok güç olması ve aslında bu işlerin günlük yaşamın kendisi olması kadınların harcadığı emeği hem görünmez kılmakta hem de bu emeğe bir karşılık atfetmemektedir. Kadınlar evde yemek yaparken, bahçede temizlik yaparken, tarlada üretime katılırken veya boş zamanlarında sökükle dilerken sürekli bir üretim halindedir ancak bunları ‘sevgi karşılığı çalışma’ adı altında neredeyse tamamen karşılıksız ve değersiz bir biçimde aralarında duygusal bağ kurduğu aile üyeleri için yapmaktadır (Acar Savran, 2009: 19-20; Acar Savran, 2008: 11). Bu durum ise toplumsal yapı içerisinde ataerkil ilişkilerin süregelmesinde erkeğin olduğu kadar kadının da rolünün olduğunun bir göstergesidir. Öyle ki kadınların kabul ve rızaları olmaksızın erkeklerin egemenliği toplumda kabul göremez ve devamını sürdüremez. Kadınlar toplumca onlara biçilen eşitsiz rolleri fazlasıyla benimsedikçe ve ataerkil düzene rıza gösterdikçe toplumsal cinsiyet ve ataerki olgularınca belirli kalıplara sokulmaktan kurtulamayacak, bu düzenin en önemli ama en güçsüz nesnesi olarak kalmaya devam edeceklerdir (Yavuz, 2015: 117-118).

1.4. Türkiye’de Toplumsal Cinsiyete Dayalı İşbölümü Ekseninde Kadın Emegi

Cinsiyete dayalı işbölümü, teknik bir işbölümü değildir. Tabiiyet ve hakimiyet ilişkilerinin neden olduğu ayrımcılığı ortaya çıkarmaktadır. (Molyneux, 2008: 147). Cinsiyete dayalı işbölümü, içinde çalışmak için kadına evi, erkeğe de kamusal alanı tahsis ettiği için evin dışındaki her işin erkeksi, ev işlerinin de kadınsı olduğuna ilişkin bir önyargı yaratmaktadır. Yiyeceklerin hazırlanması ve sunulması, beslenme ve temizlik ile ilgili işler kadınların işlevi olarak görülmekte ve bu işlerin ev denilen mekânda yürütülmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu bağlamda kadınlara hane içi karşılığı ödenmeyen işlerin sorumluluğunu ve erkeklere ise gelir getirici faaliyetlerin sorumluluğunu yükleyen cinsiyetçi işbölümü, kadınları işgücü piyasasından ya tam anlamıyla alıkoymakta ya da onları işgücü piyasasına katılsalar bile emeklerinin değerini küçük gören ataerkil bakış açısıyla karşı karşıya bırakmaktadır. Ataerkil değerlerin egemen olduğu toplumlarda kadınlar, her alanda (ekonomi, siyaset, bilim vb.) ikincil plana atılmaktadır. (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2014: 15-18; Duruoğlu, 2007: 62-63; Kılıç ve Öztürk, 2014: 117-120). Ülkemizde 2021 yılı ekim ayı verilerine göre, erkeklerin işgücüne katılma oranları %70,9 iken, kadınlarınkinin %33,6 gibi düşük bir rakam olmasının en önemli nedenlerinden bir tanesi de az önce belirtilen hane içi sorumluluklardır (TÜİK, 2021). Asırlardır kadının yerini ‘ev’, işlevini ise; ev işi, bakım işi veya özellikle tarımda ücretsiz aile işçiliği olarak sınırlandıran toplumsal birtakım kalıp yargılar nedeniyle günümüzde dahi kadınların salt rolleri genellikle ‘ev hanımı, eş, anne, ucuz emek, yardımcı aile işçisi veya ücretsiz aile işçisi’ olarak tanımlanmaktan kurtulamamaktadır (Kuzgun ve A. Sevim, 2004: 14-15). İlgili yazın, istatistik ve göstergelerde kadınlar tarafından yapılan üretim faaliyetleri ve ev içi faaliyetler çoğunlukla yok sayılıp göz ardı edilmektedir. “*Bakım işi*” ise kadının sorumluluğu olarak görülmeye devam etmektedir (Ünlütürk Ulutaş, 2014: 84).

Tarımdaki ücretsiz aile işçisi kadınlar işgücü piyasasına dahil edilmiş gibi gözükse de pekçok açıdan göz ardı edilmekte ve bu dahil edilme kadınların statülerine ve ekonomik bağımsızlıklarına bir katkıda bulunmamaktadır (Parlaktuna, 2010: 1223). Bu durumun sebebinin ise; ataerkil toplumsal yapıdan kaynaklanan toplumsal cinsiyet olgusu olduğu düşünülmektedir. Toplumsal cinsiyet olgusu, kırsal yaşamın kadının üzerine yüklemiş olduğu bağ ve bahçelerdeki ağır iş yüküne, takdir edilmeyen ve

karşılık bulmayan çalışmalara ek olarak tanıdıkları çevrili bir toplumsal çevreyle, akrabalarla, geniş aile yapısıyla ve toplumsal bazı kurallarla kadını baskı altına alabilmektedir. (Eren, 2017: 826-827). Bu baskılar ve kalıp yargılar kadınlara vicdani bir sorumluluk yüklemekte, kadınların öncelikli işlerinin annelik veya ev hanımlığı olduğunu düşünmelerine neden olmaktadır. Dolayısıyla kentsel kadınlar toplumca onlara biçilen roller nedeniyle, gelir getirici düzenli işlerde çalışmak yerine işgücü piyasasına girmemeyi, kırsal kesim kadınları ise; hanelerin devamını sağlamak için geliştirilen ‘var kalma’ yöntemlerinden biri olan ‘geçimlik üretim’ (Eren, 2017: 813) faaliyetlerinde rol almayı kabul edebilmektedir. Kırsal alanlarda aile içi üretim faaliyetlerine katılan ve aynı zamanda ev içi sorumlulukları üstlenen kadınların hiçbir karşılık almaksızın emek sarf etmeleri ve bu bağlamda ücretsiz aile işçisi olarak nitelendirilmeleri cinsiyete dayalı işbölümünün yansımalarından biridir.

Kır kadınlarının oldukça büyük çoğunluğu tarımda çalışmaktadır. Tarımsal üretimde çalışan kadınlar genellikle kayıtdışı ve sosyal güvencesiz ücretsiz aile işçileridir. Ücretsiz aile işçilerinin cinsiyet bazındaki dağılımı da oldukça adaletsiz olmakla birlikte çok büyük bir kısmı kadındır. Bunun nedeni olarak ise kadınların karar alma süreçlerindeki pasif rolü, üretimine büyük ölçüde katkıda bulundukları ürünlerin gelirinden yararlanamama ve mülkiyet haklarındaki eşitsiz konumları sayılabilir. Bununla birlikte tarımsal çalışma koşulları kadınlar için oldukça çetin, eşitsiz, güvence ve güvenlikten yoksundur. Hane halkının devamı için küçük üreticilikte ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadın öncelikle emeğinin karşılığını alamamakta, kayıtdışı çalışmakta, mülkiyet hakkını yeterince kullanamamakta, gelir ve emek denetimi genellikle erkeğin eline bırakılmaktadır. Emek sürecinin, iş paylaşımının ve denetiminin erkek tarafından örgütlenmesi ataerki ilişkilerin devamının bir kanıtı niteliğindedir. Kadınlar ağırlıklı olarak hane içi yeniden üretim süreçlerinden sorumluyken cinsiyete dayalı işbölümü kırdaki kadınlara ev işlerinin yanı sıra bir de tarımsal üretim sorumluluğunu yüklemektedir ancak kadınlar tarımsal üretimde fiilen yer alsalar bile karşılık bakımından veya ürünlerin pazarlanması, banka işleri gibi dolaylı üretim süreçlerinde bulunamamaktadırlar. Gerçekleştirilen tarımsal üretimin yakın bölgede yapılması, bağ, bahçe, tarla gibi mekanların zaman zaman evin bir uzantısı olarak görülmesi, emeklerinin ücrete tabii olmaması ise kadınların yaptıkları üretim işini bir ‘iş’ olarak görmelerine engel olmaktadır. Hatta gelir getirici boyutu göz önünde

bulundurulduğunda tarım işi ‘erkek işi’ olarak dahi nitelendirilebilmektedir (Ertürk Keskin ve Yaman, 2013: 501-503). Toplumların genelinde işler kadın ve erkek işi olarak ayrılmakta, “kadın işi” düşük statülü ve ücretli, geçici, güvencesiz olan nitelsiz işlerden, “erkek işi” ise yetki ve sorumluluk gerektiren, yüksek ücretli, sürekli, güvenceli olan nitelikli işlerden oluşmaktadır. Tarımda ise kadın işi olarak nitelendirilen işlere, ücret karşılığı bulunmayan geçimlik üretim gibi işler de dahil edilmektedir (Parlaktuna, 2010: 1222).

Bu bölümde toplumsal yeniden üretim kuramcılarının görüşleri çerçevesinde ataerki ve toplumsal cinsiyet olgularının kadınlar üzerindeki etkileri tartışılmış ve bu olguların üretim ilişkilerindeki yeri açıklanmaya çalışılmıştır. Varlığını sürdürmeye çalışan her bir toplum, kadınlara ve erkeklere üretim ve yeniden üretim rolleri belirlemektedir. Bu noktada üretim rolü ağırlıklı olarak erkeklere biçilen bir rolken yeniden üretim ise kadınlara biçilmiş annelik rolüne içkindir. Ağırlıklı olarak erkeklere gelir getirici faaliyetlerin sorumluluğunu kadınlara ise ev ve bakım işlerinin sorumluluğunu yükleyen toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü olguları özellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan toplumlarda varlığını korumakta ve kadınları toplumsal, kültürel, sosyal ve ekonomik pekçok alanda geri planda bırakmaktadır. Bu noktada, özellikle üretimden dışlanma ve gelirden mahrum kalma durumu ile yüzleşen her kadın için benzer sonuçlar görülse de kırsal alanda yaşayan ve tarımsal üretimde etkin bir biçimde yer alıp ancak gelirden eşit şekilde faydalanamayan kadınlar daha dezavantajlı durumdadır. Bu nedenle, bir sonraki bölümde tarımsal dönüşümün kadın emeği ve küçük köylülük üzerindeki etkisine değinmekte fayda vardır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE TARIMSAL DÖNÜŞÜM VE KADINLARA ETKİLERİ

2.1. Türkiye'de 1980 Sonrası Tarımsal Dönüşüm

Türkiye tarımı özellikle 1980 yılı sonrası kapitalizmin etkisiyle sermaye etkisine girmiş ve tarımsal üretim sermayeye bağımlı bir hal almaya başlamıştır. Türkiye tarımının dönüşümünde ve kapitalizme eklemlenmesinde Dünya Bankası (DB), Dünya Ticaret Örgütü (DTO), IMF, NAFTA ve Avrupa Birliği (AB) gibi kuruluşların etkisi yadsınamaz bir öneme sahiptir (Boratav, 2018: 124). Tarımda korumacı politikalardan piyasa odaklı politikalara geçiş pek çok değişikliği beraberinde getirmiştir (Keyder ve Yenal, 2013: 50).

2.1.1. 1980-2000 yılları Arası Türkiye'de Tarımsal Dönüşüm

1980'li yıllar, Türkiye tarımının kapitalizmle eklemlenmesinde oldukça önemli bir süreç arz etmektedir. Özellikle 1980 24 Ocak Kararları, Dünya Bankası ve IMF ekseninde askeri rejimle de desteklenen yeni bir birikim modeli, özellikle tarım sektörü gelirlerinde düşüslere sebebiyet vermiş ve desteklenen ürün sayılarında azalışlar meydana gelmiştir (Oyan, 2003: 51-53). 1980'lerde dış ticarete açılan Türkiye, 24 ocak 1980 kararları ile birlikte sanayileşme modelini değiştirmiş ve ithal ikameci sanayileşme politikaları terk edilerek ihracata dayalı büyüme modeli benimsenmiştir. Türkiye ekonomisinin ihracatçı sektörlerle ve sanayi sektörüne ağırlık vermesi, tarım sektörüne verilen önemin azalmasına sebep olmuştur (Susam ve Bakkal, 2008: 330-335).

1990'lı yıllara gelindiğinde tarımsal destekleme konusunda 1980'lere nazaran daha dalgalı bir tutum sergilendiği açıktır. 1990'lı yıllar tarımsal desteklemede genişleme ve daralmaların sıklıkla görüldüğü bir dönemdir. Tarımsal destekleme konusundaki özellikle 1994-95 yıllarındaki daralma ve 94 mali krizi beraberindeki 5 Nisan Kararları ile desteklenen ürün sayıları düşürülmüş ve 95 sonrası klasik hazine alım garantili usullerin dışına çıkılıp kredi desteklerine daha sık yer verilmiştir ve gübre desteği konusunda değişime gidilmiş ve gübre desteği nispi esastan miktar esasına bağlanmıştır (Oyan, 2003: 51-53). 1990'lı yıllar Türkiye tarımının dış pazar ile oldukça hızlı bir şekilde eklemlenmeye devam ettiği yıllardır. Küreselleşen tarım, 1990'lı

yılların ortalarında kendini göstermeye başladığı düşünülen Üçüncü Gıda Rejimi dönemi ile birlikte küresel şirketlerin kontrolüyle yüz yüze gelmiş ve bu durum özellikle küçük meta üreticilerini savunmasız bir biçimde küresel sermayenin kapanına kısırmıştır. Küçük meta üreticileri büyük ölçüde belirli bir ücreti bulunmayan, örgütsüz ve dağınık emekçiler halini almıştır. Dünya Bankası, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü gibi örgütler sermayenin çıkarları doğrultusunda hareket ederek özellikle gelişmekte olan ülkeleri kendi gerekli gördükleri ürünleri üretmek zorunda bırakmışlardır. Bu örgütlerin de etkisiye, Avrupa Birliği, ABD ve Kanada gibi kapitalizm merkezli ülkeler temel gıda üretimine yönlendirilirken Türkiye gibi yarı-çevre ve çevre ülkeler ise temel gıda üretiminden uzaklaştırılıp özellikle süpermarket zincirlerinin ihtiyaç duyduğu taze sebze ve meyve gibi ürünler ile tarımsal sanayinin ihtiyaç duyduğu kanola gibi ürünlerin üretimine yönlendirilmiştir. Türkiye özelinde bu durum tütün, şeker pancarı, fındık gibi geleneksel ürünlerin yerine mısır, kanola, ayçiçeği, taze sebze ve meyve gibi dış pazar ile eklenmesi kolay ve işlenip paketlenilebilen ürünlerin üretilmesinin önünü açmıştır. 2001’de çıkarılan şeker yasası, 2002’de çıkarılan tütün yasası ve 2006’da çıkarılan tohum ve tarım yasası ise bu sürecin temel koşullarını sağlamada atılan önemli adımları oluşturmaktadır (Aydın, 2016: 48-51).

Görüldüğü üzere 1980-2000 yılları arası daha çok IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar ekseninde şekillenen bir süreçtir. Özellikle 1990’lı yıllardaki popülist politikalar nedeniyle tarımsal desteklemelere ilişkin yanlış politikalar uygulanmış ve yapılan plansız ve verimsiz üretim nedeniyle hem tarımdan geçimini sağlayanlar hem de tüketiciler olumsuz etkilenmiştir. Türk tarımına uzun vadede oldukça zarar veren bu politikalar sonrasında tarımsal dönüşüm ve desteklemede beklenen sonuç alınamadığı için 1990’lı yılların sonunda yeni bir ekonomik plan yapılmış ve tarımsal dönüşüm hızlı bir takvime bağlanmıştır (Oyan, 2003: 52).

2.1.2. 2000 Yılı Sonrası Türkiye’de Tarımsal Dönüşüm

Türkiye tarımı 2000’li yıllardan itibaren hızlı bir metalaşma sürecine girmiş ve bu süreçle birlikte üretim ve tüketimde tek tipleşme olgusunu açığa çıkarmış ve gıdanın da metalaşmasına yol açmıştır. Tarımın metalaşmasıyla birlikte özellikle küçük üreticiler üretim sürecindeki kontrollerini yavaş yavaş yitirmiş ve piyasaya bağımlı hale gelmişlerdir. Türkiye tarımının sermayeye bağımlı hale gelmesinin ana hatlarını 9

Aralık 1999 yılında IMF'ye verilen Niyet Mektubu'nun uzantısı olan ve 21 Temmuz 2001'den itibaren uygulanmaya başlanan TRUP Anlaşması belirlemiştir. TRUP Anlaşması ile ilk olarak taban fiyatı ve girdi desteği uygulamaları yerine doğrudan gelir desteği uygulamalarının sıklaştırılması amaçlanmıştır. Bununla birlikte TRUP Anlaşması'nın diğer hedefleri arasında Tarım Satış Kooperatiflerinin özerkleştirilmesi, çiftçileri tütün ve fındak gibi ürünlerin yerine kamusal maaliyeti daha düşük ürünlerin üretimine teşvik etmek ve tarımsal dönüşüm sürecinin kontrolünü sağlamada yardımcı olacak bir çiftçi kayıt sisteminin kurulması sayılabilir. Bu anlamda TRUP Anlaşması'nın Türkiye tarımının dönüşümünde önemli bir yer edindiği açıktır (Değirmenci, 2017: 770-773; Demirdöğen ve Olhan, 2017: 12; Keyder ve Yenal: 2013).

2000 yılı sonrası Türkiye tarımının dönüşümünü ve tarım politikalarının esaslarını belirleyen bazı önemli belge ve planlar mevcuttur. Bunlardan ilki 2001-2005 dönemini kapsayan Sekizinci Kalkınma Planı'dır. Sekizinci Kalkınma Planı ile planlı, sürdürülebilir ve rekabet gücü yüksek bir tarım sektörünün oluşturulması, gıda güvenliğinin sağlanması ve üretimin verim ve kalitesinin artırılması hedeflenmiştir. Plan doğrultusunda ürün fiyatlarının devlet müdehalesi yerine piyasa odaklı olarak belirlenmesi kararı alınmış, coğrafi bilgi sistemi, çiftçi kayıt sistemi ve tapu-kadastro gibi tarımsal sistemlerin kurulması öngörülmüştür (Toksöz, 2007:28-29). Ayrıca, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin özerkleştirilmesi ve bazı tarımsal kamu iktisadi teşebbüslerinin yeniden yapılandırılmaları gerektiğinin altı çizilmiştir (Keyder ve Yenal,2013: 198). Bununla birlikte planın belki de en önemli etkisi çiftçilere yönelik ucuz girdi ve kredilerin kaldırılıp doğrudan gelir desteği sağlama uygulamasını başlatmış olmasıdır. Doğrudan gelir desteği uygulaması girdi kullanımı, üretim miktarı ve gelir düzeyi gibi değişkenlere bakılmaksızın toprağı işleyene değil toprak sahibine yapılan dekar başı bir ödemedir. Kadınların tarımsal alandaki oldukça sınırlı toprak mülkiyetleri göz önüne alındığında bu uygulamanın özellikle kadınlar ve küçük üreticiler açısından pek çok eşitsizliği beraberinde getirdiği açıktır. Sekizinci Kalkınma Planı ile fiyat desteklerinin sona erdirilmesi ekim dikim alanlarının da sınırlandırılmasına yol açmıştır. Örneğin pamuk ithalatına sağlanan kolaylık, şeker pancarının taban fiyatının sabit kalması ve 2001 yılı sonrası çıkarılan Şeker ve Tütün Yasaları gibi politikalar hem üretim miktarında hem ekim alanlarında hem de istihdamda ciddi azalmalara sebep olmuştur. Tütün, pamuk, fındık, şeker pancarı ve çay

gibi ürünlerin üretimine getirilen kota bu ürünlerin üretiminde yoğun bir biçimde çalışan kadın sayısını azaltmış ancak kadınların tarımdan tam anlamıyla çekilmelerine neden olmamıştır (Toksöz, 2007: 28-29). Sekizinci Kalkınma Planının bir devamı niteliğinde sayılabilecek 2007-2013 dönemini kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı'na da kısaca değinmekte fayda vardır. Sekizinci Kalkınma Planı'ndaki kararlara ek olarak Dokuzuncu Kalkınma Planı, üretim değeri yüksek ürünlerin üretiminin artırılması, arazi bütünlüğünün korunması için yatırımların yaygınlaştırılması, tarım-sanayi entegrasyonunun teşvik edilmesi, tarımsal verilerin güvenilirliği için bir bilgi altyapısı kurulması ve kredi sübvansiyonları ile ödemelerin çiftçilere birçok kanaldan ulaştırılmasını hedefleyen finansal hizmetlerin geliştirileceği kararlarını içermektedir (Hatunoğlu ve Eldeniz, 2012: 36-38).

2.1.3. Tarım Kanunu Çerçevesinde Türkiye'de Tarımsal Dönüşüm

Tarım sektörünün gelişimi için gerekli politikaların belirlenip düzenlemelerin yapılması amacıyla 18 Nisan 2006 tarihinde kabul edilen Tarım Kanunu'nda ilgili politikaların amaçları belirtilmiştir. Kanuna göre tarımsal politikaların amaçları, *'tarımsal üretimin geliştirilmesi, doğal ve biyolojik kaynakların korunması ve verimliliğin artırılması, gıda güvencesi, üretici örgütlerinin geliştirilmesi, kırsal kalkınmanın sağlanması suretiyle tarım sektöründeki refah düzeyini yükseltilmesi'* olarak belirtilmektedir. Bununla birlikte Tarım Kanunu'nda özellikle tarımsal dönüşümle daha yakından ilişkilendirilebilecek bazı maddeler mevcuttur. Bu maddeler arasında *'tarımsal üretimde verimlilik, ürün çeşitliliği, kalite ve rekabet gücünün yükseltilmesi, tarımsal girdi ve ürün piyasalarının geliştirilmesi ve üretim-pazar entegrasyonunun sağlanması, arazi kullanım plânının yapılması ve ekonomik büyüklükteki tarım işletmelerinin oluşturulması, Avrupa Birliği'ne uyum sürecindeki gelişmelerden doğacak ihtiyaçları karşılayabilecek şekilde ortak piyasa düzenlerinin öngördüğü, idarî ve hukukî düzenlemelerin yapılması'* sayılabilmektedir. Özellikle bu maddeler göz önünde bulundurulduğunda Türkiye tarımının piyasa ile eklemlenmesi ve dönüşümünün bu yönde olması için önemli adımlar atıldığı açıkça görülmektedir. (Tarım Kanunu, 2006).

2.1.4. Tarımsal Dönüşümün Küçük Köylüye Etkisi

Tarımın kapitalizme eklemlenmesiyle birlikte tarımsal dönüşüm sürecinde incelenmesi gereken oldukça önemli bir olgu küçük köylülük olgusudur (Köymen, 2017: 157; Özügurlu, 2013; Keyder ve Yenal, 2013). Hiç şüphesiz ki tarımsal dönüşüm sürecinden en çok etkilenen kesim küçük köylüdür. Bu süreçte devlet yatırımlarının azalması özellikle küçük köylüye verilen desteklerin minimal düzeye indirilmesi meta ilişkilerinin güçlenmesine yol açmıştır. Bu anlamda tarımın kapitalizme eklemlenme sürecinden olumsuz etkilenen taraf yoksul ve küçük köylü üretici olmuştur (Bernstein, 2021: 107).

1980 sonrası Türkiye’inde tarımsal dönüşüm sürecinin yol açtığı tartışmalardan belki de en önemlisi Keyder’in savunuculuğunu üstlendiği ‘küçük köylü ekonomisi/modeli’dir (Köymen, 2017: 157). 1980 sonrası Türkiye’inde kırsal alandaki ailelerin geçimlerini sağlamak için tarım dışı faaliyetlerin ve gelirlerin önemi artsa da köylü tarımı varlığını korumuştur. Küçük köylülük Türkiye kırsalındaki hakim mülkiyet biçimi olarak varlığını devam ettirmektedir (Keyder ve Yenal, 2013: 19). Türkiye’de tarımsal alanların yıllarca az sayıda kişinin elinde toplanması, tarımın piyasaya eklemlenme süreciyle birlikte büyük toprak sahiplerinin kapitalistleşip şirketleşmesine ve küçük köylünün ise kendi hane emeği ekseninde varlığının devamını sağlamasına yol açmıştır. Küçük köylü varlığını devam ettirebilmek için üretim ve yeniden üretimdeki emek maliyet değerlerini minimal düzeye indirip üretim sürecine hane emeğini yoğun bir biçimde seferber etmek zorunda kalmıştır. Bu durum küçük köylüyü sermayeye bağımlı hale getiren en önemli olgudur. Küçük köylü varlığının devamını ancak sermayeye boyun eğip küçük meta üretim sürecine dahil olarak sağlayabilmiştir. Küçük meta üretimi, ulusaşırı sermayenin tarım alanlarına etkin bir şekilde nüfuz ettiğinin en önemli göstergesidir. Küçük köylü, hane emeğini tarımsal üretime maksimum düzeyde dahil ederken kendi gereksinimlerini de minimal düzeyde tutabilendir (Özügurlu, 2013: 115-117). Öyle ki küçük köylü, hem sermaye hem de emek açısından kendini yeniden üretmeye çalışırken ellerinde bulunan oldukça küçük toprakları ve geçimlik hayvanlarını korumak, tohum ve gübre temin etmek ve borçlarını ödemek için tüketimlerini oldukça kısıp Çayanov’un da belirttiği gibi bu süreçte var kalmak adına acından ölmeyi dahi göze alabilmektedir (Bernstein, 2021: 132-133). Gerek tarım arazilerinin parçalanıp bölünmesi gerekse üreticilerin sermayeye boyun eğer duruma

gelmeleri küçük köylü üreticiyi yüksek verimli ve gelir getirici tarımsal faaliyetlerden alıkoyarak onları geçimlik üretime bağımlı kılmaktadır.

Küçük köylülük başlı başına hane emeğine dayanmaktadır. Ancak hane içindeki statüler eşitlikten uzaktır. Özellikle emek değeri, gelir ve harcama ilişkileri ve mülkiyet hakkı açısından cinsiyetçi ayrımlar mevcuttur. Cinsiyetçi ayrımlar nedeniyle kadın emekçilerin iş bölümünün organizasyonunda yer almaları, gelir ve harcamadan eşit şekilde faydalanmaları ve mülkiyet haklarını kullanabilmeleri neredeyse imkansızdır (Bernstein, 2021: 131-134). Pekçok alanda olduğu gibi küçük köylü hanesinde de ipler erkek hane reisinin elindedir. Kadın hane üyelerinin emekleri her ne kadar değersiz görülse de gerek yeniden üretim ile gerekse doğrudan tarımsal üretim ile hem tarımın hem de ailenin devamını sağlayan en temelde kadın emekçilerdir.

2.2. Türkiye’de Tarımsal Dönüşümün Kadınlara Etkileri ve Tarımda Kadın Emeği

1980’li yıllardan itibaren tarımsal üretimin değişmesi ve pazara daha kolay bir biçimde eklemlenip kapitalistleşmesiyle birlikte kadınların tarımsal emekleri doğrultusunda karşımıza iki farklı dinamik çıkmaktadır. Bunlardan ilki üretimden görece olarak geri çekilmedir. Bu dinamiğin en iyi örneklerinden biri Orta Anadolu bölgesindeki makineleşmiş ve sermaye yoğun bir hal almış tahıl tarımı sahasıdır. Öyleki burada teknolojinin etkisiyle makineleşen tarımsal üretimde kadın emeğinin sınırlandırıldığı açık bir şekilde görülmektedir. Benzer şekilde Türkiye’nin farklı bölgelerindeki tarımsal üretimin de teknolojiye eklemlenip değişmesi, tarımsal araç gereçlerin ve toprak mülkiyetinin erkek egemenliğinde olması kadın emeğini sınırlandıran etmenlerdendir. Özellikle kapitalistleşmiş büyük aile çiftliği sahiplerinin zenginleşmeleri sonucunda köyden kasabalara taşınmaları, kadınların tarımsal üretimden görece çekilip yalnızca ev işleriyle ilgilenmelerine yol açmıştır. Küçük ve orta büyüklükteki aile çiftliklerinde ise bir diğer dinamik olan emek yoğunlaşması söz konusudur. Örneğin Batı Anadolu’daki pamuk tarlalarında makineleşmenin etkisi görülse bile toprağın havalandırılıp kaldırılması için sürekli bir çapalama işlemi ve pamuğun toplanması için el emeği gerekmektedir. Burada ise devreye kadın emeği girmekte, orta ve küçük ölçekli tarımsal ailelerde kadınlar arası bir emek yoğunluğu söz konusu olmaktadır. Öyle ki bu durum kadınların karşılıksız ve vasıfsız işlerde aileleri için çalışmalarına, erkeklerin ise ticari ve görece daha prestijli makineleşmiş işlerde çalışmalarına yol açmaktadır (Kandiyoti, 2019: 63-68).

1980 sonrası tarımsal dönüşümle birlikte, erkeklerin daha iyi bir işte çalışmak ve daha fazla gelir elde etmek için kentlere göç etmeye başlaması iç savaşlar ve salgın hastalıklarla da tetiklenince bu süreç FAO tarafından '*tarımın feminizasyonu*' olarak nitelendirilmiştir (Candan ve Özalp Gönal, 2013: 95). Tarımın endüstrileşmesi ve tarımsal emeğin değersizleşmesi erkek emekçileri sanayi sektörüne itmiş olsa bile tarımsal üretim bitmemekte, özellikle geçimlik üretim ücretsiz aile işçisi statüsündeki kadın emekçiler tarafından yapılmaya devam edilmektedir. Bu durum ise kadın emeğinin daha da değersizleştirilip çoğu zaman kadınlar için herhangi bir ücret karşılığı bulunmayan, düzensiz ve güvencesiz bir hal almasına neden olan kısır bir döngü yaratmaktadır. Tarımsal dönüşüm ile birlikte özellikle küçük ve orta ölçekli aile çiftliklerinde görülen kadın emeği yoğunlaşması beklenenin aksine kadın emeğini değerli kılmayıp gittikçe daha da değersizleştirmiştir. Tarımda ve hane içinde kadın emeğinin değersizleşmesi ise kadını düzenli bir ücretten, güvenceli bir işten, sosyal ve ekonomik pek çok haktan mahrum bırakmaktadır. Kadın, pekçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de özellikle kırsalda yeniden üretimden, ev işlerinden ve geçimlik üretimden sorumlu bir sömürü nesnesi halini devam ettirmektedir (Çelik ve Balta, 2018: 4-5). Kırsal alanda özellikle kadınlar için derin eşitsizliklere neden olabilen bu durumun tarımsal cinsel bölünme ve ayrımcılığı gittikçe artıracığı açıktır (Topateş, 2017: 257).

2.2.1. Türkiye'de Tarımda Kadın Emeği

Türkiye tarımında kadının yeri hiç şüphesiz ki çok önemlidir. Tarımda kadınlar üretimin yanı sıra yeniden üretimden de sorumludurlar ve aile bireylerinin ihtiyaçlarını karşılamak adına pek çok işi genelde tek başlarına yapmaktadırlar. Kadınlar, tarımsal üretimin devamı için gerek gıda seçimi, gerekse tohum ıslahı ve hasat süreçlerinde etkin rol almakta hiç şüphesiz tarımsal üretimin koruyuculuğunu üstlenmektedirler (Candan ve Özalp Gönal, 2013: 97)

Türkiye'de tarımda kadın emeği, kadının kırsaldaki konumuyla yakından ilgilidir. Kadının kırsaldaki konumu aynı zamanda tarımdaki rolünü ve emeklerinin kullanım biçimini de belirlemektedir (Alkan, 2019: 58). Kırsal kesimde kadınlar genellikle ataerkil geleneksel yapıli ailelerde yaşamaktadır. Kadınların bu ailelerdeki rolü ise miras, karar alma, ekonomik ve sosyal pek çok açıdan geri planda kalmıştır.

Yaş ve cinsiyet hiyerarşisi üzerine kurulu bu yapıda kadının esas rolü doğurganlıktır. Türkiye’de özellikle Anadolu kırsalında kadınların doğurganlıkları onların üretici rolünü etkilemekte, kadınlar doğumdan çok kısa bir süre sonra bile sorumlu bulundukları işlere geri dönmektedir. Ataerkil kırsal ailelerde fazla iş yükünü genelde yeni evli genç kadınlar üstlenmektedir. Bununla birlikte kadınlar üretimin yanında yeniden üretimden de sorumlu olan taraftır (Kandiyoti, 2019: 57-59). Ataerkil kırsal ailelerde kadının üretimdeki rolü geri planda bırakılır ancak kadın üretimde oldukça etken ve önemli bir yere sahiptir (Alkan, 2019: 58).

Türkiye’de tarımda kadın emeğini yakından ilgilendiren ve etkileyen bir diğer durum ise Türkiye tarımına hakim olan küçük meta üreticiliğidir. Türkiye tarımında baskın olan üretim biçimi aile üretimi ve küçük üreticiliktir. Aile üretiminin en belirgin özelliği ise geçimlik olması ve özellikle kadınların üretimde ücretsiz aile işçisi konumunda yer almalarıdır (Kargıner, 2001: 22-23). Türkiye’de kırsal kadınları gerek ücretsiz aile işçisi konumunda, gerek mevsimlik işçi veyahut ücretli çalışan konumunda olsun tarımsal emek sürecinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Kadınlar kendi aralarında zaman zaman emeklerini takas ederek aile üretiminin devamına katkı sağlamakta ancak sömürüden kurtulamamaktadır. Kırsal kadını tarımsal üretimde konumlandıran bir diğer unsur ise cinsiyetçi işbölümüdür. Bu işbölümüne göre tarımda kadınlar genel olarak ot ayıklama, çapalama, ekim, dikim ve toplama gibi özen gerektiren zahmetli işleri yaparken erkekler ise gübreleme, sulama, tarla sürümü, ilaçlama ve pazarlama gibi organize ve daha prestijli işleri yapmaktadır. Ayrıca süt sağımı, hayvan besleme ve temizliğini de ağırlıklı olarak kadınlar üstlenmektedir. Bunun yanı sıra kadınlar tarımda erkeklere nazaran daha uzun saatler çalışmakta, tarla ve bahçe işleri gibi işlerin yanında ev içi işlerden de tek başına sorumlu olmaktadır. Bu durum kadının iş yükünü hem fazlasıyla artırmakta hem de tarımsal üretimde bu kadar önemli bir paya sahip olmasının aksine onu karar alma, ücret, pazarlama gibi süreçlerde geri plana itilmektedirler (Alkan, 2019: 59-60).

Türkiye’de tarım sektöründe mevsimlik işçiler de oldukça önemli bir paya sahiptir (Kaya ve Özgülnar, 2015: 117). Mevsimlik tarım işçileri, tarımsal üretim süreçlerinde tarımsal ürünlerin ve işlerin daha yoğun olduğu yerlere göç etmektedir. Mevsimlik gezici/geçici işlerde belirli bir ücret karşılığı bulunsa bile bu durum

kadınların emeklerinin sömürüldüğü gerçeğini değiştirmemekte, ücret genellikle aile reisine verilmektedir. Mevsimlik tarım işçisi kadınlar tarlalarda uzun süre çalışmanın yanında barınma, temizlik, su taşıma, bulaşık vb. sorumluluklarla da baş etmek zorunda kalmaktadırlar. Özellikle barınma sorunu mevsimlik tarım işçiliğinin en önemli sorunudur ve bu durum kadınların hane içi sorumluluklarını oldukça artırmaktadır. Bazı durumlarda suya ulaşmada yaşanan zorluklar ise beraberinde temizlik sorununu getirmekte ve sağlık sorunlarıyla daha sık karşılaşılmaktadır. Eğitim de tıpkı sağlık gibi özellikle kız çocuklar açısından ulaşılması oldukça zor bir haktır ve neticede mevsimlik tarım işçisi kadınlar tıpkı diğer tarımsal üretimde bulunan kadınlar gibi sağlık, eğitim, barınma gibi en temel haklardan yoksun bir biçimde yaşamlarını sürdürmekte, ücretsiz veya düşük ücretlerle çalışmakta, karar alma süreçlerinde pasif bir konuma mecbur bırakılmaktadır (Alkan, 2019: 60-61). Görüldüğü gibi mevsimlik tarım işçiliği pek çok sorunu beraberinde getiren (Lordoğlu ve Etiler, 2014: 115) özellikle kadınları ve kız çocuklarını pek çok haktan mahrum bırakan bir tarımsal üretim sürecidir.

2.2.1.1. Türkiye’de Tarımda Kadın Emeğine Dair Veriler

Tarım sektörü Türkiye genelinde kadın istihdamı açısından büyük bir öneme sahiptir ve bu önem kırsal alanlarda yaşayan kadınlar için kentte yaşayan kadınlara kıyasla daha belirgindir. Kırsal alanda kadınların oldukça büyük bir çoğunluğu tarım sektöründe istihdam edilmeye devam etmektedir (Alkan, 2019: 62)

Tablo 1: Tarım Sektörünün Toplam İstihdam İçindeki Payı ve Cinsiyete Göre Dağılımı 1980-2021

Yıllar	Tarım Sektörünün Toplam İstihdam İçindeki Payı (%)	Erkek İstihdamında Tarım Sektörünün Payı (%)	Kadın İstihdamında Tarım Sektörünün Payı (%)
1980	60	44	87
1990	47	34	87
2000	36	27	61
2010	25	18	42
2015	20,2	15,7	30,2
2021	17,2	14,6	22,8

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri

Tablo 1’de de görüldüğü gibi tarım sektörünün toplam istihdam içindeki payı 1980’lerden günümüze git gide azalmaktadır. Öyle ki tarım sektörünün toplam istihdam içindeki payı 1980 yılında %60 iken bu oranın 2021 yılında %17,2’ye kadar düştüğü

görülmektedir. Bununla birlikte erkek ve kadın istihdamında tarım sektörünün payı da azalma eğilimindedir. Ancak ne var ki kadın istihdamında tarım sektörünün payı erkek istihdamındaki tarım sektörünün payına oranla oldukça fazladır.

Tablo 2: Tarımda İstihdam Edilenlerin Cinsiyete Göre İşteki Durumu, 2021 2. Çeyrek

Cinsiyet	Ücretli veya Yevmiyeli (Bin kişi)	İşveren (Bin Kişi)	Kendi Hesabına (Bin Kişi)	Ücretsiz Aile İşçisi (Bin Kişi)	Toplam
Kadın	234	6	196	1673	2108
Erkek	421	82	1850	599	2952

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, 2021

2021 yılı tarım sektöründe istihdam edilenlerin cinsiyete göre işteki durumları incelendiğinde tarım sektöründe ücretli veya yevmiyeli çalışan, kendi hesabına çalışan ve işveren konumundaki kadınların oranının erkeklerin oranına nazaran daha düşük olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle kendi hesabına çalışan ve işveren konumundaki kadın-erkek oranlarında ciddi bir fark gözlemlenmektedir. Öyle ki bu durum kadınların kırdı yoğun bir biçimde ücretsiz aile işçisi konumunda çalışmaları ve geçimlik üretimde yer almalarından kaynaklanmaktadır (TÜİK, 2021).

2.2.1.2. İzmir İli Tarımda Kadın Emeği Verileri

Türkiye genelinde tarımın toplam istihdam içindeki payı azalma eğilimi gösterse de İzmir gibi sanayileşmiş ve hizmetler sektörüne en önemli payı ayırmış illerde de tarımsal faaliyetlerin azımsanmayacak ölçüde devam ettiği görülmektedir (TÜİK, 2021).

Tablo 3: 2020 Yılı İktisadi Faaliyet Kollarına Göre İstihdam Edilenler[15 yaş ve üzeri]

YIL	BÖLGE KODU	BÖLGE ADI	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmetler (%)
2020	TR	Türkiye	17,6	26,2	56,2
2020	TR3	Ege	19,3	28,8	51,9
2020	TR31	İzmir	8,2	33,4	58,4

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, 2021

Tablo 3'te iktisadi faaliyet kollarına göre istihdam edilenlerin Türkiye, Ege ve İzmir bölgelerinde karşılaştırmalı incelenebilmesi adına İzmir Bölgesi için 2020 yılı

verileri baz alınmıştır. Tablo 3'e göre İktisadi faaliyet kollarına göre istihdam edilenler içinde tarımın payı Türkiye, Ege ve İzmir için sırasıyla %17.6, %19.3 ve % 8.2'dir. Tarım sektörüne ayrılan payın, Türkiye geneline bakıldığında en temel pay olmasa da önemli bir yüzdeyi kapsadığı görülmektedir. Burada asıl üzerinde durulması gereken nokta aşağıdaki tablolardan hareketle istihdam edilenlerin iktisadi faaliyet kollarının ve işteki durumlarının kadın-erkek bazında incelenmesi gerektiğidir (TÜİK,2021).

Tablo 4: 2020 Yılı TR31 Bölgesi İstihdam Edilenlerin Cinsiyete Göre İktisadi Faaliyet Kolları

Cinsiyet	Tarım(%)	Sanayi(%)	Hizmetler(%)
Kadın	9,9	22,9	67,1
Erkek	7,5	38,3	54,3

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri, Mart 2021

TR31 Bölgesi (İzmir) 2020 yılı istihdam edilenlerin iktisadi faaliyet kolları cinsiyet bazında incelendiğinde hizmetler sektöründe istihdam edilen kadın oranının (%67.1), erkek oranına (%54.3) kıyasla daha fazla olduğu görülmektedir. Sanayi sektöründe ise tam tersi biçimde erkek oranının (%38.3) kadın oranından (%22.9) daha fazla olduğu görülmektedir. Tarım sektöründe istihdam edilenlere bakıldığında ise kadınların oranının (%9.9) erkeklerin oranından (%7.5) daha yüksek olduğu görülmektedir. Burada değinilmesi gereken önemli nokta tarım sektörünün yoğun bir biçimde kayıtsız çalışanı içerisinde barındırmasıdır. Tarım sektörü, diğer sektörlerle nazaran özellikle kadınlar açısından kayıtsız istihdama, yevmiyeli çalışma biçimine ve ücretsiz aile işçiliğine oldukça müsait bir sektördür. Bu nedenle de çalışmanın yürütüldüğü TR31 Bölgesi için tarımda istihdam edilenlerin cinsiyete göre işteki durumu incelenmelidir (TÜİK,2021).

Tablo 5: 2020 Yılı TR31 Bölgesi Tarımda İstihdam Edilenlerin Cinsiyete Göre İşteki Durumu

Cinsiyet	Ücretli, maaşlı, yevmiyeli (Bin Kişi)	İşveren ve Kendi Hesabına (Bin Kişi)	Ücretsiz Aile İşçisi (Bin Kişi)
Kadın	11	4	32
Erkek	22	41	13

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri, Mart 2021

TR31 Bölgesi 2020 yılı tarımda istihdam edilenlerin cinsiyete göre işteki durumları incelendiğinde işveren ve kendi hesabına çalışan ve ücretli, maaşlı, yevmiyeli çalışan erkek oranının kadın oranına nazaran çok daha yüksek olduğu görülmektedir.

Ancak; ücretsiz aile işçiliği durumuna bakıldığında kadınların oranının erkeklerin oranını neredeyse üçe katladığı görülmektedir. Tarımda kadınlar, erkeklere nazaran daha yoğun bir biçimde, ücretsiz aile işçisi statüsünde, karşılıksız, düzensiz ve güvencesiz çalışmaktadır (TÜİK,2021) Bu durum erkeklerin tarımda daha prestijli işlerde ve özellikle işletmelerin mülkiyet sahipliğinin genellikle kendi ellerinde olmasından dolayı işveren ve kendi hesabına çalışan konumunda fazlaca yer almalarından kaynaklanmaktadır. İzmir ili, endüstri ile eklemlenme sürecine hızla dahil olmuş bir ticaret kenti olmasının yanı sıra pek çok tarımsal ürün üretimini de bünyesinde barındırın bir kenttir (İzmir Valiliği, 2021). Tarımsal alanda ücretsiz aile işçiliğinin kadınlar arasında bu denli yüksek verilerle ilişkilendirilmesi durumunu yapmış olduğum çalışmanın alan verileri de desteklemektedir.

Tarımsal dönüşümün kadın emeği üzerinde temel iki etkisi mevcuttur. Bunlardan ilki kadınların görelî olarak üretimden geri çekilmesi iken ikincisi ise küçük ve orta büyüklükteki aile işletmelerinde meydana gelen emek yoğunluğudur. Tarımsal dönüşüm sürecinde büyük toprak sahipleri kapitalizmin de etkisiyle şirketleşirken küçük ve orta ölçekli aile işletmeleri ise hane içi emek ekseninde varlıklarını sürdürmek zorunda kalmışlardır. Burada en önemli göre ise hanedeki kadınlara düşmüştür. Tarımsal üretimde tohumun saklanması dan ürünün ekilip dikilmesi ve toplanması gibi en temel ve zorlu aşamalarda aktif bir biçimde yer alan küçük köylü ailenin kadın üyeleri, bu emeklerinin karşılığını çoğu zaman alamamakta ve üretimin asıl aşamalarında aktif bir biçimde yer alsalar dahi elde edilen gelir üzerinde eşit bir paya sahip olamamaktadırlar. Bu durum ise bir sonraki bölümde daha detaylı bir şekilde ele alınacak olan tarımda ücretsiz aile işçiliği olgusunu karşımıza çıkarmaktadır. Bu nedenle bir sonraki bölümde hem ev içi sorumluluklar ekseninde hem de tarımsal üretimde ücretsiz aile işçiliği konusu tartışılacak ve ücretsiz aile işçiliğinin boyutları göz önüne serilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ÜCRETSİZ AİLE İŞÇİLİĞİ

3.1. Ücretsiz Aile İşçiliği

Ücretsiz aile işçiliği kavramı, 1993 yılındaki Uluslararası Çalışma İstatistikçileri Konferansı'nda kabul edilen İstihdamda Uluslararası Statü Sınıflandırmasına (ICSE) ilişkin Kararı'nda "Katkıda bulunan aile işçileri" adı altında "Aynı evde yaşayan bir kişi veya akraba tarafından işletilen piyasa odaklı bir kuruluştaki kendi hesabına "serbest meslek" sahibi olarak çalışan işçilerdir." şeklinde tanımlanmıştır (International Labour Organization [ILO], 1993). ILO, 156 No.lu Sözleşme' de, "aile sorumlulukları", özellikle "bağımlı aile sorumlulukları" ile ilgili sorumluluklara atıfta bulunur. Bakım veya desteğe açıkça ihtiyaç duyan yakın aile üyeleri: çocuklar, yaşlılar, engelliler veya hastaların bakımının yanı sıra, bir aile şirketinde veya pazar için geçimlik üretim veya toplama işi, ev bakımı, temizlik, yıkama, yemek pişirme, alışveriş ve tüm gönüllüler için toplum hizmetleri gibi işler ücretsiz aile işçiliği kapsamında sayılır (ILO, 2009). Dünya Bankası'nın ILOSTAT veri tabanı üzerinden yaptığı analize göre dünya genelinde istihdam edilen kadınların %15,5'i katkıda bulunan aile işçisi konumundadır. Bu oranlar; Danimarka (0,5), Norveç (0,2), Finlandiya (0,4), Fransa (0,4), İzlanda (0,5), Hollanda (0,6) gibi ülkelerde oldukça düşükken, Afrika (29,43), Çin(16,2), Gürcistan (25,3) gibi ülkelerde yüksektir. Ayrıca Avrupa Birliği ülkelerinin ortalaması %1,4'tür. Avrupa ve Orta Asya Ülkelerinin genel ortalaması % 6,4 iken bu ülkeler içinde Türkiye üst sıralarda yer almaktadır. (THE WORLD BANK, 2021). Ücretsiz aile işçiliği Eurostat (2009) tarafından; "Bir aile şirketinde veya aile çiftliğinde işyeri sahibiyle aynı evde veya aynı arsa üzerinde bulunan bir evde yaşayıp ortak hane çıkarları için çalışan veya akrabalar için çalışan dolayısıyla düzenli bir ücret almayan kişilerdir." Biçiminde tanımlanırken, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından ise; "aynı hanede yaşayan birisi tarafından işletilen (sahip olunan) ve piyasaya yönelik faaliyet gösteren işletmelerde çalışan, işletmenin ortağı konumunda olmayan ve bu faaliyetleri karşılığında ücret şeklinde bir gelir elde etmeyen kişilerdir." şeklinde tanımlanmaktadır (TÜİK, 2017).

2021 Eylül ayı TÜİK verileri; ücretsiz aile işçilerinin, işteki duruma göre istihdam edilenlerin içindeki payını %10,3 olarak vermektedir. Cinsiyet bazında incelendiğinde ise, ücretsiz aile işçisi kadınların payının %22,1 iken erkeklerin payının

ise %4,8 gibi düşük bir oran olduğu görülmektedir. Ücretsiz aile işçiliği, kayıt dışılık kapsamında incelendiğinde bu oranın toplamda %91, tarımda %95 ve tarım dışı %73,4 olduğu görülmektedir. Kayıt dışılık kapsamında cinsiyet bazından bakıldığında ise; ücretsiz aile işçisi erkeklerin toplamda, tarımda ve tarım dışı olmak üzere kayıt dışılık oranları sırasıyla; %88,5, %92 ve %81,6'dır. Ücretsiz aile işçisi kadınların kayıt dışılık oranı ise yine sırasıyla; %92,1, %96,1 ve %61,7'dir (TÜİK, 2021). Çalışmanın gerçekleştirildiği İzmir ili özelinde ise ücretsiz aile işçisi sayısı 91.000 olarak verilmektedir (TÜİK, 2019). İzmir ili 2020 yılı, 15 yaş ve üzeri nüfusun istihdamında ücretsiz aile işçilerinin payı ise bin kişide 73 olarak verilmektedir (TÜİK, 2021).

Referans haftasında “bir saat” dahi olsa çalışmamış olan ücretsiz aile işçileri, ILO tarafından istihdamda kabul edilmemektedir. TÜİK de bu konuda ILO kıstaslarını benimsemektedir ancak Eurostat'ın bu konuda belirlediği kıstaslar ILO tarafından belirlenen kıstaslardan farklılık arz etmektedir. Eurostat, işten uzak kalma süresi 3 aydan az olan ücretsiz aile işçilerinin istihdamda kabul edilmelerini önermektedir (TÜİK, 2019). Ayrıca Türkiye'nin de taraf olduğu, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi 14. Maddesi'nde (CEDAW) ‘*Taraf Devletler, kırsal kesim kadınlarının, karşılaştıkları özel sorunları ve ekonominin parasal olmayan sektöründeki çalışmaları dahil ailelerinin ekonomik bakımdan ayakta kalması için oynadıkları belirgin rolü göz önünde tutacak ve işbu Sözleşme hükümlerinin kırsal kesimdeki kadınlara uygulanmasını sağlamak için gerekli bütün tedbirleri alacaklardır.*’ maddesiyle özellikle tarımdaki ücretsiz aile işçisi kadınlara atıfta bulunmaktadır.

Ücretsiz aile işçiliğinin Türkiye’de yeterli ilgiyi bulamamış bir alan olduğu açıktır. Ancak evrensel literatürde ilginin daha çok bakım işi gibi ev içi ücretsiz faaliyetlere kaydığı aşikârdır. Bu anlamda, Francavilla ve diğerlerinin yapmış olduğu çalışma Avrupa’daki kadınların ücretsiz bakım işi sorumluluklarını konu edinmektedir. Çalışmaya göre ev işleri ağırlıklı olarak kadınlar tarafından yürütülmeye devam edilmekte, çocuk ve yaşlı bakımı ise esas olarak neredeyse tüm Avrupa’da kadının sorumluluğuna bırakılmaktadır (Francavilla vd., 2010). Saraceno (2011) ise özellikle ücretsiz aile işçiliği olarak nitelendirilen olgunun basitçe ev işleri olduğunu belirtmekte ve bu işlerin özellikle kadınlar tarafından yapılmakta olduğunu vurgulamaktadır.

Alışveriş, yemek ve temizlik, bakım gibi tüm işler ücretsiz aile işçiliği kapsamındadır. Ayrıca ücretsiz aile işçiliğinin toplumsal cinsiyet rolleriyle bağlantılı olduğunu ifade etmektedir. Tarımda ücretsiz aile işçiliği çalışmaları ise daha çok cinsiyete odaklanmıştır. Hindistan'da yapılan bir çalışma, ülkedeki özellikle topraksız kadın nüfustaki artan ücretsiz işçiliği bölgeler bazında incelemektedir (Kanjilal-Bhaduri, 2018).

Tarımda ücretsiz aile işçiliğinde üretim ve yeniden üretim çoğunlukla bir arada gerçekleşmektedir. Üretim ve yeniden üretimin mekânsal birlikteliği ile küçük köy hanelerinde yapılan işlerin aynı anda hem kullanım değeri hem değişim değeri yaratıyor olması aradaki ayrımı bulanıklaştırmaktadır. Yeni Zelanda'da yapılmış bir çalışma kadınların çiftlik işlerindeki konumlarına ve bu işlerdeki ücretsiz çalışmanın boyutuna değinmektedir. Bu çalışmada da, kadınların yapmış olduğu çiftlik işleri ve ev işlerinin çoğu zaman birbirinden ayrılamamasına dikkat çekilmiştir (McCrostie Little vd., 1997). Pakistan'da yapılan bir diğer çalışma ise yıllar içerisinde işsizliğin azaldığını ancak bununla paralel olarak ücretsiz aile işçiliğinin arttığını saptamıştır (Shahnaz vd., 2008). Ücretsiz aile işçiliğinin literatürde öne çıkan ev içi boyutu, sadece ülkemizde değil neredeyse tüm dünyada ev işleri, bakım işleri gibi sorumlulukların kadınlar üzerine yüklenmiş işler olduğunu vurgularken, tarımdaki boyutu ise yeterli görünürliğe sahip olmamakla birlikte çiftlik kadınları olarak da adlandırılan tarımsal kesimde çalışan kadınların geçimlik üretimde oldukça büyük bir paya sahip olduklarını vurgulamaktadır (Collins ve Gimenez, 1990). Küçük çaplı giysi imalatı ve zeytin hasadı ile geçinen İspanya'nın Garrigues Bölgesi'nde yapılan bir çalışmada; kadınların çalışması, gelir getiren işler ve getirmeyen işler olarak iki gruba ayrılmaktadır. İlk grup, evde veya bir atölyede küçük çaplı giysi imalatını içerir. İkinci grupta ise ev işleri ve kişinin kendi topraklarındaki çalışması bulunmaktadır. Çalışma, 1960'tan bu yana gelişen makineleşmenin, kadınları zeytin hasat zamanları hariç tarımdan alıkoyduğunu ve artık tarım işinin erkekleştğini, erkeklerin tarım işinden elde ettiği gelirin ise tamamen ayrı tutulduğunu vurgulamaktadır. Aynı zamanda, çalışmanın yapıldığı tarihten 25 yıl öncesine kadar kadınların zeytin ve badem hasadının yanında budama, sebze bahçesiyle ilgilenme ve tahıl hasadı gibi pek çok tarımsal işte daha aktif rol aldıkları vurgulanmıştır. Mevcut durumda ise kadınların tarımsal katılımı bireysel koşullara göre değişmekle birlikte çoğu zaman kişinin kendi mahsulü ve mülküyle sınırlı kalmaktadır. Önemli bir diğer bulgu ise traktör ve tarım aleti gibi gider kalemleri olan erkeklere yük

olmamak için kadınların giyim imalatı yapmaları ve buradan kazandıkları parayı çocuklara ve evin ihtiyaçlarına harcıyor olmalarıdır (Narotzky, 1990).

Ücretsiz aile işçiliğinin ülkemizde yeterli ilgiyi bulamamış bir alan olduğu açıktır. Ancak gerek karşılıksız emek gerekse görünmeyen emek başlıkları çerçevesinde özellikle kadınların hane içi görünmeyen emeğine odaklanan çok sayıda çalışma mevcuttur (Acar Savran ve Demiryontan, 2008; Toksöz, 2018; Dedeoğlu, 2000; Memiş ve Özay, 2011). Örneğin; Acar Savran ve Demiryontan (2008) kadının karşılıksız emeğini özellikle ev emeği kapsamında feminizm, ataerki ve toplumsal cinsiyet olguları ekseninde incelemişlerdir. Ayrıca Gülnur Acar Savran (2009) kadın emeğini görünür kılmak adına Marx'tan Delphy'e uzanan bir kuramsal birikimi incelemektedir. Toksöz (2018) ise Kalkınmada Kadın Emeği adlı çalışmasında kadının hane içi emeğine dair teorik tartışmaları içeren detaylı bir bölüme yer verip kadın emeğinin iktisadi boyutunu göz önüne sermeye çalışmıştır.

3.2. Hane İçi Emek/Karşılıksız Emek Ekseninde Ücretsiz Aile İşçisi Kadınlar

Dünya genelinde kadın emeğine ve özellikle hane içi emeğe olan ilgi yetersiz olmakla birlikte artma eğilimindedir (Makal, 2010: 16). Bu emek biçimine olan ilgi artsa bile hane içi emek ne kapitalist iktisatçılar ne de sosyal iktisatçılar tarafından iş olarak nitelendirilmemektedir. İktisat, hane içi emeği genellikle görmezden gelmiş ve sadece değişim değeri ve parasal karşılığı olan işler üzerine odaklanmıştır (Mies, 2007: 269, Toksöz: 2018: 89). Buna karşılık, dünya genelinde tüm faydalı ürün ve hizmetlerin üretimi oldukça yoğun bir biçimde kadınlar tarafından karşılıksız olarak yapılmaktadır ancak bu üretim biçiminin istatistiklerde bir yeri yoktur (Mies, 2007: 269-270).

Kadınların hane içi emeği üzerinde kocalarının ve evde yaşayan diğer erkek bireylerin söz hakkına sahip olmaları hane içindeki ataerki ilişkilere dayanmaktadır. Ataerki üretim ilişkileri içinde hane içi emek sürecinde kadın üretenken koca ve kadının haneyi paylaştığı diğer erkekler emeğin denetçisidir. Kadınlarsa geçimleri karşılığında emeklerini takas ederek yaşamlarını sürdürmektedir (Walby, 2021: 41). Genel anlamda bir değerlendirme yapıldığında, hane içi ataerki denetimin azalma eğiliminde olduğu söylenebilir. Geçmişe nazaran kadın emeği erkek denetiminden bir

nebze de olsa kurtulabilmiş ve eşler arası baskı azalmış olsa bile kadınlar geniş anlamda ataerkil ilişkilerden tam manasıyla kurtulamamaktadır (Walby, 2021: 137).

Türkiye gibi ataerkil geleneksel yapının özellikle kırsal kesimde varlığını halen güçlü bir biçimde devam ettirdiği toplumlarda değişim değeri olan üretim faaliyetleri kadınlar tarafından ücretsiz biçimde yerine getirildiği gibi, ev işleri, bakım işleri ve yeniden üretim de kadınlar tarafından karşılıksız biçimde gerçekleştirilir (Kandiyoti, 2019: 58-59; Yaman Öztürk, 2012: 87). Ev işleri, ev halkının ihtiyaçlarına bağlı olarak günün herhangi bir saatinde sunulmaktadır ve bu işler neredeyse tüm günü kapsayabilmektedir (Borah, 1999: 39). Ülkemizde, rutin ev işleri, alışveriş yapmak, hane halkı üyeleri için bakım, çocuk bakımı, yetişkin bakımı, hane halkı olmayan üyelerin bakımı; gönüllülük, ev faaliyetleriyle ilgili seyahat ve diğer ücretsiz faaliyetlerden oluşan ödemesiz işlere ayrılan günlük süreler cinsiyet bazında incelendiğinde arada büyük uçurumlar olduğu görülmektedir. Türkiye’de kadınların bu işlere ayırdığı günlük süre 305 dakikayken erkeklerinkiyse sadece 68 dakikadır (OECD.stat, 2022).

Bunun yanı sıra ülkemizde bakım işi salt kadının rolü olmaktan çıkamamış bir emek türüdür. Bakım işi, ev işlerine nazaran bölüşümü daha zor bir alandır ve kadınların bakım işine ayırdıkları süreleri tam anlamıyla belirlemek kolay değildir (Acar Savran, 2009: 35). Zaman içinde teknoloji kullanımı ve ülkelerin gelişmesi ile birlikte ev işlerine ayrılan süre görece bir azalma gösterse de bakım işi hala önemini korumaktadır. Türkiye gibi ataerkil geleneksel yapının varlığını sürdürdüğü ailelerde bakım işi büyük oranda kadının sorumluluğuna bırakılmaktadır. Özellikle aynı hane içindeki çocuk, yaşlı, hasta ve yardıma muhtaç kişilerin bakımını kadınlar üstelenmekte ve genellikle devletçe sağlanan ödeneklerden dahi faydalanamamaktadırlar. Yaptıkları ağır ve büyük sorumluluk gerektiren bakım işinin tıpkı diğer ev işlerinde olduğu gibi piyasada herhangi bir ücret karşılığı da bulunmamaktadır (Toksöz, 2018: 113-117).

3.3. İzmir İli Hane İçi Emek Verileri

Türkiye genelinde olduğu gibi, çalışmanın yapıldığı İzmir ili özelindeki hane içi emek verileri incelendiğinde hane içi sorumluluğun cinsiyet bazında büyük uçurumlara neden olduğu görülmektedir.

Tablo 6: İzmir İli Cinsiyete Göre Hanedeki İşlerden Genellikle Sorumlu Olan Kişiler, 2016

Cinsiyet	Dikiş %	Çamaşır %	Yemek %	Temizlik %	Ütü %	Bulaşık %	Sofra kurma %	Çay servisi %
Kadın	90,2	88,1	88	86,8	86,7	86,6	85	83,9
Erkek	9,8	11,9	12	13,2	13,3	13,4	15	16,1

Kaynak: TÜİK, 2018

TÜİK tarafından 2016 yılında yapılan, İzmir ili Cinsiyete Göre Hanedeki İşlerden Genellikle Sorumlu Olan Kişiler kapsamındaki çalışmaya ilişkin veriler incelendiğinde, ev işlerindeki sorumluluğun cinsiyet bazında büyük uçurumlara neden olduğu görülmektedir. Örneğin; basit dikiş (%90.2), çamaşır yıkama (%88.1), yemek yapma (%88), evin günlük toplanması ve temizlenmesi (%86.8), ütü yapma (86.7), bulaşık yıkama (86,6), sofra kurup kaldırma (% 85) ve çay servisi yapma (%83.9) gibi işleri hane için yapan kişi oldukça büyük oranlarla kadındır.

Resim1: Hane üyeleri için yiyecek hazırlığı yapan ücretsiz aile işçisi kadın-Karakızlar Mahallesi

Tablo 7: İzmir İli Cinsiyete Göre Hanedeki İşlerden Genellikle Sorumlu Olan Kişiler, 2016

Cinsiyet	Bakım, onarım, tamir %	Badana ve boya %	Fatura ödeme %	Alışveriş %
Erkek	89,9	83,7	74,6	51,4
Kadın	10,1	16,3	25,4	48,6

Kaynak: TÜİK, 2018.

Çalışmaya göre; küçük bakım, onarım ve tamir (%89.9), badana ve boya yapma (%83.7), fatura ödeme (%74.6) ve yiyecek içecek alışverişi (%51.4) gibi toplumca erkek işi olarak atfedilen ve görece daha prestijli ve parasal işlerin ise ağırlıkla erkekler tarafından yapıldığı görülmektedir (TÜİK, 2018).

3.4. Tarımda Ücretsiz Aile İşçisi Kadınlar

Yeni bir olgu olmayan ve yerleşik yaşama geçişle birlikte başlayan tarımsal üretim, coğrafi koşullar, ürün türleri ve kültür gibi pek çok etkene göre değişkenlik göstermektedir ancak tarımdaki yoğun kadın emeği olgusu geçmişten günümüze önemini koruyarak süregelmiştir. Tarımsal üretimde büyük öneme sahip kadınlar tohumun muhafaza edilmesinden ürün hasadına kadar her aşamada en önemli rolleri alarak hem ailenin refahını korumakta hem de tarımsal sistemin devamını sağlamaktadır. Kadınların tarımsal üretime katılımı ise ağırlıklı olarak aile içi üretimle gerçekleşmektedir. Bu durum ise işyeri ve konut ayrımının net olarak yapılamaması nedeniyle kadınların yaptığı işlerin bir üretim faaliyeti olarak değerlendirilmesini engellemekte ve ev içi işlerde olduğu gibi tarımsal üretimde de kadın emeği toplumsal cinsiyet olgusu ekseninde şekillenmektedir (Candan ve Özalp Günel, 2013). Türkiye’de ataerkil geleneksel yapı özellikle kırsal kesimde hala mevcudiyetini korumakta ve pek çok alanda olduğu gibi tarımsal üretimde de kadının yerini ev ile sınırlayan cinsiyete dayalı iş bölümü olgusunu karşımıza çıkarmaktadır. Bu işbölümü özellikle kırsalda yaş ve cinsiyete göre şekillenen hiyerarşiyi beraberinde getirmektedir. Hiyerarşi yaşlı erkeklerle başlayıp genç kadına uzanmaktadır. Üretim açısından ise hiyerarşinin en üst seviyesinde yine yaşlı erkek yer alırken, kadınların özellikle de genç kadınların üretimde söz hakkı yoktur. Kadınlar üretimin her aşamasına katılsalar bile gerek piyasada gerek toplumsal anlamda erkeklerin gerisinde kalmakta ve ikincil plana itilmektedir. Bir toplumda sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda bir gelişim sağlanması isteniyorsa öncelikle cinsiyet ayrımı gözetilmemeli ve bireyler tüm olanaklardan eşit

şekilde yararlanabilmelidir ancak toplumsal cinsiyet olgusu özellikle kırdaki kadın üzerindeki etkisini sürdürmekte, kırsal kesimde yaşayan kadınların ekonomik etkinliğini de farklı kılmaktadır (Peker ve Kubar, 2012: 176-178).

2021 üçüncü çeyrekte, TÜİK verilerine göre istihdam edilenlerin %17,1'i tarımda çalışmaktadır. Tarımda istihdam edilenlerin cinsiyete göre dağılımına baktığımızda ise bu oranların erkekler için %14,4 ve kadınlar içinse %22,9 olduğunu görmekteyiz (TÜİK, 2021). Öyle ki kırsal kesimde yaşayan kadınlar ağırlıklı olarak tarımsal faaliyetlerde çalışsalar bile, bu çalışma sürecinde genellikle ücretli bir işçi olmayıp küçük aile işletmelerinde güvencesiz bir biçimde üretimde bulunmaktadırlar (Peker ve Kubar, 2012: 176-178). Toplumsal cinsiyet rolleri ve ataerkil yapı kırsal kesim kadınının miras hakkını da kısıtlamakta, kadınlara miras yoluyla herhangi bir toprak kalsa bile kadınlar bu topraklar üzerindeki denetimlerini eşlerine veya erkek kardeşlerine bırakarak söz haklarını ve toprak sahipliklerini de kaybetmektedir (Etiler, 2011: 1-4). Cinsiyete dayalı işbölümü kırdaki kadınların sıklıkla ücretsiz aile işçisi olmalarına, emeğinin karşılığını alamamasına, vasıflı, düzenli ve yüksek gelir getiren işlerin daha çok erkekler tarafından yapılmasına neden olmaktadır (Şimşek, 2011: 120-121). Kentsel alanda yaşayan ücretsiz aile işçisi kadınlar; bakım, temizlik, yemek gibi işleri üstlenirken kırsal alanda yaşayan kadınlar ise tüm bu işlere ek bir de tarımsal işlerin sorumluluğunu üstlenmektedirler. Kırsal alanlarda yaşayan kadınların oldukça büyük bir çoğunluğu tarımda çalışsa da bu çalışmalar hem istatistiklerde hem de çalışma yaşamında yok sayılıp göz ardı edilebilmektedir. Kadınların yapmış olduğu ücretsiz tarım işçiliği, ailesi için yaptığı geçimlik üretim veya hasat işleri yok sayılabilmektedir. Ülkemizde kırsal kesimde kadınlar, ev, bahçe, tarla, ahır, pazar gibi çeşitli yerlerde uzun saatler çalışmakta ancak çok az sürelerle dinlenebilmektedir (Arıkan, 1988: 2-3). Çalışma saatleri düzensiz, koşullarıysa oldukça zor olan tarım sektörü ayrıca tehlikeli sektörler içerisinde yer almakta ve kişileri iş kazası ve meslek hastalığı, çeşitli hastalıklar ve hatta ölüm gibi risklerle karşı karşıya bırakabilmektedir (Özel ve Güğərçin, 2020: 87-89). Kadınların tarımsal faaliyetlerin ağır, güvencesiz ve karşılıksız oluşu, Ögün Emre'nin (2018: 30-32) çalışmasında da belirttiği gibi, köy ve köylülüğün cazibesini azaltmakta ve tarım faaliyetlerinin büyük çoğunlukla aile emeği ile sürdürülmesine yol açmaktadır. Bu çalışma kapsamındaki önemli bir diğer bulgu ise kırdaki kadınların hane içi üretimde yer almalarına rağmen üretilen ürünlerinin satışı

konusunda pasif oldukları bulgusudur. Örneğin; Ege ve Akdeniz Bölgesi'nde yaşayan kır kadınları ürünlerin satışı konusunda daha aktifken İç Anadolu, Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesi kadınları ise daha pasiftir ve ürettikleri ürünlerin satışlarını sadece tanıdıklara yapabilmektedirler. Tarımsal üretim faaliyetlerindeki bir diğer önemli sorun ise kadınların ücretsiz aile işçisi olmadığı ve yaptığı işler karşılığında bir ücret aldıkları durumlarda 'ücret eşitsizliği' ile karşı karşıya kalmalarıdır. Peker ve Saltık tarafından TRB1 (Elazığ, Bingöl, Malatya, Tunceli) Bölgesi'nde yapılan bir çalışma, tarımdaki bu ücret eşitsizliğine odaklanmakta, kadın ve erkeklerin aynı işleri yapsalar bile erkeklerin daha yüksek ücret aldıklarını vurgulamaktadır. Bu durumun nedenleri ise ataerkil yapının hala varlığını koruması, tarımda kadınların yaygın olarak ücretsiz aile işçisi sayılması, erkeklerin fiziksel güçleri nedeniyle daha fazla tercih edilmesi olarak açıklanmaktadır. Ücret adaletsizliğinin ortadan kaldırılması içinse ücretlerin bir kurum tarafından belirlenmesi ve banka aracılığıyla kişilere ödenmesi önerileri sunulmuştur (Peker ve Saltık, 2020: 129-148). İlk öneri geçerli bir çözüm yolu olabilir ve hatta çalışma kapsamında incelenen Malatya ilinde ücretler bir kurumca belirlendiği için ücret eşitsizliği olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır ancak ödemelerin banka aracılığıyla yapılması önerisinin bir çözüm arz etmekten ziyade sorun yaratacağı düşünülmektedir. Bunun nedeni ise tarımda genellikle düzenli bir çalışma ilişkisinin olmaması ve ücretlerin yevmiye usulüyle verilmesidir. Tarım çalışanlarının banka ve bankacılık hizmetlerine erişim zorlukları göz önünde bulundurulduğunda ise bu önerinin çözüm sağlaması oldukça güçtür. Yukarıda söz edilen güvencesiz, düzensiz, düşük ücretli veya ücretsiz tarımsal kadın emeği, değişen koşullar altında tıpkı diğer sektörlerde olduğu gibi kadınların erkeklere kıyasla daha geri planda tutulmasına ve sömürüye daha açık hale gelmesine sebep olmaktadır. Kadınlar diğer sektörlerde kıyasta tarımda daha kolay istihdam edilmekte ancak bu durum onları güvence ve düzenli bir gelirden mahrum bırakmaktadır (Etiler, 2011). Düzenli bir gelirden ve güvenceden yoksun kadın ise yoksulluğa itilmekte, sosyal ve ekonomik hayatta etkin varlığını koruyamamaktadır.

Literatürde ağırlıklı ev içi emek ekseninde incelenmiş ücretsiz aile işçiliğinin tarımsal üretimdeki boyutu daha da geri planda kalmıştır. Türkiye gibi toplumlarda kentsel alanlarda yaşayan kadın hane üyeleri çamaşır, bulaşık, yemek, temizlik gibi ev işlerinin ve bakım işlerinin sorumluluklarını neredeyse hiçbir yardım almadan kendileri üstlenmektedir. Kırsal alanlarda yaşayan hane üyesi kadınlar ise tüm bu işlere ek bir de

tarımsal üretimin getirdiği sorumlulukları üstlenerek iş yüklerini katlamaktadırlar. Bu anlamda, özellikle kırsal kesimde yaşayan ücretsiz aile işçisi kadınların ev içi ve ev dışı tarımsal faaliyetlerdeki önemi dördüncü bölümde değerlendirilecek olup, alan araştırması bulguları çerçevesinde ev işleri, bakım işleri ve tarımsal üretimdeki iş bölümü, çalışma saatleri ve koşulları, ücretsiz aile işçilerinin sosyal güvenlik durumları, gelirden aldıkları paylar ve aile içi karar alma mekanizmalarındaki rolleri tartışılacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TARIMDA ÜCRETSİZ AİLE İŞÇİSİ KADINLAR: İZMİR- TORBALI KARAKIZLAR MAHALLESİ VE KARAKUYU MAHALLESİ ÖRNEĞİ

4.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, ülkemizde ücretsiz aile işçisi statüsünde çalışan kadınların varlığını, çalışma sürelerini ve çalışma koşullarını göz önüne sermek ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri nedeniyle görünmez kılınan kırsal kadın emeğinin önemini açığa çıkarmaktır. Ülkemizde kadınlar erkeklere kıyasla tarımda daha yoğun bir biçimde ücretsiz aile işçisi konumunda düzensiz ve güvencesiz bir biçimde çalışmakta ve çalışmalarının karşılığında herhangi bir ücret elde edememektedir. Bu durum ise özellikle kırsalda yaşayan kadınları erkeklere bağlı kılmakta, gerek ekonomik gerek sosyal gerekse kültürel ve eğitsel alanda kadın geri planda kalmaktadır. Araştırma sonuçları bu durumun öneminin kavranması ve Türkiye tarımındaki ücretsiz aile işçiliğinin yadsınamaz bir gerçek olduğunun anlaşılması açısından önemlidir.

4.2. Araştırmanın Tekniği

Nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilen bu çalışmada örnek olay çalışması tekniği kullanılmıştır. Tarımdaki ücretsiz aile işçisi kadınların karşılıksız emeklerini görünür kılıp çalışma koşullarının incelemesi hedeflendiği için, katılımcı görüşlerinin doğrudan araştırmaya yansıtılabilmesi adına nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel çalışmalar “ gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerini içeren, algıların ve olayların ve durumların gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına olanak sağlayan araştırma biçimidir (Burucuoğlu, 2011: 78). Araştırmanın kapsamını ise İzmir ili Torbalı ilçesi Karakızlar Mahallesi, Çapak Mahallesi ve Karakuyu Mahallesi’nde yaşayan ücretsiz aile işçisi kadınlara yönelik örnek olay çalışmaları oluşturmaktadır. Belirli bir bölgedeki üç mahalleye odaklanan bu araştırma konuyu kendi içinde derinlemesine analiz edecek olmasından dolayı örnek olay incelemesi tanımına uymaktadır.

Bir program, süreç, kişi, işlem, kurum ya da sosyal grup gibi spesifik olgular hakkında detaylı inceleme yapılmasını sağlayan ve temelinde neden ve nasıl soruları

yatan örnek olay çalışmasının seçilme nedeni, tarım sektöründeki ücretsiz aile işçileri hakkında derinlemesine bir araştırma yürütebilmektir. Örnek olay çalışması, bir olaydan kategoriye genelleme yapabilme olanağı tanırken aynı zamanda konunun gerçeklik bağlamından kopmadan sosyal gerçekleri en ufak ayrıntılarına kadar inceleyebilmeyi sağlamaktadır. Bu nedenle, araştırmaya dâhil edilen katılımcıların görüşlerinin eksiksiz analiz edilebilmesi adına önem arz etmektedir (Vural Akar ve Cenkseven Önder, 2005). Örnek olay incelemesinde Karakızlar, Çapak ve Karakuyu Mahalleleri'nin seçilme nedeni bu mahallelerin temel geçim kaynaklarının tarım olması ve burada yaşayan kadınların oldukça büyük bir çoğunluğunun ücretsiz aile işçisi statüsünde olmasıdır. Çalışma kapsamında tarladaki sorumluluklar, elde edilen bulguların daha iyi bir şekilde değerlendirilebilmesi için zeytin, incir, üzüm, bahçe bitkileri (börülce, biber, bamya, domates) ve tütün geçmişi olmak üzere 5 ayrı kategoride incelenecektir.

Katılımcılara erişimde kartopu tekniği kullanılmıştır. Verilerin toplanmasında ise yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme ve odak grup görüşmeleri, sözlü tarih çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Köylerin tarımsal üretim süreçlerine ve kadın emeğinin üretimdeki yerine ilişkin tarihsel anlatılar ve fotoğraflardan da yararlanılmıştır. Görüşmeler sırasında katılımcıların izni ile kayıt cihazı kullanılmış, katılımcı görüşlerinin birebir aktarılması sağlanmıştır. Görüşmeler ve üretim süreçleri sırasında katılımcıların sözel izni ile çekilen fotoğraflardan bazılarına da, katılımcıların yüzleri açıkça görünmeyecek ve etik ihlal oluşturmayacak biçimde yer verilmiştir. Görüşme kapsamında elde edilen bulgular betimsel analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

4.3. Araştırma Bulguları

İzmir-Torbalı Karakızlar, Karakuyu ve Çapak Mahalleleri özelinde gerçekleştirilen nitel çalışmanın bulgularına yer verilecek olan bu bölümde, katılımcıların ikamet yerlerine ve hangi yaş grubunda yer aldıklarına değinmekte fayda vardır.

Tablo 8: Görüşmecilere İlişkin Köyler Bazında Demografik Bulgular

Yaş aralığı	Karakızlar Mah.	Karakuyu Mah.	Çapak Mah.
20-30	Ali	Sevil, Nilgün, Yasin	
30-40	Aysel, Döne	Zuhal	
40-50	Satı, Tuğba, Nursel, Ferhunde, Ferit, Veli	Hayat, Berna	
50-60	Nesrin, Pakize, Nefes, Nurdan	Çiçek, Filiz, Murat, Mehmet	Mine, Ümmü, Özgül, Ferdi
60-70	Nergis, Güllü, Mirza	Kumru, Emine	Gülsün, Gülsüm
70-80+	Fadime, Zerrin, Zehra, Cevat	Ünzile	

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular doğrultusunda katılımcıların yaş dağılımları Tablo 8’de görüldüğü gibidir. Kadınlar ev işlerinde ve tarım işlerinde sorumluluk almaya oldukça erken yaşlarda başlarken genel olarak bakıldığında ise tarım işlerinde çalışan ücretsiz aile işçisi kadınların yaşlarının ağırlıklı olarak 40-50 yaş grubu ve üzeri olduğu görülmektedir. Bire bir görüşmelerden, odak grup görüşmelerinden ve sözlü tarih çalışmalarından elde edilen bulgulara göre, ücretsiz aile işçiliği özellikle kadınlar için çocuk yaşlardan itibaren başlayabilen ve elden ayaktan düşünceye kadar devam edebilen bir süreçtir. Çalışma kapsamındaki ücretsiz aile işçisi kadınların yaşlarının ağırlıklı olarak orta yaş üstü olması tarım çalışanı kadınların yaşlanmakta olduğu sonucuna varılmasını sağlayabilir ancak bu konu çalışmanın sınırlarını aşacağı için çalışmada bu konuya detaylı olarak yer verilmeyecektir.

4.3.1. Cinsiyet Boyutu ve Kadın Emeğinin Görünmezliği

“Kadının görünmeyen emeği, ataerkil yapının en önemli kaynaklarından birini oluşturan, toplumsal cinsiyet formları ve cinsiyete dayalı işbölümü ekseninde harcanan bir emek biçimidir.” Kadın emeğinin görünmezliği, ev işleri, bakım işleri, tarımda ücretsiz aile işçiliği ve aile işletmelerinde yapılan karşılıksız tüm işlerde söz konusudur. Kadın emeğini görünmez kılan başlıca üç etmen vardır. Bunlardan ilki bu emek biçiminin ‘doğallaştırılması’ yani yapılan işleri kadının doğası gereği yaptığı ve bu işlerin kadınların doğal yatkınlıkları olduğu yönündeki algıdır. İkinci neden, çalışmanın miktarını ve süresini gizleyen ev içi ve uzantılarını kapsayan çalışma düzenidir. Bu

düzenlemede çalışma, dinlenme ve boş zamanı birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Kadın emeğini görünmez kılan üçüncü ve en önemli neden ise yapılan işlerin herhangi bir karşılığının olmamasıdır. Bu karşılıksızlığı belirleyen en önemli etmen ise gelir denetimi ve bölüşümüdür. Söz konusu karşılıksız emekse erkekler tarafından el koyulan bir emektir ve ataerkil toplumsal yapının bir ürünüdür (Acar-Savran, 2008: 10-13). Ücretsiz aile işçisi kadın, ne tarladaki emeğinin ne de evdeki mesaisinin karşılığını alamamakta, bu mesai adeta yok sayılmaktadır. Yapmış olduğum çalışma ise bu tezi tamamıyla doğrular niteliktedir. Görüşmecilerden Çiçek emeğinin görünmezliğini şu sözlerle dile getirmiştir:

“Senelerce kış oldu zeytin tarlasına, yaz oldu bamya, bölce (börülce) tarlasına gittim kızım... Herifin (kocas) cebine iki kuruş fazla girer hani çoluk çocuk okuyor, belki evlenir yevmiyeciye vereceğimize kendimiz edebildiğince edelim dedik. Geçen sene tarladan beri gelmedim. Benim bu ellerimin yarası bak hep ondan... Tarladan gel evde yemek yap, ekmek et, yedir içir bulaşığını yıka... İnsan kendi çalıştığından kendi kazansa belki bu kadar gücüne gitmezdi amma kadın oldun mu anne oldun mu en son kendini düşünürsün. ” (Çiçek)

Çalışma kapsamında elde edilen bulgulara göre, Acar-Savran (2008: 11)’ın da belirttiği gibi kadın emeğini görünmez kılan en önemli etkenlerden biri yapılan işlerin herhangi bir ücret karşılığının bulunmamasıdır. Yapılan işler karşılığında zaman zaman kadının eline geçen ise yapılan işin tam karşılığı olmaktan oldukça uzak olan bir nevi bağıştır (Delphy, 2008: 93). Ücret kavramı kadın açısından oldukça önemli bir kavramdır. Ücret, kadının toplum içindeki görünürlüğüne artırdığı gibi onun bir birey olmasına ve ekonomik, siyasi, kültürel vb. her alanda eşit şekilde var kalmasına yardım etmektedir (Parlaktuna, 2010: 1217). Ücret kadınlar için bu denli önem arz ederken çalışma kapsamında görüşülen kadınların oldukça büyük bir çoğunluğunun yaptığı işler karşılığında düzenli bir ücret almıyor oluşları onları bağımsız bir birey olmaktan, sosyal hayata katılımdan, ekonomiden ve daha pek çok alandan alıkoymaktadır. Buna rağmen kadınların bu duruma yaklaşımlarında bir şükretme hali olduğu çalışma sonucunda elde edilen bulgular arasında yer almaktadır:

“O kadar sene çalıştık elimize geçen ayda yılda üç kuruş... Köy yerinde paranın da pek hükmü yok kadın kısmı için... Bir şey lazımsa adam verir alırsız sağ olsun yine”
(Nergis)

Ücret konusunda elde edilen bir diğer ilginç bulgu ise; Görüşmecı kadınların aileye ait olmayan tarım işletmelerinde veya başka işlerde yevmiyeli olarak çalışmaya hiç sıcak bakmamalarıdır. Aileye ait olmayan işlerde çalışmak kadınlar açısından işverene bağımlı olmayı gerektirmekte ve ayrıca bu işlerde çalışmalarına eşleri tarafından pek de sıcak bakılmamaktadır:

“El işi kendi işin gibi olur mu hiç? Başkasının işine gittin mi onlara ayak uydurmak zorundasın. Kaçta gel dedi gidersin, kaçta bırak derse o zaman bırakırsın. Ben çalışmak istemem doğrusu hem zaten eşim sıcak bakmaz kendi işimiz varken...”
(Güllü)

Evde; bakıcı, temizlikçi ve aşçı, tarlada; işçi olabilen ücretsiz aile işçisi kadınların aslında tüm bu işleri üstlenmeye gönüllü bir davranış mı sergiledikleri, yoksa sadece toplumun onlara yüklediği sorumlulukları çaresizce kabul mü ettikleri sorgulanmaya muhtaçtır. Ev ve tarla ekseninde gidip gelen ücretsiz aile işçisi kadınlar aslında ne tam bir gönüllülükle ne de tam bir çaresiz kabulle bu işleri yapmaktadır. Toplumca dayatılan sorumluluklar nedeniyle kadının yeri çoğu zaman evi olmakta, evdeki yaşlılara veya çocuğa bakmak, tarlada eşine veya akrabalarına yardım etmek onun bir görevi gibi görülebilmektedir. Bunun yanı sıra, kadın toplumca ona yüklenen tüm bu haksız sorumlulukları yerine getirmezse vicdani bir rahatsızlık hissedebilmekte, anne, eş, gelin, işçi, evlat sarmalında aslında zorunlu bir gönüllülük hali içerisinde kalmaya devam etmektedir. Görüşmecilerden Nergis ve Güllü’ nün sözleri, bu ‘rıza oluşumunu’ göz önüne serer niteliktedir:

“Benim tarla tapan görcek halim yok ama naparsın gızım işte ucundan kıyısından gidip de bi ağaç dibi temizlesem fayda faydadır... Çoluk çocuk var, torun var. Mecbur gidiyoz bu yaşta. (Nergis)

Bakım görevi kadın için bu rıza oluşumu durumunu vicdani ve ahlaki değerler çerçevesinde şekillendiren en önemli ev içi sorumluluklardandır. Öyle ki görüşülen kadınların neredeyse tamamı hem çocuklarının hem de yaşlı hane üyelerinin bakımlarını

genellikle herhangi bir yardım almadan kendileri üstlenmektedir. Burada nesilden nesile aktarılan bir ahlaki değer söz konusudur. Çocukların, yaşlı anne ve babaların veya eşlerin ebeveynlerinin bakımı kadınlar için bizzat kendileri tarafından karşılanması gereken bir hizmet olarak görülmektedir. Ayıplanma korkusu, ahlaki ve dini görevleri yerine getirememek korkusu ve özellikle anne babanın onay ve rızasını almak isteme gibi durumların kadınları nesilden nesle aile içi bakıcı rolüne soktuğu yadsınamaz bir gerçektir.

“Kaynanama da kayınbabama da yıllarca baktım sesim çıkmadı. Onlar yaşlı insan gızım bi dediklerini iki etmemek lazım. Yarın bigün bizde yaşlancaz. Sen bakmazsan evlatların da sana bakmaz. Yaşlı insan bunlar bi duaları yeter. Hem sen kendi ananı babanı atabilir misin? Bak mesela babamız bi başına kaldı evinde... Her gün en az 4 kere gider geliriz içimiz rahat etmez ki... Yemeğini bulaşığını ederiz. Birimiz yanında kalırız gece. Amcamız yeni öldüğünden yalnız bırakamıyoz. Gelse benim evimde kalsa başım gözüüm üstüne. 0 beş evladına senelerce bakmış şimdi sıra bizde ...” (Güllü)

4.3.2. İş Paylaşımı ve İş Yoğunluğu

Çalışma kapsamında elde edilen bulgulara göre, görüşmelerin gerçekleştirildiği katılımcılar açısından iş paylaşımı ve iş yoğunluğunun rutin ev işleri ve bakım özelinde her üç mahallede de benzer özellikler taşıdığı saptanmıştır. Çalışmanın yürütüldüğü mahallelerde bu işler ağırlıklı olarak kadının sorumluluğuna bırakılmış işlerdir. Bu işlerin sorumluluğunu erkeklerin aldığına dair veya eşler arası adil iş paylaşımını içeren bulgulara rastlanmamış olup erkeklerin bu işlerde aldıkları sorumlulukların daha çok maddi ve çok az bir kısım erkekte ise ufak tefek işlerde eşlerine yardım etme şeklinde olduğu görülmüştür.

4.3.2.1. Rutin Ev İşleri

Ülkemizde, rutin ev işleri, alışveriş yapmak, hane halkı üyeleri için bakım, çocuk bakımı, yetişkin bakımı, hane halkı olmayan üyelerin bakımı; gönüllülük, ev faaliyetleriyle ilgili seyahat ve diğer ücretsiz faaliyetlerden oluşan ödemesiz işlere ayrılan günlük süreler cinsiyet bazında incelendiğinde arada büyük uçurumlar olduğu görülmektedir. Kadınların bu işlere ayırdığı günlük süre 305 dakikayken erkeklerinkiyse sadece 68 dakikadır (OECD.stat, 2020). Kırdaki ise bu süreler özellikle

rutin ev işleri kapsamında kadınlar için artarken erkekler içinse azalmaktadır. Erkekler daha çok alışveriş ve seyahat gibi işleri üstlenirken rutin ev işlerinde neredeyse hiç sorumluluk almadıkları bulgusu ortaya çıkmıştır. Rutin ev işleri ve bakım sorumluluğunun çok büyük ölçüde kadına bırakıldığı katılımcılarımız tarafından da ifade edilmiştir:

“Buralarda hep böyledir kızım... Yemek mi yapılacak bizim elimize bakar kadın olarak... Çamaşır, temizlik hepsi için geçerli bu. Şu gördüğün koca köyde bir tane adam gösteremezsin bende evde eşime yardım ederim, yemek yaparım diyen. Ha belki yalnız yaşıyordur o zaman yapar, yapmasa ne yiyecek zaten...” (Çiçek)

Çalışma kapsamında ev işleri; yemek, bulaşık, ütü, temizlik gibi günlük işlerin yanı sıra kışlık salça, turşu, tarhana, pekmez, sabun, sirke, nar ekşisi yapımı gibi yılda bir veya iki kez yapılan ancak oldukça zahmet gerektiren işler olarak ele alınmıştır. Görüşülen kadın katılımcıların tümü yukarıda sayılan günlük işleri her gün neredeyse tek başlarına yapmaktadırlar. Kadın katılımcıların neredeyse tamamının tarlaya gitmedikleri zamanlardaki günlük rutini; sabah erken saatte kalkıp kahvaltı hazırlamak, kahvaltı bulaşıklarını yıkamak, eşleri kahveye gittikten sonra evin temizliğini yapmak, varsa ütü vb. işleri halledip öğle yemeği hazırlamak, öğle yemeği bulaşıklarını yıkamak, akşam yemeği hazırlamak, tüm bulaşıkları yıkayıp etrafı derleyip topladıktan sonra dinlenmek şeklindedir. Dinlenmeye ayrılan süreysen hiçbir iş yapmadan kendine vakit ayırmak demek değil, eşlerine ve çocuklarına çay demledikten sonra fasulye ayıklama, ertesi günün yemeğinin malzemelerini hazırlama biçimindedir. Kadın televizyon izlerken çoğu zaman beraberinde bu işleri de aradan çıkarmaktadır. Görüşmecilerden Nesrin’in sözleri kadınların ev içi günlük iş yükünü göz önüne serer niteliktedir:

“Ben erken kalkarım uyuyamam sabahları, zaten bi ton iş olur köy yerinde akşama kadar anne biz acıttık hadi bakalım çocuk doyur, benim adam gelir ee yiyecek bir şey yok mu hadi ona yemek hazırla. Günde en az üç öğün yemek hazırlarım. Bi de bunun bulaşığı temizliği var. İş dediğin bitmez ki köy yerinde... Yardım eden olur desem yalan olur. Adam sabah gider kahveye acıkmadan gelmez. Benden başka kimse yok evde kim yardım etsin... Ben böyle sabahtan akşama ordan oraya koştururum deli dana gibi de yine de yetişemem...” (Nesrin)

Zaman zaman varsa evin kız çocukları veya kayınvalide bu işlerde katılımcılara yardım etmektedir. Ev içi işlerde evin kız çocuğuna yüklenen sorumlulukların da hatırı sayılır derecede olduğu düşünülmektedir. Örneğin yaz sezonu boyunca sabah 06.00’da mesaiye başlayıp akşam 17.00’den önce eve giremediğini söyleyen Güllü, şehir dışında öğretmenlik yapan ve yaz aylarında kendilerine yardıma gelen kızının ev işlerindeki rolünü şu sözlerle dile getirmiştir:

“Funda olmasa nerde yetişecek hepsi... Funda benim için velinimet... Bi kaşık yemek de yapsa ben gelene kadar fayda faydadır... O gitti mi memleketine ben tabi daha çok zorlanırım. Ben şimdi sabahtan akşama bürülcedeyim, e bir de gelip yemek yaptım mı sana ne kaldı... Gün bitti gitti say işte...” (Güllü)

Bunun yanı sıra çalışma kapsamında elde edilen önemli bir bulgu, ailenin kız çocuklarına yüklenen sorumluluğun bu mahallelerde geçmişten günümüze değiştiği yönündedir. Görüşmecilerin yaklaşık 40-50 yıl önceki anıları dinlendiğinde kadın görüşmecilerin oldukça büyük bir kısmının 9-10 yaşlarında ekmek yapmaya başladıkları, kardeşlerinin bakımlarını üstlendikleri ve hatta tütün tarlalarında çalıştıkları saptanmıştır. Görüşmecilerden Zerrin’in sözleri şöyledir:

“Eskiden yoktu ki kızım böyle okumak. Bilinç yoktu... Anneceğizim bizi hiç boş bırakmazdı. 9 yaşında ya vardım ya yoktum anneceğizim kardeşimi sarardı sırtıma hadi dereden su getirmeye... Çok çektik biz... Ekmek de ettik, tütün kırmaya da gittik hep...” (Zerrin).

Geçmişten günümüze ev işlerinde evin kız çocuklarına yüklenen sorumlulukların azaldığı çalışma kapsamında bulgulanmıştır. Bunun nedeni ise köylerde eğitim olanaklarının artması, ilköğretimin zorunlu olması ve çoğu görüşmecinin kızlarının evli olmasıdır. Katılımcıların büyük bir kısmı artık eğitime daha çok önem verildiğini ve kızlarını okutmak için çeşitli fedakarlıklarda bulunduklarını dile getirmişlerdir.

Kadın görüşmecilerin çoğu eşlerinin yalnızca arada sırada ev işlerine yardım ettiklerini ifade etmişlerdir. Görüşmecilerden Sevil’in sözleri erkek katılımcıların ev işlerindeki payının düşük olduğunu ve erkeklerin arada sırada dahi ev işlerinde görev almasının istisnai olduğunu ifade etmektedir:

“Eder ara sıra... Etmez desem yalan olur şimdi. Ne adamlar var kahveden beri gelmeyen... En azından bi b r lce, barbunya temizlemek de olsa yardım yardımıdır. Benim e im ben yeti emedi imde temizleyiverir sa  olsun.” (Sevil)

Yılda bir veya iki kez yapılan ancak oldukça zahmet gerektiren kışlık salça, tur u, tarhana, nar ek isi, sirke, sabun ve pekmez yapımı gibi yukarıda belirtilen işlerin neredeyse tamamının kadının sorumluluğunda olduğu çalışmamızın bir diğer sonucudur. Bu i ler yılda en fazla iki kez yapılırsa da çok miktarda yapıldıkları için günler almaktadır. G r  meciler bu ürünleri kazan dolusu yaptıklarını ve uzun süreler ürünlerin hazır olması için beklediklerini belirtmişlerdir. G r  mecilerden Hayat, nar ek isi yapımını anlatırken aslında bu tip işlerin ne derece emek gerektirdiğini de açıklamaktadır:

“Narları biz kendimiz topladık... Tanelerini çıkarmak zahmetli i  uzun i .  i nemek ayrı bir i . G   kuvvet gerek. Suyunu çıkardın diyelim i  bitti mi bir de ak ama kadar ba ında bekleriz kaynarken...” (Hayat)

Nursel ise tarhana yapımını  u sözlerle anlatmıştır:

“Tarana (Tarhana) otu konur bunun içine olmazsa olmaz. Tarladan bulurduk eskiden ama şimdi pazarda da satılıyor. B r lce, yoğurt, soğan, nohut aklına ne gelirse koy kazana iyice bi kaynat... Ba ında beklemek gerek epey bi. Sonra bu hamur gibi olacak. Hamuru kesip temiz bezlerin üstüne serersin bir iki gün bekler hafif kurumalı oldu mu ufalarsın bir gün de öyle bekletirsin. Sonra elekten ge irmen ovalaman lazım toz gibi olana kadar... Biraz kol kuvveti ister ama biz alı ı ız her sene yaptığımız i ...” (Nursel)

Çalışma kapsamında elde edilen bulgulardan bir diğeri ise bu işlerde erkeklerin rolünün yalnızca salça yapımında kadınlar tarafından hazırlanan domatesleri salça sıkım makinesinin bulunduğu yere götürüp getirmek olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca makinelerin kullanımının yaygınlaşmasının salça yapımında kadının yükünü oldukça hafifletti i bulgusu Hayat’ın sözlerinden çıkarılmaktadır:

“Eskiden domatesleri do rar bir de sıkaca ız (Eskiden domatesleri s zɡ  dedikleri elek benzeri bir aletten elleriyle ge iriyorlarmı .) diye u ra ırdık. Şimdi kötü

yerlerini alır bidonlara doldururuz, tuzladık mı bir gün beklese yeter. Eşim götürür suyunu sıktırır getirir. Büyük kolaylık oldu bizim için makinesi...” (Hayat)

Resim 2: Kışlık konserve domates ve salça yapan kadınlar-Karakızlar Mahallesi

Görüşmeciler genellikle ev halkı için ürettikleri bu ürünleri zaman zaman satmaktadır ancak bu düzenli bir satış ve kazanç getirmemektedir. Ürünlerin satışını erkek veya kadından herhangi biri gerçekleştirmekte ve ücretse satışı gerçekleştiren kişide kalmaktadır. Bu ürünler, ev içinde ve yakın tanıdıkların haberdar olabileceği şekilde üretildiği için zaman zaman şehirde yaşayan akraba veya tanıdık kadınlar ya da komşular tarafından satın alınmaktadır. Bu durumda ise doğrudan bu ürünleri üreten evin kadınıyla iletişime geçmek görüşmecilerin tabiriyle daha uygundur. Kısacası alıcı erkekse evin erkek bireyi, alıcı kadınsa evin kadın bireyi satışı gerçekleştirmektedir. Satışı çoğunlukla kadınlar gerçekleştirmektedir çünkü alıcılar da genellikle kadındır. Görüşmeci kadınların zaman zaman sattığı bu ürünlerin ücreti kendilerinde kalsa bile genelde ortak bir alanda tutulmakta, çocukların okul masrafı veya evin ortak ihtiyaçları için harcanmaktadır:

“Ben çok sattım turşu, tarhana... Hediye gibi verdiğimiz de oldu. Eşimin arkadaşının karısı her sene alır, çalışan kadın yapamıyor demek ki şehir yerinde...”

Parasını da ben alırım... Bir kenarda durur. Çoluk çocuk okuyor, eve aniden bir şey lazım oluyor kullanılır işte bir gün...” (Sevil)

4.3.2.2. Bakım İşleri

Ücretsiz bakım işi, karşılığında herhangi bir ödeme almaksızın çocuklara, yaşlılara, engelli veya sağlık sorunları nedeniyle bakıma muhtaç bireylere ve yakın aile üyelerine bakmayı içerir. Ekonomistler ücretsiz bakım işini 'ev üretimi' olarak adlandırır. Bu kapsamda üretilen hizmetin (harcanan zaman, bakımını üstlendiği kişi için temizlik yapmak, yemek yapmak vb.) piyasada bir karşılığı yoktur ancak bu hizmetler aile bireyleri tarafından tüketilir. Dünya genelinde kadınlar, geleneksel olarak ücretsiz bakım işlerine erkeklere göre daha fazla zaman harcamaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ve kırsal toplumlarda kadınlar bakım işine günde 14 saate kadar zaman harcamaktadır. (Workplace Gender Equality Agency [WGEA], 2016: 3-4; Oxfam, 2020). TÜİK 2014-2015 Zaman Kullanım Araştırması veri seti üzerinden yapılan hesaplamalara göre ücretli-maaşlı çalışan kadınların aile ve hane halkı bakımına ayırdığı günlük süre ortalama 3 saat 31dakika iken erkeklerin bu işlere ayırdığı süre ise sadece 46 dakikadır (TÜİK, 2015). Çalışma kapsamında elde edilen bulgular yukarıdaki tezi doğrular niteliktedir. Görüşülen katılımcıların neredeyse tamamı çocuk, yaşlı ve hasta bakımı gibi işlerin kadının sorumluluğunda olduğunu belirtmişlerdir. Yapılan görüşmeler bu işlerin katılımcılar tarafından da “kadın işi” olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu durum, görüşülen kadınlarca tıpkı ev işlerinde olduğu gibi erkeklerin bu işleri yapamayacağı, yapsalar dahi kadınlar gibi iyi yapamayacakları yönünde değerlendirilmektedir:

“ Beceremez... Her işin bir yolu yordamı var. Yemeği mesela kadınlar daha güzel daha özenli yapar. Bi bebek adama bırakılıp da gezmeye gidilmez...” (Çiçek)

Görüşmeciler kadınların tamamı çocuklarına zaman zaman anneleri veya kayınvalidelerinin yardımıyla ancak genelde kendilerinin baktıklarını belirtmişlerdir. Yeni doğum yaptıkları ilk aylarda anneleri ve kayınvalidelerinin veya ablalarının yardımı büyükken eşlerinin de en çok bu dönemde çocuklarının bakımıyla ilgilendikleri ortaya çıkmıştır. Kadın görüşmecilerin, erkeklerin çocuk bakımı konusundaki

desteklerini çocukların temel maddi ihtiyaçlarını karşılamaları ile ilişkilendirmeleri ise dikkat çekicidir:

“Bebeğin bezini mamasını kim alıyorsa o da bakıyor sayılır bence. Eşim bunları getirmese ben yine belki bez yıkar kurutur bir şekilde bakarım başımın çaresine ama hazır bezler büyük kolaylık şimdi...” (Hayat)

2020 TÜİK verilerine göre, ülkemizdeki yaşlı nüfus 7 milyon 953 bin 5552’dir. Yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı ise %9,5’tir. Yaşlı nüfusun % 44,2’sini erkekler oluştururken %55,8’ini kadınlar oluşturmaktadır (TÜİK, 2021). Yaşlıların bakımları ise ya kurumlar tarafından ya da ülkemizde daha yaygın olarak eş, yetişkin çocuklar-genellikle kız çocuklar, hane halkı dışında yaşayan bir akraba genellikle kız kardeş, arkadaş ya da komşular-yakın çevre tarafından yapılmaktadır (Öztop vd. , 2008: 39-49). Kurumsal bakımın kentlerde daha yaygın olarak tercih edildiği bilinmekle birlikte, kırdaki yaşlı bakımı büyük çoğunlukla aileler ve yakın çevre tarafından özellikle hane halkının kadın üyelerince yapılmaktadır. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular bu tezi doğrular niteliktedir. Görüşülen kadın katılımcılardan yaşlı aile bireylerine sahip olanların neredeyse tümü yaşlıların bakımlarını kendileri üstlenmektedir. Tüm sorumluluk neredeyse tamamıyla kadına aittir. Yaşlı ve hasta bakımı konusunda erkeklere biçilen rolün daha çok maddi bir özellik taşıdığı görülmektedir. Burada ilginç olansa erkeklerin, bakıma muhtaç aile üyelerinin maddi ihtiyaçlarını karşıladıklarında onların bakımını tümüyle üstlendiklerini düşünüyor olmalarıdır. Görüşmecilerden Mirza’nın sözleri bu durumu doğrular niteliktedir:

“Aslına bakarsan bi insan kaynanasına ya da kayınbabasına bakmaya mecbur değil. O evladın görevi ama olmaz, benim kayınbabam tek başına yaşıyor biz hepimiz kızları damatları haftada bir ayda bir değişerek bakıyoruz ona. Bakarız da maddi manevi gücümüz yettiği sürece...” (Mirza)

Çalışma kapsamında odak grup görüşmelerine dâhil edilen 4 kız kardeşten Güllü ve Nefes yaşlı bakımı konusunda üstlendikleri sorumlulukları şu şekilde anlatmıştır:

“Kaynanamıza da baktık hepimiz kayınbabamıza da baktık senelerce tabi... Keşke sağ olsalardı da bir tabak fazla yemek yapsaydık ama... Bizim annemiz erken

öldü babamız amcamızla yaşırdı geçen yıla kadar. Her gün birimiz gider yemeklerini, temizliklerini yapardık. Amcamız da ölünce babamız iyice çöktü yalnız kaldı... Bakım olmazsa dayanamaz zaten. Şimdi haftadan haftaya değişerek birer birer kalırız hepimiz yanında. Yaşlı bakmak zor mu dersen iki kaşık yemek aslında ama iki ev olunca git gel çok yoruyor insanı... Kendi evine mi yetişirsin babanın evine mi... Bizim bir de tarla işi var, çok zordu bu yaz. Doğrusu zorlanmadım desem yalan olur... ” (Güllü)

“Sabah babamın kahvaltısını yaptırır hemen kendi evime giderim, apar topar işleri halleder çocuklara kahvaltı hazırlarım sonra geri gelirim yalnız bırakmaya gelmez yaşlı insan... Akşam yemeğini nereden baksan iki kez hazırladığım oluyor çünkü babamın yediğini çocuklar yemez bizimkini o yiyemez derken öyle herkese ayrı yemek yapılır o hafta...” (Nefes)

Özellikle yaşlı bakımı konusunda oldukça zorlandıkları saptanan görüşmeciler tarafından, devlet tarafından sunulacak olan uzman bir bakımın iyi olabileceği ancak bunun nasıl sağlanacağı konusunda tereddütleri olduğu ve devletçe bir hizmet sağlanacaksa bile bu hizmetin bir bakım evinde değil kişilerin kendi evlerinde bir destek sıfatında sağlanmasının daha doğru olacağı ifade edilmiştir. Saptanan bir diğer bulgu ise ailenin bakıma muhtaç bireylerine sağlanacak olan ev dışı bir hizmetin çevrece ve bakıma muhtaç aile bireyi tarafından hoş karşılanmayacağına dair düşünceleridir. Asıl önemli nokta ise Hayat’ın sözlerinden de anlaşılabilceği gibi bakım işini kadınların da kendi görevleri olarak benimsemiş olmalarıdır. Çalışma saatleri belli bir işte çalışmadıkları ve ev içi işleri de çalışmadan saymadıkları için bakım işine vakit ayırabileceklerini düşünmektedirler:

“Bakım işi zor iş hele ki yatalak hastan varsa daha zor... Ama bana soracak olursan ben annemi huzur evine bırakmam bakamamış da istenmemiş gibi... Zaten ben varken gerek yok, benim saati belli bi işim olsa sabah gitsem akşama gelsem o zaman haklısın bi kadın tutar baktırırım ama şimdi bomboşum evdeyim. Ben varken başkasına emanet edilir mi? Sen olsan eder misin?... ” (Hayat)

4.3.2.3. Hayvan Bakımı

Görüşmeler kapsamında, büyük çaplı olmamakla birlikte tarımsal üretimin yanı sıra hayvancılıkla uğraşan ücretsiz aile işçileri ile yapılan görüşmelerde evdeki hayvanların bakım sorumluluğu analiz edilmiştir. Büyükbaş hayvan yetiştiriciliği yapan aileler ile görüşülmüş ve görüşmeler sırasında büyükbaş hayvanların yemleme ve sulama işlerini eşlerin yardımlaşarak yaptıkları bulgulanmıştır. Sağım işi ise genellikle kadınlar tarafından yapılmaktadır. Büyükbaş hayvan bakımında eşler arası yardımlaşma durumunu Ferdi şu sözlerle açıklamıştır:

“Sağım yaparken beklerim eşimi yemini suyunu veririm o sırada eşim sağlar... Tabi tabi genelde birlikte geliriz çünkü malların (büyükbaş hayvanlar) maşallahı var iyice büyüdüler. Allah korusun teper meper ne me lazım. Eşim sağarken tutuveririm bende...” (Ferdî)

Görüşmelerin gerçekleştirildiği mahallelerde hayvan yetiştiriciliği, tarımsal dönüşümle birlikte asıl hane emeğinin tarımsal üretime kaydırılması nedeniyle günümüzde büyük oranda azalmıştır ancak görüşmeler sırasında edinilen bulgulara yer vermekte fayda görülmüştür. Büyükbaş hayvanların bakımına nazaran küçükbaş ve kümes hayvanı yetiştiren kadın görüşmecilerden çoğunluğu hayvanların bakımını kendilerinin üstlendiğini dile getirmişlerdir. Ünzile günlük koyun bakımını şu sözlerle anlatmıştır:

“On beş dene (tane) goyunum var bu sene. Aman bi gör hep guzuladılar (kuzulamak, doğurmak). Ben bakıyom ya kim bakcak. Evin önünde akşamı ediyoz onlarla. Arada otlasınlar acık (azıcık) diye şu yaka tarafına götürüyom. Yem yir bu, ot yir, karpuz kabuğu bilene yir ne verisen gari...” (Ünzile)

4.3.2.4. Tarladaki Sorumluluklar

İzmir ili, tarımsal olanakları açısından oldukça şanslı bir kenttir. İncir, tütün, narenciye, zeytin, üzüm, bahçe bitkileri vb. birçok ürün kentte yetiştirilebilmektedir. İzmir ilinin topraklarının yaklaşık %28,4’ü tarım alanlarından oluşmaktadır. Yaklaşık 340 bin hektarlık tarım arazilerinin %41’i tarla, % 11’i sebze, %28’i zeytin, % 9,7’si meyve ve % 3,6’sı bağ alanıdır. Türkiye geneli üretim alanı sıralamasında özellikle zeytin alanıyla önemli bir yer tutmaktadır. Tarım alanlarının büyüklüğü bakımından Bergama, Ödemiş,

Tire, Bayındır, Menemen, Menderes ve çalışmanın yürütüldüğü Torbalı ilçeleri kentin gözde tarım alanları arasında öne çıkmaktadır (İzmir Ticaret Odası, 2021).

Çalışma kapsamında tarladaki sorumluluklar, elde edilen bulguların daha iyi bir şekilde değerlendirilebilmesi için zeytin, incir, üzüm, bahçe bitkileri (börülce, biber, bamya, domates) ve tütün geçmişi olmak üzere 5 ayrı kategoride incelenecektir. Tarımda ücretsiz aile işçiliğinin boyutu ele alınırken işe evdeki hazırlık sürecinden başlamak yerinde olacaktır. Öyle ki görüşülen katılımcıların bu süreçteki iş yükleri genellikle sabah erken saatte uyanıp öğle molasında tarlada yiyecekleri yemekleri hazırlamakla başlamaktadır ve bu hazırlık işini yapan tüm katılımcılar kadındır. Tarla öncesi hazırlık süreci kadın için yemek hazırlamaktan oluşurken erkek içinse bu süreç tarlaya götürülecek olan aletlerin traktöre yüklenmesi, bakkaldan ekmek alınması vb. şeklindedir. Kadın katılımcıların tarlaya götürecekleri yiyecekleri hazırlamak ve kahvaltı yapılacaksa ayrıca kahvaltıyı hazırlamak için ev halkından daha önce ve oldukça erken saatlerde uyanmaları gerektiği çalışma kapsamında elde edilen bulgulardan biridir. Ayrıca kadın katılımcıların tarlaya götürecekleri yiyecekleri zaman zaman bir önceki geceden hazırladıkları bulgusu da çalışma kapsamında elde edilmiş bir diğer önemli bulgudur:

“05.00-05.30 gibi kalkarım her gün. Tarlaya yemek çıkılamak (hazırlamak) için herkesten öne ben uyanırım. Bazen akşamdan hazırlar koyarım ama genelde sabah erken yaparım...” (Güllü)

4.3.2.4.1. Zeytin

İzmir ili, Türkiye'nin önemli zeytin üretim alanlarından birisidir. Öyle ki yaklaşık 340 bin hektarlık tarım arazilerinin %28'i zeytin arazileri oluşturmaktadır. Türkiye geneli üretim alanı sıralamasında özellikle zeytin alanlarıyla ilk sıralarda yer tutmaktadır (İzmir Ticaret Odası, 2021). Zeytin üretimi İzmir ili ve çalışmanın gerçekleştirildi Torbalı ilçesi kapsamında değerlendirildiğinde üretimin sofralık zeytin ve yağlık zeytin olmak üzere ikiye ayrıldığını görmekteyiz.

Tablo 9: 2018 Yılı İzmir İli Geneli ve Torbalı İlçesi Sofralık Zeytin Ağaç Sayıları, Verimi ve Üretimi

Bölge	Meyve veren ağaç sayısı	Meyve vermeyen ağaç sayısı	Verim (kg/ağaç)	Üretim (ton)
Torbalı	262.750	9.995	50	13.138
İzmir	1.651.154	646.993	25	41.373

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı İzmir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2018

2018 yılı İzmir ili genelindeki meyve veren ve vermeyen yaştaki sofralık zeytin ağaç sayıları sırasıyla 1.651.154 ve 646.993'tür. Torbalı ilçesinde ise bu sayıların yine sırasıyla 262.750 ve 9.995 olduğu yukarıdaki tablodan görülmektedir. İzmir ilinin 41.373 tonluk sofralık zeytin üretim miktarının 13.138 tonunu Torbalı ilçesi karşılamaktadır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı İzmir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2018).

Tablo 10: 2018 Yılı İzmir İli Geneli ve Torbalı İlçesi Yağlık Zeytin Ağaç Sayıları, Verimi ve Üretimi

Bölge	Meyve veren ağaç sayısı	Meyve vermeyen ağaç sayısı	Verim (kg/ağaç)	Üretim (ton)
Torbalı	1.312.435	158.415	35	45.935
İzmir	15.262.120	2.006.268	20	300.576

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı İzmir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2018

2018 yılı yağlık zeytin meyve veren ve vermeyen ağaç sayılarına bakıldığında hem İzmir ili (15.262.120-2.006.268) hem de Torbalı ilçesinin (1.312.435-158.415) sofralık zeytin üretimine göre yağlık zeytin üretiminin açık ara önde olduğu görülmektedir. Torbalı ilçesinde ve İzmir ili genelinde zeytin üretimi ağırlıklı olarak yağlık üretim bazında gerçekleşmektedir. İzmir ilinin 300.576 tonluk yağlık zeytin üretiminin 45.935 tonunu Torbalı ilçesi karşılamaktadır. Çalışmaya konu olan mahallelerin zeytin üretimleri de yağlık zeytin üretimi biçimindedir. Sofralık ve yağlık üretim türleri kendi içlerinde farklılıklar barındırmakla birlikte işgücü, çalışma saatleri, koşulları ve ürün pazarlamaları açısından değişkenlik gösterebilmektedir. Araştırmanın

yapıldığı mahallelerde ağırlıkla yağlık zeytin üretimi yapılmakta olup sofralık üretim ikincil plandadır. Zeytin üretimi mahallelerin temel geçim kaynaklarıdır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı İzmir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2018).

Resim 3: Zeytin hasadı-Karakızlar Mahallesi

4.3.2.4.1.1 Çalışma Saatleri

İşe başlama saati konusunda belirli bir saat olmamakla birlikte görüşmeciler genellikle 07.30-09.30 arası işbaşı yaptıklarını belirtmişlerdir. Görüşmeciler, yevmiyeli işçi çalıştırdıkları zamanlarda 08.30'da işbaşı yapıp 16.30'da işi bırakmaktadırlar. Ancak yalnızca aile üyeleriyle çalıştıklarında bu süre belirsizleşmektedir. İşin yoğunluğuna, yorgunluk durumlarına göre işbaşı ve iş bırakma saatleri de değişmektedir. Zeytincilik işi ağırlıklı olarak kış dönemi yapılan bir iş olduğu için havanın soğuk ve erken kararması nedenleriyle istisnai durumlar haricinde en geç 17.30'da katılımcıların işi bırakıp evlerine döndükleri bulgusuna ulaşılmıştır. Tıpkı işbaşı ve iş bırakma saatlerinde olduğu gibi molalarda da belirli bir süre veya saat yoktur. Görüşmeciler mola saatlerini yorgunluk ve acıkma durumlarına göre genelde öğle 12.00-13.00 aralığında bir uzun mola ve ara ara kısa molalardan oluşacak biçimde belirlediklerini ifade etmişlerdir:

“Kahvaltı etmeden gelirsek 11.00-11.30 gibi bırakırız öteki türlü genelde 12.30-13.00 gibi öğle yemeği için mola verimiz. Yoruldukça beş dakika on dakika ne kadar istersen dinleniriz. Kendi işimiz karışan olmaz.” (Aysel, odak grup görüşmesi)

4.3.2.4.1.2 İş Bölümü

Çalışma kapsamında elde edilen bulgulara göre, burada söz edilen iş bölümü, eşit paylaşımdan ziyade cinsiyete dayalı bir işbölümüdür. Erişilen bulgulara göre tarladaki iş bölümü fiziksel özelliklere, fiziksel güce ve cinsiyet normlarına göre belirlenmektedir. Güçlü olarak nitelendirilen erkek görece ağır zeytin hasat makinesini ve makinenin güç kaynağını kaldırıp taşıyıp zeytini ağaçtan düşürme işlemini gerçekleştirirken kadın ise ince parmakları, çabuk organize ve erkeklere oranla daha pratik oluşuyla yerden zeytinleri toplamakta ve çul denilen zeytin hasat örtülerini bir çırpıda ağaçların altına yerleştirmektedir. Tarlaya varıldığında durmaksızın işe koyulduklarını söyleyen görüşmecilerden Nesrin tarladaki iş paylaşımını şu şekilde anlatmıştır:

“Ben önden hemen çulları (zeytin hasat filesi) sererim. Yanımızda işçi getirirsek kadınlarla beraber sereriz. Erkekler zeytin silkeler... Kadınlar zeytin silkeleyemez, makine ağır, sırtıklar ağır ama erkekler de çul seremez, beceremez. Dip de toplayamazlar. Çul serme, dip toplama (Hasat öncesi yere dökülen zeytinleri toplama işine dip toplama diyorlar.) bizim işimiz, silkeleme erkeklerin işi...” (Nesrin)

Resim 4: Erkekler tarafından yapılan makineli zeytin hasadı

Resim 5: Zeytin toplayan ücretsiz aile işçisi kadın

Tarladaki iş paylaşımı fiziksel güce dayalı olarak paylaşıldığında erkeğe daha çok sorumluluk yüklendiği düşüncesi akla gelebilir ancak durum tam olarak öyle değildir. Ev içi sorumluluktan mümkün olduğunca kaçabilen erkeklerin tarladaki sorumlulukları eve oranla daha fazladır ancak bu durum, kadınların tarladaki sorumluluklarının kayda değer olmadığını göstermez. Zeytin silkeleme, çuvalları traktöre yükleme, traktör kullanma, zeytinleri yağa dönüştürmek için fabrikaya götürme gibi işleri erkekler yapmaktadır. Zeytin hasat makinesi ve zeytin dolu çuvalların ağırlığı göz önünde bulundurulduğunda bu işlerin fiziksel özelliklere göre paylaşıldığı söylenebilir ancak traktör kullanma, tarla sürme ve zeytinin fabrikaya taşınması gibi işlerin geleneksel olarak erkeklerle yüklenmiş işler olduğu düşünülmektedir. Çünkü traktör kullanma işi fiziksel bir güç gerektirmemekte ve bazı gereklilik hallerinde nadir de olsa kadınlar tarafından da kullanılmaktadır. Ancak toplumsal cinsiyet rollerinin bir

uzantısı olarak evde bir erkek veya genç erkek varsa traktör kullanma işini öncelikle bu kişiler gerçekleştirir. Zeytinler fabrikaya ya evin erkeği tarafından traktörle götürülür ya da fabrikanın bir çalışanı tarafından evden alınır. İki durumda da zeytinin fabrikaya ulaştırılması görevini erkekler üstlenmiştir. Bunun nedeni olarak da zeytinyağı fabrikasında çalışanların oldukça büyük bir çoğunluğunun erkek olması düşünülmektedir. Evde erkeklerin bulunmadığı ve traktör kullanmayı gerektiren acil ve nadir durumlar haricinde traktör kadınlar tarafından kullanılmamaktadır. Bu durumun nedenini ise görüşmecilerden Nergis:

“Motoru (traktör) bizde erkekler sürer... Bende bilirim bir iki kere kullandım ama değişik baktılar kahvedeki adamlar... Acil olmazsa kullanmayız biz.” sözleriyle açıklamıştır.

Resim 6: Traktör kullanan genç

Görüşmeler sırasında şahit olunan ve genellikle kadınların yaptığı çul serme işi de oldukça ağır ve zahmetli bir iştir. Yaklaşık 6x10 metre ebatlarındaki örtüleri

kadınlar, yürümenin bile zor olduğu dağlık ve taşlı olan arazide sürükleyip serip daha sonra zeytinleri çuvala aktarmaktadır. Bunun dışındaysa öncesinde yere dökülmüş olan zeytinleri toplamak yine kadının görevidir. Görüşmecilerden Ferit kadınların yapmış olduğu işin ağırlığını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Zeytin silkelemek zor doğrusu ama sorsan hangisi daha zor diye bence eşimin yaptığı iş daha zor. Çul işi eğilip kalkmak ister zor ıştır... ” (Ferit)

Resim 7: Çul (zeytin hasat örtüsü) serme işlemini gerçekleştiren ücretsiz aile işçisi kadın

Tüm bu işlerin haricinde, öğle molasında yiyeceklerini hazırlayıp çay demlemek için ateş yakmak, çalı çırpı toplamak da ağırlıkla kadınlar tarafından yapılan işlerdir.

Resim 8: Öğle molası için yiyecek ve içecek hazırlığı yapan ücretsiz aile işçisi kadın

Çalışma kapsamında elde edilen bir diğer önemli bulgu, miras yoluyla bölünüp küçülen ve artık eskisi kadar verim alınamayan tarlalarda ücretsiz aile işçilerine düşen iş yükünün azalması beklenirken görüşmelerden elde edilen bulgulara göre bu iş yükünün arttığı sonucuna varılmıştır. Katılımcılar bu durumu tarlaların büyük ve verimli olduğu dönemlerde yevmiyeli işçi çalıştırmalarına ve dolayısıyla o dönemlerdeki iş yüklerinin daha çok işçileri kontrol etmek, işçilere yardım etmek gibi daha kolay işlerden oluşmasına bağlamaktadırlar. Zeytinin bu yıl verim açısından düşük olması, 10 yıl kadar önce günde 25-35 çuval zeytin hasadı yapılırken şimdiyse bu sayının 3-10 çuvala kadar düşmesi, yevmiyelerin ise kadınlar için 100-150 TL ve erkekler için 200-250 TL gibi görüşmecilerce yüksek bulunan rakamlara çıkması gibi sebeplerle artık işçi çalıştıramadıklarını belirtenler de olmuştur:

“Zeytin az bu sene, bundan 10 sene önce bu gördüğün dağlarda günde 25 çuval zeytin ederdik biz. Kalabalıktık işçi de gelirdi ama şimdi yevmiye olmuş 200 lira... Bu kadar yorulmazdık o zamanlar şimdi bütün iş bizde...” (Güllü)

“Eskiden yer çoktu bölüne bölüne bize düşen işte bu gördüğün zeytin tarlası... 15-20 sene evvel dışardan işçi getiren çoktu köyde. Ödemiş'ten, Kiraz'dan, Tavas'tan hep işçi getirirdik her sene. Şimdi işçi getirelim desen işleyecek zeytin yok. Kendi kendimize yavaş yavaş ederiz edebildiğimiz kadar.” (Veli)

4.3.2.4.1.3. Çalışma Koşulları

Tarım işleri genel anlamda bir zorluk içerirken zeytincilik ise gerek kış döneminde yapılmasından gerekse çalışmanın yürütüldüğü mahallelerdeki tarlaların dağlık bir alanda bulunmasından dolayı hem erkek hem kadın için ekstra bir zorluk içermektedir. Özellikle Karakızlar Mahallesi'ndeki zeytin hasat işi, genellikle dağlık arazide, yer yer yamaç kesimlerde, yürümenin bile zor olduğu alanlarda yapılmaktadır. Uzun sırtıkları ve ağır zeytin hasat makinalarını kaldırıp dakikalarca kullanmak erkek görüşmecilerde kol ağrısı, yorgunluk ve nefes darlığı gibi problemlere yor açabilmektedir. Bununla birlikte görüşmecilerin zaman zaman düşme tehlikesi yaşadıkları, sıklıkla soğuğa maruz kalıp hastalandıkları, yağmura yakalanıp ıslandıkları da bulgulanmıştır. Ücretsiz aile işçisi kadın görüşmeciler açısından çalışma koşullarının oldukça çetin olduğunu söylemek mümkündür:

“Baksana yürüyemezsin bile burda... Her yer taş ama biz alıştık...”(Nesrin)

“Zeytin işi kış işi o yüzden zor. Biz kapalı havada pek gitmeyiz dinleniriz ama yağmura çamura çok yakalandık tabi...” (Nergis)

Görüşmeler sırasında bir görüşmecinin sözleri çalışma koşullarının sadece zorluğunu değil zaman zaman kişilerin hayatını riske atabilecek kadar tehlike arz ettiğini de göstermektedir:

“Çok yamaç buralar, taş dolu her yer... Eskiden eşimle kayınbiraderim sürerdi buraları... Eşim sürerken bakamıyodum korkudan motor kayacak da bişey oluvercek

diye. Kayınbiraderim uçtu bikere burdan ağaç tuttu motoru (traktör) öyle kurtuldu... O günden sonra sürülmedi bi daha buralar pek...” (Nurdan)

4.3.2.4.2. İncir

İncir üretimi, Tablo 11’de de görüldüğü gibi, İzmir ili ve Torbalı ilçesi için önem arz etmektedir. İncir üretimi, görüşmelerin gerçekleştirildiği Çapak ve Karakızlar Mahalleleri’nde kendi içinde taze ve kuru incir üretimi olarak ikiye ayrılmaktadır. ‘Bardacık inciri’ ile tanınmış Çapak Mahallesi ağırlıkla taze incir üretiminin yapıldığı bir mahalleyken Karakızlar Mahallesi ise kuru incir üretiminin taze incire oranla daha fazla yapıldığı bir mahalledir.

Tablo 11: 2018 Yılı İzmir İli Geneli ve Torbalı İlçesi İncir Ağaç Sayıları, Verimi ve Üretimi

Bölge	Meyve veren ağaç sayısı	Meyve vermeyen ağaç sayısı	Verim (kg/ağaç)	Üretim (ton)
Torbalı	35.970	4.730	45	1.619
İzmir	1.622.903	64.603	28	45.602

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı İzmir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2018

Çapak Mahallesi’nde üretilen incir türü taze tüketime elverişliyken Karakızlar Mahallesi’nde üretilen incir türü kuru tüketime elverişlidir. Çapak Mahallesi özelinde görüşülen katılımcılardan taze incir üretimi hakkında elde edilen bilgiler doğrultusunda, geçimlik taze incir üretiminde ağırlıkla aile üyelerinin rol aldığı, dönüm ve ağaç sayısı olarak daha geniş yer kaplayan incir bahçesi sahiplerininse yevmiyeli işçi çalıştırdıkları bulgulanmıştır. Yevmiyeli işçi çalıştırılması durumunda yine de aile üyelerinden en az bir veya ikisinin taze incir toplama işinde rol aldıkları saptanmıştır. Geçimlik üretim yapan aileler taze incir toplamak için özellikle sabah erken saatleri veya akşamüzeri geç saatleri tercih etmektedir. Bunun nedeni ise incir üretiminin yaz döneminde yapılan bir iş olması ve katılımcıların aşırı ısıya maruz kalmak istememeleridir. Ayrıca incir sütünün sıcak havada vücutlarına daha fazla zarar verdiğini ve kaşıntı gibi cilt problemlerini en aza indirmek için bu saatleri seçtiklerini belirtenler de olmuştur. Taze incirler toplanıp kasalara yerleştirilmekte ve daha sonra varsa ailenin pazarcılık yapan erkek reisi tarafından ya pazarda satılmakta ya da aracılara veya müşterilere doğrudan

satış gerçekleştirilmektedir. Satış işlemini ağırlıkla erkek aile bireyleri gerçekleştirirken satıştan elde edilen gelirin paylaşımı genellikle adil bir paylaşım değildir.

Kuru incir üretiminin daha yoğun bir biçimde yapıldığı Karakızlar Mahallesi'nde ise çalışma saatlerindeki belirsizlik oldukça dikkat çekicidir. Öyle ki kuru incir üretimi için katılımcılar öncelikle incirlerin ağaçlarda belli bir süre kuruyup yere düşmesini beklediklerini ve daha sonra neredeyse günde iki veya üç kez ağaç diplerini dolaşıp düşen incirleri topladıklarını belirtmişlerdir. Mahalledeki incir bahçelerinin korunaksız ve özellikle domuz gibi hayvanların beslenme alanı olarak sıkça seçtikleri yerler olması nedeniyle ve bazı hırsızlık olaylarının yaşanmaması için yere düşen incirlerin hemen toplanması gerekmektedir. Bu nedenle bazı katılımcılar geceleri dahi incir bahçelerinde kaldıklarını, hem domuz gibi hayvanlardan hem de hırsızlardan ürünlerini korumaya çalıştıklarını dile getirmişlerdir. Kuru incir üretimindeki çalışma saatlerinin belirsizliği Mine'nin sözlerinden de anlaşılmaktadır:

“Bu sefer bizim incirleri biri ya çaldı ya da domuz geldi. Koca tarladan bu hafta incir alamadık. Her hafta kasa kasa ürün veren yerde bu hafta bir tek incir olmaz mı? Mecbur gidip beklicez gece...” (Mine)

Kuru incir üretimi yalnızca toplama işinden ibaret değildir. Belli bir kuruluğa erişmiş ve ağaçtan düşmüş incirler tarlalardan toplandıktan sonra kasalarda dikkatli bir şekilde eve getirilmekte ve uygun zemine tek tek serilmektedir. İncirlerin zedelenip zarar görmemesi için bu işlem oldukça dikkatli bir biçimde yapılmakta ve yeterince kurumaması için ara ara çevrilerek kurumaya bırakılmaktadır. Daha sonra yeterli kuruluğa erişen incirler seçilip sınıflandırılmakta ve satılmaktadır. Tüm bu işlemler yapılırken aile üyeleri birlikte çalışmakta ancak incir seçim işinde genellikle aile reisine danışılmaktadır. İncirleri satın alan aracılardan isteği doğrultusunda incirler kalitesine ve büyüklüğüne göre sınıflandırılmaktadır. Aracıyla görüşmeleri sağlayanlar erkek aile üyeleri olduğu için seçim işinde erkeklere danışılmaktadır. Kuru incir üretiminde incirler eğer aracıya değil de müşterilere satılacaksa ayrıca bir de şoklama işlemi gerçekleştirilmektedir. Yıkayıp temizlenen incirler buz dolaplarında bir süre bekletilerek bozulmaması için şoklanıp daha sonra paketlenmektedir. Yıkama, şoklama ve paketleme işini yapanların tamamı neredeyse kadındır. Ürünler aracıya satıldığında

gelir doğrudan erkek aile reise tarafından teslim alınır ve evin ihtiyaçları doğrultusunda cüzi miktarlarda aile üyelerine zaman zaman pay edilir ancak elde edilen gelirden söz sahibi olan ağırlıkla erkektir. Bununla birlikte evin şehirde okuyan veya çalışan çocuklarının incirleri satabilmek için müşteri bulabildikleri de gözlemlenmiştir. Bu durumda ise çocuklar sattıkları incirden belli bir pay almakta veya geliri doğrudan aile büyüklerine bırakabilmektedir. Çocuklar tarafından satılan incirin özellikle şehir dışında okuyan çocukların kira bedeli ve ev giderleri için kullanmaları açısından doğrudan çocuğa bırakıldığı da edinilen bilgiler arasındadır.

Gerek taze incir üretiminde gerekse kuru incir üretiminde aile üyesi kadınlar neredeyse her aşamada yer almalarına rağmen elde edilen gelirden eşit pay alamamaktadırlar. Aile üyesi kadınlarca yapılan işlerin yevmiyeli işçilerce yapılması halinde 150-250 TL arası bir ücrete denk geleceği ancak aile üyesi kadınların neredeyse hiçbirinin çalışmaları karşılığında düzenli bir ücret almadıkları bulgulanmıştır:

“Eşim sattıkça 100,200 verir ara sıra ama kendi işimiz sonuçta her toplayışta para almaya kalksan baş olmaz. Zaten gelen para anca boğaza gidiyor, çoluk çocuğun ihtiyacına yetiyor...” (Gülsün)

4.3.2.4.3. Üzüm

Üzüm, Tablo 12’de de görüldüğü gibi İzmir ve Torbalı’da ağırlıklı olarak kurutmalık üzüm olarak üretilmektedir. Çalışmanın gerçekleştirildiği mahallelerde ise üzüm üretimi ağırlıklı olarak ilçe geneline benzer bir biçimdedir.

Tablo 12: 2018 Yılı İzmir İli Geneli ve Torbalı İlçesi Çekirdeksiz Üzüm Bağ Alanları, Verimi ve Üretimi

Bölge	Meyve veren bağ (dekar)	Verim (kg/da)	Üretim (ton)
Torbalı	2.230-sofralık 5.460-kurutmalık 1.620-şaraplık	1.270-sofralık 1.270-kurutmalık 1.170-şaraplık	2.832-sofralık 6.934-kurutmalık 1.895-şaraplık
İzmir	25.146-sofralık 52.066-kurutmalık 17.649-şaraplık	1.518-sofralık 1.641-kurutmalık 1.224-şaraplık	38.177-sofralık 85.438-kurutmalık 21.600-şaraplık

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı İzmir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2018

Karakızlar Mahallesi özelinde incelenmiş olan üzüm üretiminin mahallenin geçmişteki üretimi baz alındığında azalma eğilimi gösterdiği belirtilmelidir. Öyle ki yaklaşık 10-15 yıl öncesinin hikayeleri dinlendiğinde üreticilerin üzümünden daha fazla gelir ve ürün elde ettikleri ve artık zamanla üzüm bağlarının verimini yitirdiği, yeni dikilmiş ve nispeten genç sayılabilecek bağların ise oldukça az olduğu bulgusuna erişilmiştir. Burada değinilmesi gereken asıl önemli nokta ise mahalledeki 10-15 yıl önceki bağların verimleri günümüze nazaran daha iyiymken üreticilerin hasat zamanı yoğun bir biçimde yevmiyeli işçi çalıştırmalarıdır. Günümüzde verimini kaybetmiş ve nispeten üreticilerce de yaşlı olarak nitelendirilen üzüm bağları ağırlıkla aile üyeleri ve tanıdıklar aracılığıyla imece usulü bir veya en fazla iki günde hasat edilmektedir. Sabah erken saatte işbaşı yapıp öğlen bir uzun mola verilip akşamüzeri 16.30-17.30 gibi bırakılmaktadır. Verim açısından daha yüksek sayılabilecek bağ sahiplerinden ise hasat dönemi için yevmiyeli işçi çalıştırdıkları yönünde bilgiler de edinilmiştir.

Üzüm üretimi cinsiyet ekseninde işbölümünün oldukça fark edilir olduğu bir üretimdir. Öyle ki bağların dikiminde ağırlıkla erkekler görev almakta ve neredeyse diğer tüm tarım ürünlerinde olduğu gibi ilaçlama ve sürme işlemlerini erkekler yapmaktadır. Ürün verimini düşürmemesi açısından bağ filizlerinin temizlenmesi işi mahalledeki katılımcılar tarafından ‘uç kırma’ işlemi olarak adlandırılmaktadır. Uç kırma işini ağırlıkla kadınlar gerçekleştirmektedir. Üzümler hasat edilmeye hazır hale geldiğinde ise bir veya en fazla iki günde hasat edilmektedir. Burada belirtilmesi gereken en önemli bulgu üzüm kesme işlemini gerçekleştirenlerin tümünün kadın olmasıdır. Hasat sürecindeki işbölümünü görüşmecilerden Aysel şu sözlerle dile getirmiştir:

“Kesim işini sadece kadınlar yapar, kesim kadın işidir. Erkekler traktörle sepetlerdeki üzümleri toplar bandırma yerine getirirler. Bir veya iki kişi erkek bandırıcı olur... Sepetleri ilaçlı suya bandırır çıkarır bandırır çıkarır sonra sergi yerine yollar. Üzüm seren de erkektir tabi canım onlar daha iyi bilir. Serme işi en son iş artık. Bazıları sermeden kasa kasa toplatıp öyle satıyorlar şaraplık için ama evvelden beri genelde kuruturuz biz...” (Aysel)

Üzüm üretimi, dikiminden hasat edilmesine kadar aile üyeleri tarafından yapılmaktadır. Hasat zamanı ise aile üyeleri ile birlikte tanıdıklar, akrabalar veya yevmiyeli işçiler de sürece dahil olabilmektedir. Hasat süreci kısa sürse bile üzüm kesim işlemi yaz döneminde oldukça sıcak bir zamanda yapılmaktadır. Molalar hariç

uzun süre güneş altında kalan kişiler kesme işlemini gerçekleştiren kadınlardır. Sepet toplama, bandırma ve serme işlerini yapan erkekler çok kez dinlenebilirken kesim işini yapan kadınlar yalnızca öğle molasında dinlenebilmektedir. Sabahtan akşam saatlerine dek durmaksızın çalışan kadınlar eğer aile üyeleriyle bu çalışmadan herhangi bir gelir elde edememekte ve emeklerinin karşılığını alamamaktadır. Oldukça kısa süren hasat sürecinde yaklaşık 15-20 kişi rol almakta ve sabahtan akşama kadar ürün hasat edilmektedir. Bu süreçte üzüm bağında görev alanların yeme ve içmesinden sorumlu olan bağ sahibidir. Hasatta görev alan kişilere bir öğlen ve bir iş bitiminde olmak üzere iki kez yemek verilmektedir. Bu süreçte evde kalıp yemeği hazırlayanların tümü kadındır. Evin en büyük kadın aile üyesi veya tarlada çalışmaya uygun olmayan diğer kadın üyeleri yemek yapma işini üstlenen kişilerdir. Yemeğin pişirilmesinden sofranın kurulmasına ve kaldırılmasına, bulaşıkların yıkanmasına kadar tüm süreçten kadın sorumludur.

Üzümlerin pazarlaması ve satışı ise yine diğer tüm ürünlerde olduğu gibi ağırlıklı erkek aile üyeleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Elde edilen gelirin kullanım kontrolü ağırlıklı erkek aile reislerindeyken kadının elde ettiği düzensiz ve oldukça az bir para ise bir nevi harçlık kategorisinde değerlendirilebilmektedir. Burada değinilmesi gereken önemli bir nokta, toplu satış haricindeki bir iki kilodan oluşan kuru üzümün kadın aile üyelerince de satılabildiği yönündedir. Özellikle şehirde yaşayan tanıdıklara veya akrabalara gerçekleştirilen bu satışlardan elde edilen gelir ağırlıklı kadında kalmakta ve ya ev giderleri için ya da çocuklar için harcanmaktadır.

4.3.2.4.4. Bahçe Ürünleri

Çalışma kapsamında bahçe ürünleri sırasıyla börülce, bamya, biber ve domates gibi ürünler bazında ele alınmış olup bu ürünlerin üretim sürecinde yer alan ücretsiz aile işçileri hakkında incelemelerde bulunulmuştur. Börülce, bamya ve söz konusu mahallelerde daha çok geçimlik olarak üretilen ve satışı kısıtlı olan biber, domates gibi ürünlerin üretim süreçlerinde çalışma saatleri, çalışma koşulları ve işbölümleri tamamen aynı özellikleri göstermese bile benzer özellikler taşımaktadır. Görüşmeler kapsamında elde edilen bulgulara göre çalışma saatleri genel olarak uzun ve çalışma koşulları özellikle yaz dönemi üretimi olduğu için zor koşulları barındırmaktadır. İşbölümü konusunda dikkate değer en önemli bulgu ise ürünlerin ilaçlanması, sürülmesi ve satılması aşamalarında erkekler aktif olarak rol alırken asıl zahmetli ve uzun saatler

çalışmayı gerektiren ürün dikimi, toplama ve seçme aşamalarında ağırlıkla kadınların rol almasıdır. İlaçlama ve sürme işlemleri çok kez yapılmayan ve süreklilik arz etmeyen işlerken toplama ve seçme işlemleri hem uzun saatlere yayılmakta hem de süreklilik arz etmektedir. Buradaki işbölümüne göre kadınların erkeklere nazaran daha pratik oluşlarından kaynaklı olarak toplama ve seçme işlemleri kadınlara atfedilmiş olabilir. Ancak sürme, ilaçlama ve satış işlemleri de pek ala kadınlar tarafından yapılabilir. Ayrıca görüşmelerin gerçekleştirildiği mahallelerde bir ‘kadın işi-erkek işi’ ayrımının da sıkça yapıldığı erişilen bulgular arasındadır. Buna göre toplama ve seçme gibi daha az prestijli işler kadın işi olarak nitelendirilirken, ilaçlama ve sürme gibi makine kullanımını gerektiren ve parasal değerlerin işin içine katıldığı satış işleri gibi prestijli işler erkek işi olarak nitelendirilmektedir. Burada değinilmesi gereken önemli nokta ise bu ayrımların hem kadınlarca hem de erkeklerce benimsenmiş olduğu ve işbölümlerinin bu şekilleriyle kabul edildiğidir:

“Toplama, seçme kadın işidir. Nereye gidersen git baktığında aslen mesela çay olsun, zeytin olsun bölce olsun toplayıcılar hep kadın... Erkekler de yapar, yapar yapmasına ama bizim gibi beceremezler. Bizim adamlar ilaç atar, çift sürer, mal indirir kaldırır... Biz süremeyiz, onun bi ilmi (usulü) var. Adam kısmının yapacağı iş ayrı kadın kısmının apayrı... ” (Kumru)

4.3.2.4.4.1. Börülce

2018 yılı İzmir ili ve Torbalı ilçesi börülce ekim alanları aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere sırasıyla 3.703 ve 1.520 dekadır. İl genelinin ekim alanlarının neredeyse yarısını oluşturan Torbalı ilçesi 2.584 tonluk üretim hacmiyle İzmir ilinin en önemli börülce üretim alanları arasında yerini almaktadır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı İzmir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2018).

Tablo 13: 2018 Yılı İzmir ili Geneli ve Torbalı İlçesi Taze Börülce Ekim Alanları, Verimi ve Üretimi

Bölge	Ekim Alanı (da)	Verim (kg/da)	Üretim (ton)
Torbalı	1.520	1.700	2.584
İzmir	3.703	1.169	4.330

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı İzmir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2018

Börülce üretimi, çalışmanın yapıldığı mahallelerde yaz döneminde yapılan oldukça önemli bir üretilimdir. Mahallelerin asıl gelir kaynağını zeytin veya incir üretimi oluşturduğu için börülce, bamya ve biber gibi ürünler küçük köylü ailelerin yaz döneminde belirli bir gelir elde etmek için yaptıkları üretim türleridir ve her yıl değişebilmektedir. Bu ürünlerden başı çekenlerin ise çalışmanın yapıldığı dönem dikkate alınarak börülce ve bamya olduğu gözlemlenmiştir.

Resim 9: Börülce odak grup görüşmesinden bir kare-Karakızlar Mahallesi

Börülce üretimi yevmiyeli kadın işçilerin ve ücretsiz aile işçilerinin oldukça yoğun bir biçimde rol aldıkları bir üretim türüdür. Geçimlik olarak isimlendirilebilecek küçük topraklardaki börülce üretiminde ailelerin kendi aile üyeleriyle birlikte çalıştıkları daha büyük aile topraklarında yine ücretsiz aile işçisi kadınların önderliğinde yevmiyeli

kadın işçilerin de çalıştıkları görülmüştür. Burada değinilmesi gereken oldukça önemli bir nokta mevcuttur. Börülce üretiminde gözlemlenen yevmiyeli işçi çalıştırma durumunun ücretsiz aile işçisi kadın aile üyelerinin günlük yükünü önemli oranda hafifletmediğidir. Börülce tohumunun saklanması, ekilmesine, ürünlerin toplanmasından seçilmesine ücretsiz aile işçisi kadınlar ilaçlama, ekim öncesi toprağın sürülmesi ve satış işlemleri hariç her aşamada aktif bir biçimde yer almaktadır. İlaçlama ve sürme işlemlerinde önemli nokta evin yetişkin erkek çocuklarının da bu süreçlerde ücretsiz aile işçisi rolünde sıklıkla yer almalarıdır. Özellikle ilaçlama işleri birincil işi tarım olmayan erkek çocukların boş zamanlarında üstlendikleri işlerdir. Asıl emek gerektiren ve gün aşırı sabah saatlerinden akşam saatlerine dek süren toplama işinde rol alanların oldukça büyük bir kısmı kadındır. Toplama ve seçme işi görüşmeciler tarafından kadın işi olarak nitelendirilirken aile üyesi genç erkeklerin ve hatta zaman zaman diğer erkek aile bireylerinin de toplama sürecinde yer aldıkları sonucuna varılmıştır. Ancak bu durum herhangi bir süreklilik arz etmemektedir. Asıl işi tarım olmayan görüşmecilerden Ali börülce üretim sürecindeki rolünü şu sözlerle dile getirmiştir:

“İşim bazen erken biter. Biter bitmez köye gelirim bizimkilere yardıma. İlaç atılacaksa ilaç atarım. Bazen börülce toplarken bende yardım ederim işçi yoksa, işçi varsa kadınlar toplar. Biz işçileri başka köyden getiriyoz, sabah almak akşam bırakmak da gene benim görevim.” (Ali)

Börülce üretimi yaz dönemini kapsayan bir üretim türü olduğu için günlerin uzunluğu da göz önüne alındığında çalışma sürelerinin oldukça uzun ve çalışma koşullarının ise hava sıcaklıkları yüzünden oldukça zor olduğu görülmektedir. Sabahın ilk ışıklarıyla hazırlık süreci başlamakta ve bazen hava tam anlamıyla aydınlanmadan yola çıkılmaktadır. Yevmiyeli işçi çalıştırılan günlerde işe başlama ve bitiş saatleri genel olarak belliyken aile üyeleriyle yapılan çalışmalarda işe başlama ve bitiş saatleri değişmektedir. Yevmiyeli işçi çalıştırılan günlerde en geç 07.30 gibi işbaşı yapılmakta ve 17.30-18.00 gibi toplama işi bitirilmektedir. Ürün yoğunluğuna göre bazen her gün bazen gün aşırı börülce toplandığını dile getiren görüşmeciler zaman zaman paydos saatinden erken saatlerde işi bıraktıklarını bazense 20.00’a kadar çalıştıklarını dile getirmişlerdir:

“Belli bi saat olmaz bölce işinde. Ürün tarlada kalmaz, bitiresiye uğraşırız. Bazen çok döker (o hafta veya o gün olgunlaşmış ürün miktarının daha çok olduğundan bahsediyor) mesela o zamanlar mecbur ertesi güne bırakıyoz. İşçi kendi köyünden oldu mu istersen akşama kadar topla toplaya bildiğince. Bu seneki işçiler saat beş dedin mi kıvranmaya başlıyo... Beş erken bana kalırsa hava bile aydınlıkken az daha toplansa toplanılır... Zaten saat geçti mi fazladan yevmiyelerini de veriyoz biz... ” (Kumru)

Börülce toplama sürecindeki mola saatlerine bakıldığında ara ara küçük molalar verildiği ve öğle yemeği için saat 12.00-13.00 arası bir uzun mola verildiği görüşmecilerin çoğunluğunca dile getirilmiştir. Yevmiyeli işçi çalıştırılın çalıştırılmasın öğle yemeğinde yenilecek yiyeceklerin tamamını tarla/bahçe sahibi üretici ailenin kadın üyeleri gerçekleştirmektedir. Öğle molasında yenecek olan yiyecekler bir gece önceden veya sabah erken saatlerde kadınlarca hazırlanmakta ve bu süreçte çoğunlukla kendilerine yardım eden herhangi bir kimse bulunmamaktadır. Öğle yemeğinin tarlada hazır edilip sofranın kurulması ve toplanması işi yine ücretsiz aile işçisi kadının işidir.

Börülce üretim süreci oldukça zahmetli bir süreç olup yalnızca toplama işinden oluşmamaktadır. Toplanıp çuvallarla eve getirilen börülceler ince ve kalın olmak üzere iki kategoriye ayrılıp seçilmektedir. En az toplama işlemi kadar zahmetli ve oldukça zaman alan seçme işleminde erkekler rol almamakta ve bu işlemi yalnızca evin kadın bireyleri komşu kadınlar ve tanıdıklar yardımıyla gerçekleştirmektedir. Görüşmecilerden Çiçek börülce toplama ve seçme süreçlerini şu sözlerle dile getirmiştir:

“Bölce yaz işi kızım mecbur sabah erkenden gidiyoz. Sabah erken de gitsek geç de gitsek öğlen sıcakını yeriz ya ne edersin bizim iş de yaz işi, başka gelir pek yok... Bu sene çok zorlandık, koca tarla bölce dolu. İşçilerin de hayrı yok akşam arıyon gelcem diyolar sabah bi bakıyon ee işte hasta oldum... Elle iş edilmez bu devirde. Ben kendi başıma toptasam akşama kadar toplarım ama eğilmek kalkmak ister bel ister bölce işi zor doğrusu. Güneşin altında akşama kadar topla toplayabildiğin kadar... Yeşil deniz gibi her yer baksana... Topladın toplamakla biter mi hiç seçmesi de var ya tabii... Saatlerce seçersin incisini kalınını ayırırsın kurtlusunu çerini çöpünü seçersin... İşçiler pek seçmiyolar konu komşu olmasa gece yarıya kadar başından kalkamayız... Allah bin kere razı olsun hepsinden...” (Çiçek)

Börölce üretiminde toplama ve seçme işlemlerinin haricinde bazı üretici ailelerin yaptığı börölce kurutma işlemi de oldukça önemli bir iştir. Her aşaması kadınlarca gerçekleştirilen kurutma işlemini Emine şu sözlerle dile getirmiştir:

“Kuru bölce pek yapılmaz zor biriktiğinden ama ben az az biriktiriyom her sene. Bölce seçerken hafif kurumalı olanlarını ayırıveririm avluya sererim. Kuruyunca ovalar ovalar kabuklarını rüzgarda savururum, sadece taneleri kalır. Adama pazarda soran çok oluyomuş. Parası da iyi... Soran oldu mu iyi kötü bi kilo iki kilo akler (kurtlu ve kötü taneleri ayıklama işi) veririm adama satsın diye...” (Emine)

Çalışma kapsamında börölce üretim sürecinde elde edilen bulgulardan belki de en önemlisi, kadın aile bireylerinin tohumun saklanması ve ekimine, toplamadan seçmeye kadar üretim sürecinin her aşamasında aktif bir şekilde yer almalarına rağmen düzenli bir gelir elde edememeleridir. Satış işlemini yürüten ağırlıkla erkek aile reisidir. Erkek aile reisi ürünleri ya doğrudan pazarda satmakta ya da toptancıya satmaktadır. Görüşmeciler arasında satış sürecinde yer alan kadın sayısı oldukça azdır. Börölce gibi bahçe ürünleri çabuk bozulacağı için hemen ertesi gün veya toplandığı gün satılmak zorundadır. Satış işlem süreci incelendiğinde özellikle pazarlarda bu ürünlerin satışını yapan kadın görüşmecilere de rastlanmıştır. Ancak bu kadınların ya kocalarını kaybetmiş kadınlar olduğu ya da hanede erkek bulunmadığı için satış yapabildikleri bulgusuna değinmek yerinde olacaktır. Erkek üyelerin bulunduğu hanelerde satış işlemleri ağırlıkla erkek üyelerce gerçekleştirilmekte ve kadın aile üyeleri bu satıştan düzenli bir pay elde edememektedir. Zaman zaman ellerine geçen ücretse bir harçlık niteliğindedir ve evin ihtiyaçları için kullanılmaktadır:

“Düzenli bi ücret yani öyle yevmiye gibi soruyosan almam. Zaten aynı yere gitmiyo mu bu ağzına yandığının parası... Arada sırada adam sattığından bana da verir çoluk çocuk var lazım olur diye hani bi kenarda durur ama senin sorduğun gibi her toplayışta adamdan para istemeye kalksam sen başımıza yevmici mi kesildin der...” (Mine)

4.3.2.4.4.2. Bamyacı

2018 yılı İzmir ili ve Torbalı ilçesi bamya üretimine bakıldığında sırasıyla 4.175 ton ve 414 ton olduğu görülmektedir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı İzmir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2018).

Tablo 14: 2018 Yılı İzmir İli Geneli ve Torbalı İlçesi Bamyacı Ekim Alanları, Verimi ve Üretimi

Bölge	Ekim Alanı (da)	Verim (kg/da)	Üretim (ton)
Torbalı	920	450	414
İzmir	6578	635	4.175

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı İzmir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2018

İlçe için bürölce kadar önemli bir üretim miktarı arz etmese de bamya üretimi görüşmelerin gerçekleştirildiği Karakızlar ve Karakuyu Mahalleleri'nin yaz dönemi boyunca yapılan bürölceden sonraki en önemli üretim türlerinden biridir. Görüşmeler kapsamında Çapak Mahallesi özelinde de bamya yetiştiricileri ile de görüşülmüştür.

Bamya üretimi özellikle Karakızlar Mahallesi özelinde incelendiğinde yaklaşık beş yıl öncesine kadar üretiminin mahallede daha yoğun bir biçimde yapıldığı ancak zamanla toplama aşamasının zorluğundan dolayı üreticilerin işçi bulamayıp üretimi azalttıkları bulgusuna erişilmiştir. Beş yıl öncesine kadar mahalledeki ekim alanları daha fazlayken zamanla azaldığı ve bamya toplama işinin aile üyeleri ve en fazla birkaç yevmiyeli işçi ile yapıldığı bulgusu kayda değer bir başka bulgudur.

Bamya üretimi, bahçe ürünleri kategorisinde ele aldığımız ürünlerden üretimi en zor olan üründür. Dikenli ve cilde kaşıntı veren yapısı nedeniyle toplanması ve seçilmesi oldukça zordur. Bamya üretiminin her aşamasında kadınlar aktif bir şekilde yer almakta ve özellikle toplama ve seçme işlemleri yalnızca kadınlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Dikenli ve kaşıntı verici yapısı üreticilerin işçi bulmasını zorlaştıran en önemli etmendir. Görüşmecilerden Gülsüm ve Gülsün'ün sözleri dikkate değerdir:

“Bamya toplanacak dedin mi aaa yok anam biz gelemeyiz diyip çıkıyorlar kenara. Bamya zor belki de toplanması en zor olan... Biz bölce de ektik geçen sene ama işçi bulurduk iyi kötü gene... Bamya dedin mi gelmiyorlar. Bi yazdır bu ellerim berbat oldu

kaşıntıdan... Kendimiz topluyor çoluk çocuk. Konu komşu sağ olsun geliveriyor arada sırada. ” (Gülsüm)

“Bamya işi pis iş. Bir yazdır bizim canımız çıktı sıcağın altında. Kaşıntısı, tozu, dikenini ayrı dert zaten. Çoluk çocuk hep perişan olduk bu yaz. Benim büyük kızın alerjisi çıktı onu da götürürdük toplamaya ama elleri hep perişan oldu kıpkırmızı. Gelmicem anne diyor gelmiyor. Biz işte böyle gördüğün gibi dört beş kişi toplayabildiğimizce topluyor ama seneye eker miyiz diye sorarsan akli olan ekmez. ” (Gülsün)

Bamya üretimi, çalışma koşullarının zorluğu yanında çalışma saatleri açısından da belli zorlukları barındırmaktadır. Ürünün cilde kaşıntı veren yapısı özellikle öğle saatlerinin yoğun sıcaklığıyla birleşince oldukça dayanılmaz bir hal almakta ve toplama işini iyice zorlaştırmaktadır. Bu sebeple ürün toplamak için tarlaya gidiş saatleri diğer ürünlere kıyasla daha erkene çekilmekte ve öğle saatlerinin yoğun sıcağına maruz kalmamak için bazı zamanlar mola vermek yerine eve dönülmektedir. Öğle saatlerini genellikle evde geçiren bamya üretiminde çalışan ücretsiz aile işçileri, bu zamanı dinlenmek yerine toplanan bamyaları seçmekte ve yemek hazırlamakla geçirmektedir. Ücretsiz aile işçisi görüşmeciler, öğle saatleri geçtikten sonra ise gün içinde tekrar tarlaya gitmekte ve hava kararınca dek bamya toplamaya devam etmektedirler:

“Mola saatlerimiz bize göre. Yorulduk mu dinleniveririz bi kupa su içeriz devam ederiz. Öğlen molası mı... Genelde öğlene kalmadan dönmüş oluyoz sıcakla çok kaşıntı yapar bamye. Yemeğimizi de evde hazırlarım bazen tarla da yeriz kendimize göre yani... Akşamüstü oldu mu bamye bitmedi mi bi daha gideriz hava kararana kadar toplayabildiğimizce toplarız. Öğlen de boş oturmak ya haa dinlendik mi sandın hadi gızım sende... Toplanan bamyeleri kim seçecek yine kendimiz seçeriz. Akşam dönüşte hadi bi daha seçme faslı. Yemekti, bulaşıktı oldu sana gece yarısı...” (Özgül)

Tıpkı diğer ürünlerin üretiminde olduğu gibi bamya üretiminde de yoğun bir biçimde emek sarf eden ve üretimin asıl önemli aşamalarında aktif bir biçimde rol oynayan aile işçisi kadınlar, bu emeklerinin karşılığında düzenli herhangi bir ücret elde edememektedir. Ürünlerin satışları genel olarak eşleri tarafından ya pazarda ya da toptancılar aracılığıyla satılmaktadır. Bununla birlikte, ürettikleri ürünleri mahallelerin pazar yerlerinde satabilen ücretsiz aile işçisi kadınlar ile de görüşülmüştür ancak bu

görüşmecilerin sayısı oldukça azdır. Satış işlemlerini ağırlıkla erkek aile üyeleri gerçekleştirmektedir:

“Satan var pazar yerinde ama ben hiç satmadım. Öyle anca tanıdık eş dost eve gelir de isterse tartıp verdiğim oldu birer ikişer kilo kadar. Zaten benim eşim pazarcı genelde kendisi satar... Beni götürmez pek, hiç gitmedim...” (Güllü)

“Ben heç de para mara almadım gızım topladığım bamyeden. Zaten bi eve aynı eve girmeyo mu parası? Barbaa (beraber) yiyip içiyoz, barbaa kazanıyoz. Herif yiceğmizi iççeğmizi alır gelir daa ne olsun... Bazen bene (bana) de verir al goy kenara da ilazım (lazım) olur belki hani diye...” (Ünzile-78)

4.3.2.4.4.3. Domates, Biber ve Patlıcan

Ağırlıklı olarak geçimlik üretim tarzında üretilen domates, biber ve patlıcan gibi yaz ürünleri çalışma kapsamında aynı başlık altında incelenmiştir. Bunun nedeni ise bu ürünlerin sadece birkaç görüşmeci haricinde ana geçim kaynağı olarak üretilmemesi ve mahallelerdeki satışlarının kısıtlı olmasıdır. Karakızlar Mahallesi’nde yaz döneminde asıl üretimi yapılan ürünler börülce ve bamya iken Karakuyu Mahallesi özelinde görüşülen katılımcılar da ağırlıklı olarak börülce ve bamya üretmekte ve buna ek olarak her iki mahallede de ana ürün olarak domates üretimi yapan birer aile ile görüşülmüştür. Bununla birlikte görüşmecilerden hemen hemen hepsi biber, domates ve patlıcan üretmekte ancak bu ürünlerin üretimi bamya ve börülce kadar yoğun miktarlarda yapılmamaktadır. Ürünlerin çalışmaya dâhil edilme nedenine yönelik önemli bir bulgu erkek aile üyelerine yönelik edinilen bulgudur. Bu bulguya göre asıl yaz dönemi üretimi börülce ve bamya olan iki aileden ikisi de domates, biber gibi ürünlerin toplama işlemlerini ya bamya ve börülceden arta kalan zamanda yatıklarını ya da erkek aile üyelerinin toplama işlemini gerçekleştirdiklerini dile getirmişlerdir. Öyle ki, görüşülen ailelerdeki ücretsiz aile işçisi kadınlar öncelikle bamya ve börülce üretimine odaklanırken aynı sırada evin erkek üyelerinin de biber, domates gibi ürünleri topladıkları sonucuna varılmıştır. Ancak burada söz konusu olan yoğun bir çalışma olmamakla birlikte daha esnek ve erkek aile üyelerinin keyfi tutumlarına göre toplama işleminin gerçekleştirilmesidir. Toplama işlemine istedikleri saatte başlayabilen erkek aile üyeleri istedikleri saatte işlemi sonlandırabilmektedir. Görüşmecilerden Güllü’nün sözleri bu ürünlerin üretim sürecindeki erkek aile üyelerinin rollerini açıklar niteliktedir:

“Bu sene maşallah pazar var diye hepsinden ektik diktik ama yetişemiyoz ki. Bamyı bölce nereden baksan her gün ya da gün aşırı toplanıyo. Bazen olur da erken biterse bir iki saat toplayıveriyoz bazen de kocam üstünden öyle olduğunca topluyo pazara ürün çıksın diye. Ektik diktik ama çoğu üstünde kaldı hep toplanmadı. Kocam sıkılıverince hemen bırakıveriyoz. Adam kısmının topladığı anca o kadar olur işte...” (Güllü)

Bahçe ürünlerinin işbölümüne dair edinilen bulguları genel anlamda değerlendirmekte fayda vardır. Ürünlerin toplama ve seçme aşamaları kadınlar tarafından yapılırken görüşmeciler arasında bu işlemleri gerçekleştiren erkekler de mevcuttur. Börülce ve domates üretimi yapan Yasin bu üretimin her aşamasında yer alma nedenini şu sözlerle anlatmıştır:

“Küçük çocuğumuz var, eşim ona bakmak zorunda. Onu hiç götürmem tarlaya evde kalır genelde. Çocuk olmasa işçilerin başında durur belki bir iki yevmiye eksik veririz ama çocuğa birinin bakması gerek...” (Yasin)

Toplama ve seçme işlemlerinde erkek aile üyelerinin yer alması ancak ve ancak eşlerinin tarlaya gidemeyecek durumda olmalarından kaynaklanmaktadır. Evde bakıma muhtaç aile üyelerinin veya çocukların oluşu kadını tarla işlerinden uzaklaştırıp iş yüklerini eşlerine devredebilmektedir. Burada altının çizilmesi gereken önemli bir diğer bulgu ise, erkek aile üyelerinin üretimin her aşamasında yer alsın veya almasın gelirin denetimini tamamen elinde tuttukları bulgusudur.

4.3.2.4.5. Karakızlar Mahallesi’nde Ücretsiz Aile İşçiliğine Dayalı Unutulmuş Bir Ürün: Tütün

1980 yılı sonrası pek çok alanda uygulanmaya başlanan neoliberal politikaların 1989 yılı sonrası tarıma eklemlenmeye başlamasıyla birlikte Türkiye’deki tütün tarımında dönüşüm meydana gelmiştir (Keklik, 2014: 20). 2000’li yıllarda başlayan, uzun yıllar tütüne alım garantisi sağlamış TEKEL’in tütün sektöründen çekilmeye başlama süreci ile ve 4733 sayılı Tütün Yasası ile tütün üretimi sözleşmeli tarıma dönüştürülmüş ve tütün üretimine olan devlet desteği sona ermiştir (Yaman Öztürk ve Ertürk Keskin,

2013: 112). Tütün alternatif ürünlerin üretimi için atılan adımlar ise tütün üretimini ülke genelinde düşürmüştür (Keklik, 2014: 22-23).

Görüşmelerin gerçekleştirildiği Torbalı ilçesinin geçmiş dönemlerde tütün üretimi açısından oldukça önemli bir yer oluşu görüşmeler sırasında edinilmiş bulgular arasındadır. Hatta ilçede 1992 yılında Philip Morris- Sabancı Holding ortaklığı ile kurulan PhilSa ile sigara üretimine başlanmıştır (Keklik, 2014: 13). JTI ise Torbalı ilçesinde bulunan aktif bir başka sigara üretim fabrikasıdır (JTI, 2021).

Tütün endüstrisine ev sahipliği yapan ilçede uzun yıllardır yapılmayan tütün üretimi bu yıl çeşitli fabrikaların alım desteği garantisi ile yeniden başlamıştır (Torbalı Güncel, 2021)

Torbalı ilçesi Karakızlar Mahallesi ise geçmiş yıllarda tütün üretimi açısından oldukça önemli bir yerdir. Görüşmeler sırasında katılımcı her ailenin büyük bir çoğunluğunun tütün üretim geçmişi olduğu saptanmıştır. Halihazırda mahallede hiçbir tütün üreticisinin olmaması ise tütün üretimi geçmişini çalışmaya dahil etmemin en önemli sebeplerinden biridir:

“En son hangi sene yapıldı hatırlayamadım şimdi... Ben küçükken annemgil tütün kırmaya giderdi atla giderlerdi hemde hatırlıyom. Traktör vardı ama babam harmana giderdi ondan atla giderlerdi. Ben uyurken tıkr tıkr sesleri duyulurdu köyde çok giden olurdu. Karanlıkta giderlerdi erkenden gelirlerdi çizerlerdi annemgil.” (Nefes)

“En son belki 25-30 sene önce dikilmiştir bizim köyde çünkü benim eltim tarlalarına ekerdi yine çok olmasa da bir iki dönüm vardı. Herhalde en son onlar dikmiştir belki 20 belki 25 sene önce, belki de 35 tam bilemem şimdi...” (Nergis)

Mahallede geçmiş dönemlerde her ailenin tütün üretimi ile uğraşıyor oluşunu ve tütündeki dönüşüm süreci ile paralel olarak azalan üretimi 82 yaşında ve hala aktif bir biçimde tarımda ücretsiz aile işçisi olarak çalışan Fadime şu sözlerle dile getirmiştir:

“Bizim köye tütün köyü derledi eskiden ovadan gelenler... Her ev dikerdi nerden baksan... Devlet destek veriyodu emme alan olmuyodu. Heralde geri ödeniyodu diye

almıyodu kimse orasını bilemen zaten sonadan değişti hepiciği kimse ekmez dikmez oldu... En son ne vakit dikildi belki 20 belki 30 sene öncesine varır. Çoktu eskiden çoktu...” (Fadime-82 yaşında)

Tütün üretim sürecinin zorluğunu ve koşullarını dile getiren Zehra’nın sözlerinden ücretsiz aile işçiliğinin özellikle kadınlar için çocukluktan başlayan ve elden ayaktan düşüne kadar devam eden bir süreç olduğu anlaşılmaktadır:

“Tabi ya gitmemiz heç. Ben ufacıktım da dokuz on yaşında ha var ha yoktum sabah erkenden kaldırırdı anneceğzim tütün gırmaya. Çoluk çocuk hepiciğimiz giderdik o zamanlar. Çocuğun gırdığı tütünden nolcak demezlerdi götürüledi. Gargıları (uzun çubuk) bilirmin sen ? Gırdığımız tütünleri upuzun bir bir dizedik iplen. Ne günlerdi ne hey gidi hey o tütün tarlalanın dili olsa da deyverse... Çok çektik hep be çok çektik çok yokluk gördük... Ne okuma bildik ne gezmek bildik (anlatırken ağladı)...” (Zehra)

Geçmiş dönemlerde mahallede yoğun bir biçimde üretimi yapılan tütün, ülkede uygulanan tütün vb. ürün politikaları ile paralel olarak Karakızlar Mahallesi’nde de üretimi azalmış ve günümüzde ise yerini tamamen alternatif ürünlere bırakmıştır. Görüşmecilerden 72 yaşındaki Cevat’ın sözleri bu konuda önem arz etmektedir:

“O senelerde fabrika alıyodu bizden tütünü emme yok parasına. Dikmedik zaten sonra sonra. Fiğ ektik, buğday, yonca ektik. Hayvanlarımız vardı o dönem hayvan yiyeceği olarak dedik en azından... Harmana da çok gittim ben... Sonra sonra onlardan da vaz geçtik. Millet parasına bakıyo getirisine bakıyo haklı olarak... Benim oğlan bahçe yaptı bu sene para eder zannımca...” (Cevat)

4.3.3. Tarımda Ücretsiz Aile İşçiliği ve Sosyal Güvenlik

Türkiye’de tarımda çalışan hem işçi hem de işverenler sosyal güvenlik kapsamına giren en son kesimdir (Peker ve Kubar, 2012: 184) Çalışma kapsamında görüşülen katılımcıların tümü geçimlerini tarım sektöründen sağlamaktadır. Tarımsal üretim oldukça zor, meşakkatli ve uzun süreler beklemeyi gerektiren bir üretim biçimidir. Bu süreçte kişiler zarara uğrama, sağlık sorunları, doğal afetler, iş kazası gibi çeşitli problemlerle karşı karşıya kalabilir. Bu sebeple kişilerin sosyal güvenlik kapsamında

olmaları önem arz etmektedir. Geleneksel sosyal güvenlik sistemleri, kentsel ekonomik ihtiyaçlar için geliştirilmiş bir sistemdir ve dolayısıyla kıra uygulanması pek sağlıklı görünmemektedir. Kentsel kesim çalışanlarının kazancını garanti edebilen sosyal güvenlik sistemi kırdaki çalışanlar için gerekli güvenceyi sağlayamayabilir. Bu anlamda bahsedilen kesime özgü bir sistemin uygulamaya koyulması önem arz etmektedir (Karadeniz, 2006: 96-98). Çalışma kapsamında görüşülen kadın katılımcıların çoğunluğunun eşleri kayıtlı olarak çiftçilik mesleğini icra etmekte ancak bu kişiler Sosyal Güvenlik Kurumu'na kayıtlı olsalar bile kişilerin önemli bir çoğunluğu prim borçları yüzünden edimlerden yararlanamamaktadır. Öyle ki, 2021 yılı için, kendi nam ve hesabına çalışan tarım sigortalılarının ödemeleri gereken aylık prim tutarı 1.151,96 TL'dir (Sosyal Güvenlik Kurumu [SGK], 2021). Görüldüğü gibi bu rakam oldukça yüksek bir rakamdır. Çalışma kapsamında görüşülen mülk sahibi bir çiftçi bu durum hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Başta hep ödedik, babam vardı o zamanlar destek alırdım. Bağkur’a kayıtlıyız gerçi şimdi değişti birleşti hepsi... O zamanlar 800 lira prim ödediğim oldu. Sen çiftçisin, düzenli gelirin olmaz ki nasıl ödeyesin tıkr tıkr... Ödemedik, borç birikti. İlerde toplu yatırırız imkan verirlerse.” (Murat, çiftçi)

Kayıtlı olarak çiftçilik mesleğini icra eden katılımcılarda durum böyleyken ücretsiz aile işçisi kadınlarda ise durum daha da kötüdür. Çalışma kapsamında görüşülen kadınların büyük çoğunluğunun sosyal güvencesi yoktur. Oysaki kadınlar erkeklerden daha farklı risklerle ve durumlarla karşı karşıyadır. Cinsiyete özgü bazı özel durumlar, hamilelik, doğum ve sonrasındaki süreç bu risklerden bazılarıdır. Sosyal güvenlik yoksunluğu ise kadınları bu riskler sonrası oluşabilecek olan olumsuz durumlara karşı korumaya engeldir (Yaman Öztürk, 2010: 66-67). Görüşmecilerden yaşça büyük olan Fadime, kendisine köyde ebe olarak adlandırılan ancak asıl mesleğinin ebelik olup olmadığını bilmediği kişi tarafından doğum yaptırıldığını hatta bir çocuğunun doğumdan sonra hayatını kaybettiğini ancak artık kadınların bu konuda daha bilinçli olduğunu ve hastanelere gittiklerini görüşmeler sırasında ifade etmiştir.

Görüşülen kadın katılımcıların sosyal güvenlik yoksunluğuna genel yaklaşımı ise:

“Eşim emekli olsun yeter, biz olmasak da olur...” biçimindedir. Görüşmeler kapsamında sosyal güvenlik açısından karşılaşılan en büyük sorunun sağlık hizmetlerine erişim sorunu olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcılar, kış sezonuna denk gelen zeytin işinde soğuk havalar nedeniyle sık sık hastalanmakta, grip, soğuk algınlığı gibi hastalıklarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Yaz döneminde ise sıcak çarpmaları ve özellikle bamya üretiminde çalışanlarda kaşıntı gibi ciddi cilt sorunları ve böcek, akrep ısırmaları sıkça karşılaştıkları sorunlardır. Ancak sosyal güvenlik kapsamında olmadıkları için genellikle muayene olamamakta, çözümü eczanelerden temin ettikleri ilaçlarda, doğal yöntemlerde aramaktadır. Dayanamayacak derecede ağır hasta olduklarında ise devlet hastanelerinde veya özel hastanelerde ücretli muayene olduklarını dile getirmişlerdir ancak bu durum oldukça nadir karşılaşılan bir durumdur:

“Zeytinde çok hasta oluyoz, soğuğu yedik mi tamam zaten. Hastaneye pek gitmeyi sevmiyom ben. İhlamurla, ilaçla geçiştiriyoz iyileşiyoz. Çok ağır hasta olsam giderim...” (Pakize)

Görüşmecilerin birçoğunun sosyal güvenlik yoksunluğu sebebiyle hastaneye gidememesine yaptığı *“Aman ben sevmem zaten hastaneleri, Allah düşürmesin...”* yorumu ise kişilerin bu durumu kabullenişlerinin çaresizliğini göz önüne serer niteliktedir.

Çalışma kapsamında elde edilen bir diğer bulgu ise kişilerin zaman zaman meslek hastalığı, tarımsal ilaç zehirlenmesi ve iş kazasına maruz kalabildikleri ancak gerek bilgi eksikliğinden gerekse sosyal güvence yoksunluğundan gerekli edimlere erişemedikleri yönündedir. Görüşmecilerden Ferit:

“Her sene zeytin zamanı oldu mu benim öksürük başlar, af edersin balgam gelmesinden gece bile uyuyamıyodum son zamanlarda. Gittik doktora gittik... Zeytin ağaçlarının tozuna alerjim varmış. Bizim iş zeytin, alerjiye hastalığa bakmaz tarla işi...” sözleriyle meslek hastalığı boyutuna, Nergis ise; *“Tarla sürülecekti geçenlerde, eşimle pulluğu (toprağı havalandırıp sürmeye yarayan tarım aleti) motora (traktör) takalım derken devrildi ayağıma düştü.”* sözleriyle iş kazası boyutuna dikkat çekmişlerdir.

Görüşmeler sırasında ziyaret edilen bir tarlada, bir görüşmecinin çul olarak adlandırılan büyük sergi örtülerini ağaçların altına sererken düşüp dizini yaraladığına birebir şahit olunmuştur.

Böcek, akrep ve yılan gibi tehlikeli hayvan ısırıkları ise görüşmecilerin özellikle yaz dönemi boyunca yaptıkları bahçe ürünleri üretiminde sıkça karşılaştıkları sağlık sorunlarından en önemlileridir. Yılan sokması sonucu hastaneye kaldırıldığını anlatan görüşmecilerden Filiz börülce toplarken kardeşinin de akrep tarafından ısırıldığını ancak hastaneye gitmediklerini şu sözlerle anlatmıştır:

“Kuyruklu (akrep) herkese dokunmaz. Bazısını dellendirir acıdan bazısına sinek ısırığı gibi gelir. Benim kız kardeşimi soktu, annem kardeşime hamileyken de annemi sokmuş öyle olunca hiç dokunmadı... Mazot sürdük bölce toplamaya devam etti ya napacaktık güzel kızım o kadarcık şeyden hastaneye gidilir mi... Tarla tapan işiyle uğraşan alışık olur bunlara. Sana şimdi masal gibi geliyodur belki... ” (Gülerek anlattı)
(Filiz)

Tarım ilacı zehirlenmesi, önlem alınması konusunda görüşmecilerin yeterli bilgiye sahip olmadığının anlaşıldığı bir başka mesleki sağlık riskidir. Görüşmecilerden Veli, babasının yıllarca tarlasını kendisinin ilaçladığını, defalarca uyarmasına rağmen tarımsal maske ve koruma ürünleri kullanmadığını dile getirmiştir. Kanser nedeniyle kaybettiği babasının tarım ilaçları yüzünden bu hastalığa yakalandığını düşünmektedir:

“Ben çok söyledim babama zamanında. Gittim en iyisinden maske, eldiven aldım... Tarım ilacı şakaya gelmez her aşamasını bilmek lazım. Babam bilirdi bilmesine de hiç dikkat etmezdi kendine. Ne maske takardı ne eldiven kullanırdı. Senelerce kendisi yaptı hep buraları kendisi ilaçladı. Öksürürdüm sürekli... Sonradan kanserden vefat etti işte. Ne bilelim belki de onca sene kimyasal ilaçları solumaktan oldu. Aniden gitti çünkü. ”(Veli)

4.3.4. Ücretsiz Aile İşçisi Kadınlar ve Kararlara Katılım

Aile içi kara alma mekanizmaları; cinsiyet, yaş, ataerkil yapı, aile yapısı ve işbölümü gibi etmenlerden doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmektedir (Dedeoğlu, 2000: 152-153). Bu faktörlerin tamamının karar alma mekanizmaları üzerinde farklı ancak önemli etkilere sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çalışma kapsamında, karar alma süreçlerinin öncelikle cinsiyet, yaşanan yer ve aile yapısı ile yakından ilintili olduğu

görülmüştür. Türkiye, geniş aileden çekirdek aileye doğru bir dönüşüm gösterse de (Dedeoğlu, 2000: 155) kırsal alanlarda geniş aile modeli hala varlığını sürdürmektedir. Bu tip hem geniş hem ataerkil aile yapılarında yaşlı erkek birey tüm karar alma süreçlerinde en çok söz hakkına sahip bireydir. Bunu yaşlı kadın, genç erkek ve son olarak ise genç kadın takip etmektedir (Dedeoğlu, 2000: 157-158; Coontz ve Henderson, 2008: 42). Görüşmecilere sorulan mülkiyete, para yönetimine, eğitim durumlarına ve kurban ibadetinin kim adına gerçekleştirildiğine dair sorularımıza verilen yanıtlar karar alma sürecindeki etki gücünün yaşlı erkekten genç kadına uzanan hiyerarşiyi doğrular niteliktedir. Tarımda kendi aile arazilerinde ücretsiz aile işçisi olarak çalışan görüşmeci kadınların mülkiyet hakkı ve para yönetimi gibi konularda erkeklere kıyasla daha etkisiz oldukları hatta bu etkisiz olma durumunu bir nevi kabul ettikleri sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte kırdaki süregelen geniş aile yapısının kadınların özgürlük alanlarını kısıtladığı yönünde elde edilen bulgular oldukça önem arz etmektedir:

“Biz kaynanam, kaynatam hep birlikte yaşıyoruz. Evde büyükler olunca haliyle ona göre hareket etmek zorundasın. Erken kalkmak zorundasın mesela ya da ne bileyim kendimiz olsak kendimize göre bi yaşantımız olurdu ama böyle de güzel. Yaşlılar evin bereketidir el üstünde tutmak lazım...” (Berna)

Görüşmeler kapsamında elde edilen bulgulara göre ücretsiz aile işçisi kadınların mülkiyet edinme haklarını erkeklere nazaran yeterince kullanamadıkları sonucuna varılmıştır. Bu konuda Tuğba'nın sözleri dikkate değerdir:

“Motor (traktör) aldık, epey oluyo. Babamın (kayınpederi) üstüne alıncaktı başta, babam istemedi eşim aldı kendi üstüne... Benim de tarlam var ekilip biçilmiyo ama babamdan kaldıydı... Sonradan da aldık onlar genelde eşimin üstüne çünkü noterde bilene bi sorun çıktı mı eşim ilgileysin diye...” (Tuğba)

Çalışma kapsamında görüşülen ücretsiz aile işçisi kadınların hiçbiri yaptıkları işler karşılığında düzenli bir ücret almamaktadır. Bu durum onları düzenli bir gelirden mahrum bırakmakta ve sadece ihtiyaçları doğrultusunda eşlerinden bir nevi harçlık alma ilişkisi içine sokmaktadır. Bununla birlikte kişisel ihtiyaçları dahi çoğu zaman eşleri tarafından karşılanmaktadır:

“Düzenli bi para almayız ama lazım oldukça eşim verir...” (Aysel, odak grup görüşmesi)

“Bende düzenli bi para almam ama istedim mi eşim verir, her şeyimizi alır zaten.”(Satı, odak grup görüşmesi)

Görüşmelerden elde ettiğimiz bulgulara göre ev alışverişi, pazar alışverişi, market alışverişi gibi ihtiyaçlar genelde evin erkek bireyi tarafından haftanın belirli günlerinde ya ilçeden ya da mahallelerin pazar yerlerinden karşılanmaktadır. Kendisi için kişisel bir alışveriş yapmak isteyen kadın öncelikle bunu eşine bildirmekte ve eşinin müsaitlik durumuna göre ilçeye veya alışverişin gerçekleştirileceği yere bırakılmaktadır. Buralara ulaşım çoğu zaman eşleri, çocukları veya başka bir aile üyesi tarafından kullanılan özel araçlarla sağlanmaktadır çünkü kadın katılımcılardan neredeyse hiçbiri araç kullanma ehliyetine sahip değildir. Çalışma kapsamında bazı kadın katılımcıların toplu taşıma kullanarak alışveriş mekânlarına ulaşabildiği ve buralarda alışveriş yapabildiği bulgusuna da erişilmiştir ancak kişisel alışverişlerde çoğu zaman eşler birlikte hareket etmekte nadir durumlarda kadın alışverişini yalnız yapabilmektedir:

“Bizim köye de pazar kuruluyo artık. Genelde kocam alır gelir ama acil bişey olursa çoluk çocuk yoksa gönderecek ben de gider alırım. ” (Ferhunde)

“Pazar kuruluyo artık buraya eşim eksik varsa gelirken alır, burda olmayanı ilçeden gider alır... Ben mi? Bende giderim arada beraber alırız ama benim işim çok olursa genelde eşim gider.”(Döne)

“Ben öle (öyle) pek bişey almam üstüme başıma olan yetiyo zaten köy yerinde pek ihtiyaç olmuyo ama kişisel bi şey alıncaksa bazen eşim de alır bazen beni götürür işi yoksa, ben alırım.”(Ümmü)

Mahallelere kurulan pazarlar kadın görüşmecilerin en sık alışveriş yapabildikleri yerlerdir. İlçe veya şehirden yapılması gereken alışverişleri ağırlıkla evin erkek üyeleri yaparken mahallelerde kurulan pazarlar görüşmeci kadınlar açısından önemlidir. Karakuyu ve Çapak Mahalleleri, Karakızlar Mahallesi'ne kıyasla toplu taşımanın gelişmiş ve ulaşımın daha kolay olduğu yerlerdir. Bu iki mahallede kadın görüşmeciler

daha rahat hareket edebilirken Karakızlar Mahallesi ulaşım kısıtlılığından dolayı kadınların hareket alanını kısıtlamaktadır. Mahallede dikkat çeken başka bir bulgu ise görüşmeciler kadınların çoğunun bakkala gitmemeleri ve acil bir durum olsa bile gitmekte tereddüt etmeleridir. Mahalle bakkalının köy kahvehanesine yakın oluşu ve kadınların bu yüzden bakkal alışverişine ya eşlerini ya da çocuklarını yollamaları oldukça dikkate değer bir durumdur. Bu açıdan bakıldığında mahalleye kurulan pazarın kadınlar açısından git gide önem arz ettiği ve kadınları ayıplanma ve çekinme duygularından kurtarmak için önemli olduğu belirtilmelidir:

“Bakkal bi tane köyde o da kahve yanında. Gitsen gidilir yani ama kahvenin önünden geçmek lazım. Ayıp geliyor bize biraz...” (Zuhal)

Aile içi karar alma sürecini anlamamıza yardımcı olan sorulardan biri de kurban ibadetinin kim adına gerçekleştirildiği sorusudur. Kurban ibadeti geniş ailelerde aile büyükleri adına yani öncelikle yaşlı erkek birey adına daha sonra yaşlı kadın birey adına gerçekleştirilmektedir. Çekirdek ailelerde ise bu ibadet öncelikle erkek birey adına gerçekleştirilmektedir. Zaman zaman kadın birey adına gerçekleştirildiği bulgusuna da erişilmiştir. Geniş ailelere kıyasla çekirdek ailelerde kadının artan söz hakkı ve karar alma sürecine katılımı kurban ibadetinde de aynı doğrultuda artmaktadır. Çekirdek aile yapısına sahip kadın görüşmecilerin yarısından fazlası kurban ibadetinin 1 yıl eşleri adına, 1 yıl kendileri adına gerçekleştirildiğini ifade etmişlerdir. Görüşmecilerden Zuhal’in sözleri bu konudaki genel durumu göz önüne serer niteliktedir:

“Eşimin babası varken kurban genelde onun adına kesilirdi bazen kayınvalidemin kestiği olurdu... Bazen 2 tane keserdik. Şimdi 1 taneye gücümüz yetiyor. 1 sene eşim adına 1 sene benim adıma keseriz, genelde böyledir zaten bizim buralarda...” (Zuhal)

Kadın katılımcıları karar alma süreçlerinde etkisiz kılan en önemli bulgulardan biri eğitim durumları ve eğitim olanaklarına erişimde yaşadıkları sorunlardır. Katılımcılar, ilkokul, ortaokul ve lise düzeyinde eğitime sahip olup ağırlıklı ilkokul mezunudur. (Asıl işi tarım olmayan görüşmeciler hariç tutulduğunda) edinilen sonuca göre kadın katılımcıların eğitim hakkına erişimlerini engelleyen kişilerin erkek aile üyeleri ve birtakım zorluklar olduğu saptanmıştır. Görüşmecilerden Nilgün’ün sözleri dikkate değerdir:

“Babam okutmadı, okumayı çok istedim ben. Eskiden bilinç yoktu ki şimdi öyle mi iyi kötü herkes çocuğunu okutmaya çalışıyor dışinden tırnağından artırarak. Bizi okutmadılar erkenden evlendirdiler şimdiki aklım olsa karşı çıkardım...” (Nilgün)

Genel olarak bakıldığında, yukarıda belirttiğimiz tüm durum ve sorunlar kadını özgür ve sosyal bir hayat sürmekten alıkoyan sorunlardır. Kadın katılımcıları erkek aile üyelerine bağlı kılan, kendi kararlarını uygulamaktan kaçınmalarına neden olan bu sorunlar kadınları her anlamda sağlıklı bir hayat sürmekten alıkoymaktadır. Kadınları en temel hakları olan eğitim hakkından dahi alıkoyan anlayış onları yaşadıkları yerlere bağlı kılmakta ve sosyal hayattan da koparmaktadır:

“Bizden geçmiş kaç yaşındayım şimdi ben sor bakam bi. Bunca yaşında kaç kere gün yüzü gördüm onu da sor... Kaç senem tarlada geçti kaç senem hayvan arkasında dağda geçti sor... Köy yaşamı zor şimdi herkes özeniyo köye gidelim iki domat iki biber dikelim diye... Televzonlardan görüyolar geliyolar da hayat öyle kolay değil. Zeytinin soğuğunu bamyanın sıcakını yedin mi gerisin geri kaçır hepsi. Bizim ömrümüz bu köyde geçti bende isterdim sizin gibi okuyam, istediğim yere gidebilem amma gidemedik işte. Eskiden haftada bi gün Perşembe gelecek de babam pazara götürcek diye gün sayardık hay gidi hay... Şimdi bol, yicek içcek de bol giycek de bol amma geçmiş bizden geçen naparsın... Biz göremedik siz görün, okuyabildiğinizce okuyun, kimsenin gara gaşına gara gözüne aldanıp da okulunuzu bırakmayın. Evlilik olur gider ama ömür bi kere kaçtı mı bi daha geri getiremezsin...” (Ünzile-78 yaşında)

SONUÇ VE ÖNERİLER

2021 Eylül ayı TÜİK verileri; ücretsiz aile işçilerinin, işteki duruma göre istihdam edilenlerin içindeki payını %10,3 olarak vermektedir. Cinsiyet bazında incelendiğinde ise, ücretsiz aile işçisi kadınların payının %22,1 iken erkeklerin payının ise %4,8 gibi düşük bir oran olduğu görülmektedir. Ücretsiz aile işçiliğinin literatürde ihmal edilmiş bir alan olması bu konunun önem arz etmediğini göstermemektedir. Öyle ki; ülkemizde tarımda çalışan kadınların oldukça büyük bir çoğunluğu ücretsiz aile işçisi konumunda düzensiz, güvencesiz, koşulları zor, ücret karşılığı bulunmayan ve elde ettikleri gelire ilişkin karar alma hakkına neredeyse hiç sahip olmadan çalışmaktadırlar. Çalışma kapsamında elde edilen önemli bulgulardan

biri, miras yoluyla bölünüp küçülen ve artık eskisi kadar verim alınamayan tarlalarda ücretsiz aile işçilerine düşen iş yükünün azalması beklenirken bu iş yükünün arttığı bulgusudur. Katılımcılar bu durumu tarlaların büyük ve verimli olduğu dönemlerde yevmiyeli işçi çalıştırmalarına ve dolayısıyla o dönemlerdeki iş yüklerinin daha çok işçileri kontrol etmek, işçilere yardım etmek gibi daha kolay işlerden oluşmasına bağlamaktadırlar. Tarımdaki ücretsiz aile işçisi kadınlar işgücü piyasasına dahil edilmiş gibi gözüксе de pekçok açıdan göz ardı edilmekte ve bu dahil edilme kadınların statülerine ve ekonomik bağımsızlıklarına bir katkıda bulunmamaktadır. Bununla birlikte kadınların aile üyeleri için yaptıkları ev işlerinin ve bakım işlerinin, kışlık salça, turşu, tarhana, sabun, konserve domates vb. gibi ürünlerin yapım işlerinin, tarladaki sorumluluklardan bir kısmı olan tohumun saklanması, dikim, toplama ve seçme işlerinden molalarda yenecek yemeklerin hazırlanmasına kadar yapılan tüm işlerin neredeyse hiçbir ücret karşılığı bulunmamaktadır. Üretilen ürünlerin satışı ağırlıkla erkek aile üyeleri tarafından gerçekleştirilirken, ücretsiz aile işçisi kadınlar üretimin her aşamasında aktif bir biçimde yer almalarına rağmen gelirden eşit ve düzenli bir pay alamamakta ve gelir denetimini erkek aile üyelerine bırakmaktadırlar. Bununla birlikte, gelir denetimi ağırlıkla erkek aile üyelerinde olduğu için, ev alışverişi, pazar alışverişi, market alverişi gibi ihtiyaçlar genelde evin erkek bireyi tarafından haftanın belirli günlerinde ya ilçeden ya da mahallelerin pazar yerlerinden karşılanmaktadır. Kendisi için kişisel bir alışveriş yapmak isteyen kadın öncelikle bunu eşine bildirmekte ve eşinin müsaitlik durumuna göre ilçeye veya alışverişin gerçekleştirileceği yere bırakılmaktadır. İlçe veya şehirden yapılması gereken alışverişleri ağırlıkla evin erkek üyeleri yaparken mahallelerde kurulan pazarlar görüşmeciler kadınlar açısından önemlidir. Çünkü pazarlar ücretsiz aile işçisi kadınların ürettikleri ürünleri kısmen satabildikleri ve sosyalleşebildikleri alanlardır.

Ücretsiz aile işçisi kadınların emekleri neredeyse tamamen görünmezdir. Bu durum en çok, kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliğine maruz kalmalarından, cinsiyetçi iş bölümü olgusundan ve ataerkil geleneksel yapıdan beslenmektedir. Cinsiyete dayalı eşitsizlikler ve ücretsiz aile emeğinin görünmezliği, kadınları yoksunlaştırmakta ve yoksullaştırmakta, ekonomik ve sosyal hayata katılımının önüne set çekmektedir. Kadınları güçlü ve bağımsız olmayan bir toplum gelişimini hiçbir anlamda tamamlayamaz. Bu anlamda kadına atfedilen birtakım haksız

sorumluluk ve söylemlerden vaz geçilmeli, kadın ve erkek bireylerin her alanda eşit hak ve özgürlüklere sahip oldukları fikri toplumca kabul edilmelidir. Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ve ataerki, gelişmemiş ve gelişmekte olan toplumlarda kadınlar açısından oldukça büyük sorunları beraberinde getirmektedir. Kadınların aile içi karar alma mekanizmalarındaki pasif konumları, aile üyeleri için yaptıkları karşılıksız ev işleri, onları işgücü piyasasından alıkoyan bakım işleri vb. tüm işler temelinde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ve ataerkiyi barındırmaktadır. Her kadın tıpkı her erkek gibi sosyal, siyasal, kültürel, sağlık, eğitim, iş olanakları vb. her alanda eşit haklara sahiptir. Kadın hakları yasalarla koruma altına alınsa bile uygulamada pek çok kadın sözü geçen alanlarda eşitsizliklere maruz bırakılmakta ve bu haklarını kullanamamaktadırlar.

Gelişmiş her toplum kadına ve erkeğe eşit olanaklar sağlayan, bireyler arası ayrım gözetmeyen ve kadınlarını güçlendiren toplumlardır. Bu nedenle öncelikle yapılması gereken, ülkemizde özellikle kırsal alanda varlığını devam ettiren toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden, cinsiyetçi ayrımlardan ve kadınları eve hapseden, onları sosyal hayattan ve işgücü piyasasından koparan her türlü söylemden ve davranıştan vazgeçilmelidir. Kendine çoğunlukla tarımsal üretimde yer bulabilen kır kadınları gerek üretim açısından gerekse ekonomik ve sosyal açıdan desteklenmeli, üretimde ve ürünlerin piyasaya aktarımında en az erkekler kadar söz hakkına sahip olabilmelidir. Bu anlamda öncelikle kalıplaşmış önyargılardan vazgeçilmeli, kadınların eğitim ve öğretimine önem verilmeli, geçimini tarımdan sağlayan kadınlar desteklenmelidir. Kadın üreticilerin başat bir rol üstleneceği tarım kooperatiflerinin kurulması ve kamu tarafından desteklenmesi gerekmektedir. Ücretsiz kadın emeği ve cinsiyete dayalı ücret uçurumu ile mücadele yalnızca kentsel işgücü piyasaları için değil kırsal işgücü piyasası için de son derece önemlidir.

Ülkemizde kırsal alanlar, iş ve eğitim olanakları ve sosyal aktiviteler açısından dezavantajlı bir konumdadır. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular da göz önünde bulundurulduğunda, kadınların tümü eğitim haklarını sonuna kadar kullanmayı istemiş ancak ekonomik yetersizlikler, ulaşım sorunları ve ailenin erkek üyelerinin baskıları nedeniyle bu haklarına erişmemişlerdir. Çalışma kapsamında elde edilen bulgulara göre, söz konusu mahallelerde, kız çocuklarının eğitimine

verilen önemin arttığı gözlemlenmiştir ancak ülkemizde pek çok bölgede eğitim hakkına erişemeyen okul çağında çocuklar bulunmaktadır. Bu anlamda, okul çağında çocuğu bulunan aileler için ekonomik destekler sunulmalı ve kırsal alanlara ulaşım sorunu çözümlenmelidir. Kırsal alanlar, erkeklere nazaran kadınların sosyalleşmesinin çok daha zor olduğu yerlerdir. Öyle ki neredeyse her köyde erkekler için kahvehaneler bulunurken kadınlar için toplanıp sohbet edebilecekleri herhangi bir yer bulunmamaktadır. Bu anlamda kadınların sosyalleşebilmeleri için uygun alanlar bulunmalı ve bu alanlarda kadınlar hem üretirken hem de eğitimler almalıdır. Kır kadınlarının çoğu, özellikle örgü, tığ işi ve ev yapımı ürünlerin üretimi gibi aslında herkesçe yapılamayan ve değer atfeden becerilerde oldukça ön plandadır. Söz konusu ürünleri düzenli bir şekilde üretebilmeleri ve bu ürünleri pazarlayabilmeleri kadınları hem sosyalleştirecek hem de ekonomik anlamda erkeğe bağımlı kalmalarının önüne geçecektir.

Tarımsal üretimin hızla piyasa koşullarına terke edilmesi, küçük köylüleri mülksüzleştirmekte ve güvencesizleştirmektedir. Bu süreçte ortaya çıkan tarımın feminizasyonu ile çoğunluğu ücretsiz aile işçisi olan kadın tarım üreticilerinin koşulları giderek kötüleşmektedir. Özellikle bütün ülkeyi besleyen gıda üretimi için yaşamsal önemde olan tarımsal üretimi piyasa koşullarına terk etmeksizin oluşturulacak kırsal kalkınma politikalarının toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarıyla bir arada örülmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar-Savran, G. ve Demiryontan N. T. (2008). (drl.), *Kadının Görünmeyen Emeği*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Acar-Savran, G. (2009). *Beden Emek Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin*, İstanbul: Kanat Kitap.
- Alkan, I. (2019, Nisan). *Tarım Sektöründe Kadın Emeği*, Ankara: Gazi Kitabevi, 58-62.
- Arıkan, G. (1988, Aralık). "Kırsal Kesimde Kadın Olmak ", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 2-3.
- Aydın, Z. (2016). "Çağdaş Tarım Sorunu ve Yeni Köylülük", *ODTÜ Gelişim Dergisi*, 43(Nisan), 48-51).
- Aysu, A. (2005). Kırsal Politika İçin Yol Haritası. İçinde, *Kırda Yoksulluk Ve Direniş*, Ankara: Kül Sanat Yayıncılık, 72-73
- Bernstein, H. (2021 Mayıs). *Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri* (çev. O. Köymen), İstanbul: Yordam Kitap, 107-134.
- Borah, J. S. (1999). *Action Research For Alternative Development: A Study Of Women*
- Agricultural And Subsistence Workers In Axom (Basılmamış Doktora Tezi), Ontario Institute for Studies in Education of the University of Toronto, 39.
- Boratav, K. (2018). Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi. *Prof. Dr. Alpaslan Işıklı'ya Armağan*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, (31), 124.
- Burucuoğlu, M. (2011). Müşteri Memnuniyeti ve Sadakatini Arttırmada Müşteri Şikayetleri Yönetiminin Etkinliği: Bir Örnek Olay İncelemesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu MehmetBey Üniversitesi, 78.
- Butler, J. (2008). *Cinsiyet Belası*, (çev. B. Ertür, s.17), Metis Yayınları.
- Candan , E. ve Özalp Günal, S. (2013). "Tarımda Kadın Emeği", *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 95-97.
- CEDAW. United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm> adresinden alınmıştır.

- Collins, J. ve Gimenez, M. (drl.). (1990). *Work Without Wages: Comparative Studies of Domestic Labor and Self-Employment*. ABD: State University of New York Press.
- Coontz, S. ve Henderson, P. (2008). Sınıflı ve Devletli Toplumların Kökenindeki Mülkiyet Biçimleri, Politik İktidar ve Kadın Emeği. G. Acar-Savran, & N. T. Demiryontan (drl.) içinde, *Kadının Görünmeyen Emeği* (çev. G. Aygen, s. 42), İstanbul: Yordam Kitap.
- Çelik, C. ve Balta, E. (2018). "Soma Maden Havzasında Görünmeyen Emek: Kadın", *Ayrıntı Dergisi*, 4-5.
- Dedeoğlu, S. (2000). "Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye’de Aile ve Kadın Emeği", *Toplum ve Bilim Dergisi*(86).
- Dedeoğlu, S. (2009). "Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye’de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı", *Çalışma ve Toplum*(2), 42.
- Değirmenci E. (2017). "Türkiye Tarımında Neoliberal Dönüşüm ve Metalaşma"*Praksis* (43), 770-773.
- Delphy, C. (2008). Baş Düşman. N. Acar-Savran, ve N. T. Demiryontan (drl.) içinde, *Kadının Görünmeyen Emeği* (çev. Ş. Ozansü, s. 93), İstanbul: Yordam Kitap.
- Demirdöğen A., ve Olhan E. (2017). "Türkiye Tarımının Kısa Tarihi: Destekleme Politikası Özeli", *Tarım Ekonomisi Dergisi* , 12.
- Demirgöz Bal, M. (2014). "Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğine Genel Bakış", *KASHED*, 1(1), 15.
- Duruoğlu, T. (2007). "Emek Piyasasında Cinsiyetçi Ücret Ayrımı: Bursa Organize Sanayi Bölgesinde Bir Araştırma", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*(24), 62-63.
- Erdoğan, T. (2008). "Nancy Chodorow’un Düşüncesinde Toplumsal Cinsiyet Organizasyonunun Merkezi unsuru Olarak Annelik", *Aile ve Toplum* 4(14), 76.
- Eren, Z. C. (2017). "Köylülüğün İtibar Kaybı: Bakırçay Havzası Dağ Köylerinden Kadınların Alıntıları ve Kırsal Dönüşüm", *Praksis*(43), 813-827.
- Ertürk Keskin, N., & Yaman, M. (2013). *Türkiye’de Tütün Reji’den Tekel’e Tekel’den Bugüne*. Ankara, Türkiye: NotaBene Yayınları.
- Etiler, N. (2011). "Tarımda Kadın Emeğine Kısa Bir Bakış", *Türk Tabipleri Birliği*, 1-4.

- Eurostat . (2009). *Uyumlaştırılmış Avrupa Zaman Kullanımı Anketleri*. Lüksemburg: Avrupa Toplulukları Resmi Yayınlar Bürosu.
- FrancaVilla, F., Giannelli , G., Grotkowska, G., Piccoli , L., ve Socha , M. (2010). *Women and Unpaid Family Care Work in the EU*.
- Günay G. Ve Bener Ö. (2011). "Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rollerini Çerçevesinde Aile İçi Yaşamı Algılama Biçimleri", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 158- 160.
- Hartmann, H. (2008). Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği. G. Acar-Savran, & N. T. Demiryontan (drl.) içinde, *Kadının Görünmeyen Emeği* (çev. G. Aygen, İstanbul: Yordam Kitap.
- Hatunoğlu E. E. , ve Eldeniz F. (2012). "2000 Yılı Sonrası Türk Tarım Sektöründe Yapısal Dönüşüm Politikaları", *Sayıştay Dergisi (86)* , 36-38.
- "İlk defa Virginia Tütünü Ekildi", (28.07.2021). *Torbalı Güncel*. <https://torbaliguncel.com/gundem/ilk-defa-virginia-tutunu-ekildi-h56326.html> adresinden alınmıştır.
- ILO. (1993, Ocak 1). www.ilo.org. Ocak 7, 2020 tarihinde İstihdamda Uluslararası Statü Sınıflandırmasına (ICSE) ilişkin Karar: https://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/standards-and-guidelines/resolutions-adopted-by-international-conferences-of-labour-statisticians/WCMS_087562/lang--en/index.htm adresinden alındı
- International Labour Organization. (2009). *Gender Equality and Decent Work: Work and Family: The way to care is to share*. International Labour Organization.
- İzmir Ticaret Odası. (2021). Bilgi Bankası/Tarım, <https://www.izto.org.tr/tr/tg/tarim> adresinden alınmıştır.
- İzmir Valiliği. (2021). İzmir Hakkında, <http://izmir.gov.tr/izmir-hakkinda> adresinden alınmıştır.
- JTI, (2021). <https://www.jti.com/tr/middle-east/turkey> adresinden alınmıştır.
- Kandiyoti, D. (2019). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar* (çev. A. Bora vd.), İstanbul: Metis Yayınları, 57-68.
- Kanjilal-Bhaduri, S. (2018). "Burden of Unpaid Work on Women and Gender Relations Emerging Thereof in Rural India", *सर्वेक्षण (Sarvekshana Journal of National Sample Survey Office, Government of India)*, 15.

- Karadeniz, O. (2006). "Türkiye'de Çiftçilerin Sosyal Güvenliği ve Sosyal Güvenlik Reformunun Çiftçiler Üzerine Olası Etkileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 8(4), 96-98.
- Kargıner, N. (2001, Mart). *Feminist Analysis of Rural Women in a Village of Turkey* Basılmamış Doktora Tezi), ODTÜ, Ankara, 22-23.
- Kaya, M. ve Özgülnar, N. (2015). "Mevsimlik (Gezici/Geçici) Tarım İşçilerinin İki Yerleşim Birimindeki Yaşam Koşulları ve Sağlık Durumlarına Niteliksel Bakış". *Türk Halk Sağlığı Dergisi* , 13 (2),117.
- Keklik, S. (2014). Türkiye’de Tütün Kontrol Politikaları: Tütün Endüstrisi Faaliyetleri Işığında Bir Değerlendirme (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İTÜ, İstanbul, 13-23.
- Keyder, Ç. ve Yenal, Z. (2013). *Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük*. İletişim yayınları.
- Kılıç, D., ve Öztürk, S. (2014, Mart). "Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama", *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 117-120.
- Köymen, O. (2017, Şubat). *KAPİTALİZM VE KÖYLÜLÜK Ağalar, Üretenler ve Patronlar*, Yordam Kitap, 157.
- Kuzgun, Y., ve A.Sevim, S. (2004). "Kadınların Çalışmasına Karşı Tutum ve Dini Yönelim Arasındaki İlişki", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(1), 14-15.
- Kuzu, L. (2012). "Dilsel dönemeç: Ataerkillikten ‘Toplumsal Cinsiyet’e". İçinde, *Dokuz Eylül Üniversitesi Kadın Konferansı Bildiriler Kitabı*. İzmir, 116-117.
- Lordoğlu, K. ve Etiler, N. (2014). "Batı Karadeniz Bölgesinde Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliğinde Çalışan Çocuklar Üzerine Sınırlı Bir Araştırma", *Çalışma ve Toplum*, 115.
- Makal, A. (2010). "Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği", *Çalışma ve Toplum*, 16.
- McCrostie Little, H., Taylor, N., ve McClintock, W. (1997). *Unpaid Farm Work a Scoping Study*. MAF Policy Technical Paper 97/21.
- Memiş, E. ve Özay, Ö. (2011). Eviçi Uğraşlardan İktisatta Karşılıksız Emeğe: Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalara İlişkin Bir Değerlendirme. S. Sancar (drl) içinde, *Birkaç Arpa Boyu...21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*.
- Mies, M. (2007). "Patriarchy and Accumulation on a World Scale – Revisited", *Int. J. Green Economics*, 269-270.

- Mitchell, J. (2020). *Kadınlık Durumu* (çev. İnal vd.). Ankara: Dipnot Yayınları, 213.
- Molyneux, M. (2008). Ev Emeği Tartışması ve Ötesi. N. Acar-Savran, ve N. T. Demiryontan (drl.) içinde, *Kadının Görünmeyen Emeği* (çev. G. Savran). İstanbul: Yordam Kitap.
- Narotzky, S. (1990). "Not to Be a Burden": Ideologies of the Domestic Group and Women's Work in Rural Catalonia. J. Collins, ve M. Gimenez (drl.) içinde, *Work Without Wages: Comparative Studies of Domestic Labor and Self--Employment*.
- OECD.stat. (2022, Mart 01). *OECD.stat Zaman Kullanım İstatistikleri*. OECD.stat: <https://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=54757> adresinden alınmıştır.
- Oyan, O. (2003). Tarımsal Politikalardan Politikasız Bir Tarıma Doğru. İçinde, *Neoliberalizmin Tahribatı*, İstanbul: Metis Yayınları, 51-53.
- Oxfam, (2020). Kadınlar ve Bakım İş. <https://www.oxfam.org/en/women-and-care-work-poor-time-choice-and-voice> adresinden alınmıştır.
- Öğün Emre, P. (2018). "Kırda Kadınlik Halleri: Görünmeyen Emek ve Çözülen İlişkiler", *Panorama Khas*(27), 30-32.
- Özçatal, E. Ö. (2011). "Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Çalışma Yaşamına Katılımı", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 25.
- Özel, C. ve Güğçerçin, Ö. (2020). "Tarımda Çalışan Kadın İşçilerin İş Sağlığı ve Güvenliği Konusundaki Bilgi Düzeylerinin Algı Düzeylerine Etkisi: İzmir Örneği", *Ç.Ü Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 39(11), 87-89.
- Öztop, H., Şener, A. ve Güven, S. (2008). "Evde Bakımın Yaşlı ve Aile Açısından Olumlu ve Olumsuz Yönleri", *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 1(1), 39-49.
- Özüğurlu, M. (2013). *Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı*, Ankara: NoteBene Yayınları, 115-117.
- Parlaktuna, İ. (2010, Ekim). "Türkiye’de Cinsiyete Dayalı Mesleki Ayrımcılığın Analizi", *Ege Akademik Bakış*, 10(4), 1217-1223.
- Peker, A. ve Kubar, Y. (2012). "Türkiye' Kırsal Kesimde Kadın İstihdamına Genel Bir Bakış", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, XIV(II), 176-184.
- Peker, A. ve Saltık, İ. (2020). "Türkiye’de Tarım Sektöründe Kadın Erkek Ücret Adaletsizliği: TRB1 Bölgesi Örneği", *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(1), 129-148.
- Peterman, P. S. (1987). *Modernization in West Africa: how women's lives have been marginalized*. Western Michigan University, 5.

- Saraceno, C. (2011). "Beyond Care. The Persistent Invisibility of Unpaid Family Work", *Sociologica*.
- Scott, J. W. (2010). Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi *Kültür Ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar* (12), 113.
- Shahnaz, L., Khalid, U. ve Akhtar, S. (2008). "Unpaid Family Workers: Unravelling The Myster of Falling Unemployment", *Centre for Research on Poverty Reduction and Income Distribution (CRPRID)*.
- Sosyal Güvenlik Kurumu. (2021). *Sosyal Güvenlik Kurumu Tarımında Kendi Nam Hesabına Bağımsız Çalışanların Sigortalılıkları*. Türkiye Cumhuriyeti Sosyal Güvenlik Kurumu Web Sitesi: http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/calisan/tarim_calisanlarin_sigortaliliklari/kendi_nam adresinden alındı
- Susam, N. ve Bakkal, U. (2008). "Türkiye’de Tarım Politikalarındaki Dönüşümün Kamu Bütçesi ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi (C.X ,S I, 2008)*, 330-335.
- Şimşek, H. (2011, Mayıs). "Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Kadın Üreme Sağlığına Etkisi: Türkiye Örneği", *DEÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(2), 120-121.
- Tarım Kanunu. (2006). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5488.pdf> adresinden alınmıştır.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (2014). *Türkiye’de Kadın İşgücü Profili ve İstatistiklerinin Analizi*. Ankara.
- T. C. Tarım ve Orman Bakanlığı İzmir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü. (2018). <https://izmir.tarimorman.gov.tr/> adresinden alınmıştır.
- The World Bank. (2021). Katkıda bulunan aile işçileri, kadın (kadın istihdamının yüzdesi), <https://data.worldbank.org/indicator/SL.FAM.WORK.FE.ZS?end=2019&start=2019> adresinden alınmıştır.
- Toksöz. G. (2007). *Türkiye’de Kadın İstihdamının Durumu*, Ankara: Uluslararası Çalışma Ofisi, 28-29.

Toksöz, G. (2018). *Kalkınmada Kadın Emeği*, İstanbul: Varlık Yayınları

Topateş, H. Küreselleşme ve Emeğin Feminizasyonu, içinde, *Sosyal Politika*, 257.

TÜİK. (2019). *TÜİK Bölgesel İstatistikler*. www.tuik.gov.tr:https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/tabloOlustur.do adresinden alınmıştır.

TÜİK. (2015). *Tuik Zaman Kullanım Araştırması 2014-2015*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Zaman-Kullanim-Arastirmasi-2014-2015-18627> adresinden alınmıştır.

TÜİK. (2017). *TÜİK Hanehalkı Bütçe İstatistikleri Mikro Veri Seti, 2017*. 2017 tarihinde www.tuik.gov.tr:https://tuikweb.tuik.gov.tr/MicroVeri/HBA_2017/turkce/metaveri/taniim-ve-kavramlar/istihdam-ile-ilgili-taniimler/index.html adresinden alınmıştır.

TÜİK. (2018). *İBBS 1. Düzey, Üç Büyük İl ve Cinsiyete Göre Hanedeki İşlerden Genellikle Sorumlu Olan Kişiler*, <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=%C4%B0BBS%201.%20D%C3%BCzey&dil=1> adresinden alınmıştır.

TÜİK. (2019). *Türkiye İstatistik Kurumu: İşgücü İstatistikleri Mikro Veri Seti, 2019*. tuikweb.tuik.gov.tr:https://turkstatweb.tuik.gov.tr/MicroVeri/Hia_2019/turkce/metaveri/tarihce/2004-yiiliinda-yapiilan-deggissiklikler.html adresinden alınmıştır

TÜİK. (2021, Mart 18). *Tuik Haber Bülteni İstatistiklerle Yaşlılar*. data.tuik.gov.tr:https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-20207227#:~:text=T%C3%9C%C4%B0K%20Kurumsal&text=Ya%C5%9F%C4%B1%20n%C3%BCfus%20olarak%20kabul%20edilen,9%2C5'e%20y%C3%BCkseldi. adresinden alınmıştır.

- TÜİK. (2021, Aralık 10). *Tüik Haber Bülteni İşgücü İstatistikleri Ekim 2021*. data.tuik.gov.tr: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ekim-2021-37491> adresinden alınmıştır.
- TÜİK. (2021). *Tüik İşgücü İstatistikleri: Tarım Sektörünün Toplam İstihdam İçindeki Payı ve Cinsiyete Göre Dağılımı 1980-2021*. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Istihdam,-Issizlik-ve-Ucret-108> adresinden alınmıştır.
- TÜİK. (2021). *Tüik İşgücü İstatistikleri: Tarımda İstihdam Edilenlerin Cinsiyete Göre İşteki Durumu, 2021 2. Çeyrek*. data.tuik.gov.tr: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ekim-2021-37491> adresinden alınmıştır.
- TÜİK. (2021). *Bölgesel İstatistikler: 2020 Yılı İktisadi faaliyet kollarına göre istihdam edilenler[15 yaş ve üzeri]*. <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/tabloOlustur.do#> adresinden alınmıştır.
- TÜİK. (2021, Mart). *Tüik İşgücü İstatistikleri: 2020 Yılı TR31 Bölgesi İstihdam edilenlerin cinsiyete göre iktisadi faaliyet kolları*. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Employment,-Unemployment-and-Wages-108> adresinden alınmıştır.
- TÜİK. (2021). *Tüik İşgücü İstatistikleri: 2020 Yılı TR31 Bölgesi Tarımda İstihdam edilenlerin cinsiyete göre işteki durumu*. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Employment,-Unemployment-and-Wages-108> adresinden alınmıştır.
- TÜİK. (2020, Aralık 10). *Tüik Haber Bülteni, İşgücü İstatistikleri Eylül 2020*. tuikweb.tuik.gov.tr: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Eylul-2020-33793> adresinden alınmıştır.
- Ünlütürk Ulutaş, Ç. (2014). "Türkiye’de İş ve Aile Yaşamının Uyumlaştırılması mı? Esnek Kadın İstihdamı mı?", H. B. Temsilciliği (drl.) içinde, *Başka Bir Aile Anlayışı Mümkün mü?* (s. 84). İstanbul.

- Vatandaş, C. (2007). Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (35), 31.
- Vural Akar, R. ve Cenkseven Önder, F. (2005). "Eğitim Araştırmalarında Örnek Olay(vaka) Çalışmaları: Tanımı, Türleri, Aşamaları ve Raporlaştırılması". *Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(10).
- Walby, S. (2021). *Patriyarka Kuramı* (çev. H. Osmanoglu). Ankara: Dipnot Yayınları, 41-137.
- WGEA (2016). Unpaid care work and the labour market. Available: <https://www.wgea.gov.au/data/wgea-research/unpaid-care-work-and-the-labour-market>
- Yaman, M. (2019). "Toplumsal Yeniden Üretim Birleşik Bir “Feminist” Teori? ", *Praksis*, 53, 12.
- Yaman Öztürk, M. (2010). "Ücretli İş ve Ücretsiz Bakım Hizmeti Ekseninde Kadın Emegi: 1980'lerden 2000'lere", S. Dedeoğlu, & M. Yaman Öztürk (drl.) içinde, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emegi* (s. 66-67).
- Yaman Öztürk, M.(2012). "Ataerki: Bir Kavramın Yeniden İnşası Eski Ataerki'den Ataerki Kapitalizme", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 87. Yavuz, F. (2005). Türkiye'de Tarım, *Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayınları*, Ankara, 60-65.
- Yaman Öztürk, M. ve Ertürk Keskin, N. (2013). "Tütün Sektöründe Yabancı Yatırım: Reji Deneyimi Işığında Bugünü Anlamak", *Çalışma ve Toplum*, 112.
- Yavuz, Ş. (2015). "Ataerki Egemen Erkeklik Değerlerinin Üretiminde Kadınların Rolü: Trabzon Örneği ", *Fe Dergi* 7(1).